

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОЗИРЬ ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 342.34:352(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЛОКАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ
ЯК ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ**

Спеціальність 081 – «Право»

Галузь знань 08 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. В. КОЗИРЬ

Науковий керівник
професор кафедри конституційного права НУ «ОЮА»,
доктор юридичних наук, професор
АФАНАСЬЄВА Мар'яна Володимирівна

Одеса - 2026

АНОТАЦІЯ

Козирь Д. В. Локальна демократія як загальноєвропейська цінність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» (галузь знань 08 – «Право»). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному конституційно-правовому дослідженню локальної демократії як загальноєвропейської цінності в умовах розвитку сучасного конституціоналізму, децентралізації публічної влади, цифровізації суспільних процесів, євроінтеграції України та функціонування держави в умовах правового режиму воєнного стану. У роботі досліджено теоретико-методологічні, аксіологічні, нормативно-правові та інституційні засади локальної демократії, її місце в системі демократичних цінностей, механізмів народовладдя та сучасної моделі публічного врядування.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в умовах реформування системи публічної влади, реалізації реформи децентралізації, європейської інтеграції України та необхідності повоєнного відновлення держави локальна демократія набуває особливого значення як механізм забезпечення участі громадян у прийнятті рішень місцевого значення. Розвиток сучасних демократичних інститутів вимагає переосмислення ролі територіальних громад, механізмів участі населення в здійсненні місцевого самоврядування, а також удосконалення нормативно-правового забезпечення форм безпосередньої, представницької та партисипативної демократії.

У дисертації обґрунтовано, що локальна демократія є не лише формою організації публічної влади на місцевому рівні, а й самостійною конституційно-правовою та аксіологічною категорією, яка відображає рівень демократичного розвитку держави та суспільства. Встановлено, що локальна демократія базується на принципах людської гідності, плюралізму, субсидіарності,

самоврядування, партисипативності, правової рівності та солідарності, забезпечуючи реалізацію прав і свобод людини на найближчому до громадянина рівні публічного управління.

Досліджено генезу концепції локальної демократії та розвиток наукових підходів до її розуміння. Визначено, що локальна демократія є результатом еволюції класичних концепцій демократії та сучасних моделей деліберативної, партисипативної й цифрової демократії. Здійснено аналіз співвідношення понять «локальна демократія», «місцева демократія», «місцеве самоврядування», «партисипативна демократія», «представницька демократія» та «пряма демократія». Обґрунтовано, що локальна демократія виступає інтегративною категорією, яка поєднує різні форми реалізації народовладдя на місцевому рівні.

У роботі значну увагу приділено аксіологічному виміру локальної демократії. Сформульовано, що локальна демократія як загальноєвропейська цінність в аксіологічному вимірі являє собою нормативно та інституційно організовану систему суспільних відносин, засновану на принципах людської гідності, плюралізму, субсидіарності, самоврядування, партисипативності, правової рівності та солідарності, забезпечуючи реалізацію прав і свобод людини на найближчому до громадянина рівні публічного управління. Визначено, що розвиток локальної демократії безпосередньо пов'язаний із формуванням громадянського суспільства, зміцненням правових механізмів захисту прав людини та забезпеченням демократичної легітимності публічної влади.

Проведено порівняльно-правовий аналіз моделей локальної демократії в державах Європейського Союзу. Досліджено міжнародно-правові стандарти локальної демократії, закріплені в актах Ради Європи, зокрема в Європейській хартії місцевого самоврядування, Додатковому протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі в справах органу місцевого самоврядування, рекомендаціях Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи та інших міжнародно-правових документах. Встановлено, що

європейська модель локальної демократії базується на принципах людської гідності, плюралізму, субсидіарності, самоврядування, партисипативності, правової рівності та солідарності, забезпечуючи реалізацію прав і свобод людини на найближчому до громадянина рівні публічного управління.

Окрему увагу приділено дослідженню нормативно-правового забезпечення локальної демократії в Україні. Визначено, що за роки незалежності в Україні сформовано нормативно-правову основу розвитку місцевого самоврядування та окремих форм локальної демократії. Разом із тим, встановлено наявність низки прогалин у законодавчому регулюванні механізмів участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, зокрема у сфері місцевих референдумів, громадських консультацій, цифрових форм участі, діяльності органів самоорганізації населення та використання інструментів партисипативної демократії.

Проаналізовано основні форми локальної демократії та організаційно-правові механізми їх реалізації. Досліджено правову природу місцевих виборів, місцевих референдумів, громадських слухань, місцевих ініціатив, електронних петицій, консультацій із громадськістю, загальних зборів громадян, органів самоорганізації населення, громадських рад, бюджету участі та інших сучасних інструментів громадської участі. Обґрунтовано необхідність удосконалення чинного законодавства у сфері локальної демократії шляхом розширення та уніфікації базових форм і механізмів участі громадян у місцевому самоврядуванні.

У дисертації досліджено вплив цифровізації на розвиток локальної демократії. Встановлено, що сучасні цифрові технології та інструменти електронної демократії створюють додаткові можливості для забезпечення участі громадян у процесах публічного управління та прийняття рішень на місцевому рівні. Проаналізовано особливості функціонування електронних петицій, цифрових платформ громадської участі, електронних консультацій та інших інструментів е-демократії. Водночас доведено, що розвиток цифрової

демократії супроводжується низкою ризиків, пов'язаних із кібербезпекою, захистом персональних даних, цифровою нерівністю та можливістю формалізації громадської участі.

Особливу увагу приділено функціонуванню локальної демократії в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та правового режиму воєнного стану. Проаналізовано особливості діяльності органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій, проблеми забезпечення правомочності місцевих рад, реалізації окремих форм безпосередньої демократії та участі громадян у прийнятті рішень в умовах воєнного стану. Доведено, що локальна демократія в умовах війни виконує важливу функцію забезпечення суспільної стійкості, підтримання демократичної легітимності влади та залучення територіальних громад до процесів національного спротиву і повоєнного відновлення держави.

У роботі також досліджено сучасні процеси повоєнної відбудови України, їх зв'язок із реформою децентралізації та євроінтеграційним курсом держави. Встановлено, що ефективне відновлення територіальних громад неможливе без розвитку локальної демократії, забезпечення прозорості публічного управління, участі громадян у прийнятті рішень та гармонізації українського законодавства із правом Європейського Союзу. Обґрунтовано, що процеси відбудови мають здійснюватися з урахуванням принципів належного врядування, підзвітності публічної влади та широкого залучення громадянського суспільства.

У роботі сформульовано пропозиції щодо подальшого розвитку механізмів локальної демократії в Україні в контексті європейської інтеграції та повоєнного відновлення держави. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого регулювання місцевих референдумів, громадських консультацій, діяльності органів самоорганізації населення, цифрових форм участі громадян та інших інструментів партисипативної демократії. Визначено, що ефективне функціонування локальної демократії є необхідною передумовою формування

стійких територіальних громад, забезпечення демократичного врядування та реалізації принципу народовладдя.

Доведено, що розвиток локальної демократії в Україні має здійснюватися із урахуванням сучасних європейських стандартів, практики держав-членів Європейського Союзу та міжнародно-правових зобов'язань України. Водночас локальна демократія в умовах воєнного стану та повоєнної трансформації держави виступає не лише механізмом участі громадян у місцевому самоврядуванні, а й важливим елементом забезпечення суспільної стійкості, легітимності публічної влади та демократичного розвитку України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні локальної демократії як загальноєвропейської цінності, визначенні її аксіологічної природи, уточненні понятійно-категоріального апарату у сфері локальної демократії та формуванні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення конституційно-правового забезпечення механізмів участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування. У дисертації сформульовано авторський підхід до визначення локальної демократії як інтегративної форми реалізації народовладдя на місцевому рівні, що поєднує елементи представницької, прямої та партисипативної демократії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання сформульованих у дисертації висновків та пропозицій у правотворчій діяльності, процесі вдосконалення законодавства України у сфері місцевого самоврядування та локальної демократії, в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі та подальших наукових дослідженнях.

Ключові слова: демократія, локальна демократія, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, децентралізація, Конституція, народовладдя, права людини, законодавство, воєнний стан, територіальна громада, Європейський Союз, Рада Європи, реформа, вторгнення РФ в Україну.

ABSTRACT

Kozyr Dmytro Valeriiovych. Local democracy as a pan-European value. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – «Law» (field of knowledge 08 – «Law»). - National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive constitutional and legal study of local democracy as a pan-European value in the context of the development of modern constitutionalism, decentralization of public power, digitalization of social processes, European integration of Ukraine and the functioning of the state under the legal regime of martial law. The work examines the theoretical, methodological, axiological, regulatory and institutional foundations of local democracy, its place in the system of democratic values, mechanisms of democracy and the modern model of public governance.

The relevance of the research topic is due to the fact that in the context of reforming the public power system, implementing the decentralization reform, European integration of Ukraine and the need for post-war restoration of the state, local democracy acquires special importance as a mechanism for ensuring the participation of citizens in making decisions of local importance. The development of modern democratic institutions requires rethinking the role of territorial communities, mechanisms for population participation in the implementation of local self-government, as well as improving the regulatory and legal support for the forms of direct, representative and participatory democracy.

The dissertation substantiates that local democracy is not only a form of organization of public power at the local level, but also an independent constitutional, legal and axiological category that reflects the level of democratic development of the state and society. It is established that local democracy is based on the principles of human dignity, pluralism, subsidiarity, self-government, participatory, legal equality

and solidarity, ensuring the implementation of human rights and freedoms at the level of public administration closest to the citizen.

The genesis of the concept of local democracy and the development of scientific approaches to its understanding are investigated. It is determined that local democracy is the result of the evolution of classical concepts of democracy and modern models of deliberative, participatory and digital democracy. The analysis of the relationship between the concepts of «local democracy», «local democracy», «local self-government», «participatory democracy», «representative democracy» and «direct democracy» is carried out. It is substantiated that local democracy acts as an integrative category that combines various forms of implementation of democracy at the local level.

The work pays considerable attention to the axiological dimension of local democracy. It is formulated that local democracy as a pan-European value in the axiological dimension is a normatively and institutionally organized system of social relations based on the principles of human dignity, pluralism, subsidiarity, self-government, participatory, legal equality and solidarity, ensuring the implementation of human rights and freedoms at the level of public administration closest to the citizen. It was determined that the development of local democracy is directly related to the formation of civil society, the strengthening of legal mechanisms for the protection of human rights and ensuring the democratic legitimacy of public authorities.

A comparative legal analysis of models of local democracy in the countries of the European Union was conducted. The international legal standards of local democracy enshrined in the acts of the Council of Europe, in particular in the European Charter of Local Self-Government, the Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local government body, the recommendations of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe and other international legal documents were studied. It was established that the European model of local democracy is based on the principles of human dignity, pluralism, subsidiarity, self-government,

participation, legal equality and solidarity, ensuring the implementation of human rights and freedoms at the level of public administration closest to the citizen.

Special attention is paid to the study of the regulatory and legal support of local democracy in Ukraine. It is determined that over the years of independence in Ukraine, a regulatory and legal basis for the development of local self-government and individual forms of local democracy has been formed. At the same time, a number of gaps have been established in the legislative regulation of mechanisms for citizen participation in resolving issues of local importance, in particular in the field of local referendums, public consultations, digital forms of participation, the activities of public self-organization bodies and the use of participatory democracy tools.

The main forms of local democracy and the organizational and legal mechanisms for their implementation have been analyzed. The legal nature of local elections, local referendums, public hearings, local initiatives, electronic petitions, public consultations, general meetings of citizens, public self-organization bodies, public councils, participatory budgeting and other modern tools of public participation have been studied. The need to improve the current legislation in the field of local democracy by expanding and unifying the basic forms and mechanisms of citizen participation in local self-government is substantiated.

The dissertation examines the impact of digitalization on the development of local democracy. It is established that modern digital technologies and e-democracy tools create additional opportunities for ensuring citizen participation in public governance and decision-making processes at the local level. The features of the functioning of electronic petitions, digital platforms for public participation, electronic consultations and other e-democracy tools are analyzed. At the same time, it is proven that the development of digital democracy is accompanied by a number of risks associated with cybersecurity, personal data protection, digital inequality and the possibility of formalizing public participation.

Special attention is paid to the functioning of local democracy in the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the legal regime of martial law. The features of the activities of local self-government

bodies and military administrations, the problems of ensuring the competence of local councils, the implementation of certain forms of direct democracy and citizen participation in decision-making under martial law are analyzed. It is proven that local democracy in wartime conditions performs an important function of ensuring social stability, maintaining the democratic legitimacy of government, and involving territorial communities in the processes of national resistance and post-war reconstruction of the state.

The paper also examines the current processes of post-war reconstruction of Ukraine, their connection with the decentralization reform and the European integration course of the state. It is established that effective reconstruction of territorial communities is impossible without the development of local democracy, ensuring transparency of public administration, citizen participation in decision-making, and harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union. It is substantiated that reconstruction processes should be carried out taking into account the principles of good governance, accountability of public authorities, and broad involvement of civil society.

The paper formulates proposals for the further development of mechanisms of local democracy in Ukraine in the context of European integration and post-war reconstruction of the state. The need to improve the legislative regulation of local referendums, public consultations, the activities of self-organization bodies of the population, digital forms of citizen participation and other instruments of participatory democracy is substantiated. It is determined that the effective functioning of local democracy is a necessary prerequisite for the formation of stable territorial communities, ensuring democratic governance and implementing the principle of democracy.

It is proved that the development of local democracy in Ukraine should be carried out taking into account modern European standards, the practice of the European Union member states and the international legal obligations of Ukraine. At the same time, local democracy in the conditions of martial law and post-war transformation of the state acts not only as a mechanism for citizen participation in

local self-government, but also as an important element of ensuring social stability, legitimacy of public authorities and democratic development of Ukraine.

The scientific novelty of the results obtained lies in the comprehensive study of local democracy as a pan-European value, the definition of its axiological nature, the clarification of the conceptual and categorical apparatus in the field of local democracy and the formation of scientifically substantiated proposals for improving the constitutional and legal support of the mechanisms of citizen participation in the implementation of local self-government. The dissertation formulates the author's approach to the definition of local democracy as an integrative form of the implementation of democracy at the local level, combining elements of representative, direct and participatory democracy.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the conclusions and proposals formulated in the dissertation in law-making activities, the process of improving the legislation of Ukraine in the field of local self-government and local democracy, in the activities of state authorities and local self-government, as well as in the educational process and further scientific research.

Keywords: democracy, local democracy, local self-government, local self-government bodies, decentralization, Constitution, democracy, human rights, legislation, martial law, territorial community, European Union, Council of Europe, reform, Russian invasion of Ukraine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Козирь Д. В. Локальна демократія: виклики в умовах збройної агресії РФ проти України. *Електронний науковий журнал з юридичних наук «Сучасна доктрина права»*. 2026. № 3 (97). С. 101-108. DOI: <https://doi.org/10.25313/law-2026-3-97-21>

2. Козирь Д. В. Національна, конституційна та європейська ідентичність. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 18-27. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.33.02>

3. Козирь Д. В. Теоретико-методологічні підходи до конституційних проблем локальної демократії. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 11-15. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.2>

4. Козирь Д. В. Конституціоналізм в екстремальних умовах: влада, суспільство та демократія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 38-42. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.9>

5. Козирь Д. В. Конституційно-доктринальні засади локальної демократії. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 6. С. 13-17. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.3>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Козирь Д. В. Локальна демократія в умовах війни в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практи. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. 772 с. С. 203-207. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a3afac7-e7d7-436f-9839-fbbe7472ba6e/content>*

7. Козирь Д. В. Конституційний вимір національної безпеки України в умовах війни та післявоєнного відновлення. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за ред. С. В. Ківалова.* Одеса : Фенікс, 2024. 1000 с. С. 163-166. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bce69e64-8dae-4c6c-b11f-0453a9327018/content>

8. Козирь Д. В. Локальна демократія як загальноєвропейська цінність. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 травня 2023 р.) / за ред. С. В. Ківалова.* Одеса : Юридика, 2023. Т.1. 790 с. С. 297-300. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54454861-096b-4712-8fee-2f94a7404f5f/content>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦІННОСТІ.....	16
1.1. Дослідження локальної демократії як загальноєвропейської цінності.....	16
1.2. Аксиологічний вимір локальної демократії.....	31
1.3. Підходи та методи дослідження локальної демократії	56
РОЗДІЛ 2. ОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК КАТЕГОРІЇ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ.....	74
2.1. Локальна демократія як політико-правовий інститут у системі сучасного конституціоналізму: доктринальний вимір.....	74
2.2. Місцеве самоврядування як локальний вимір демократії.....	90
2.3. Локальна демократія як складова <i>acquis communautaire</i>	98
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ТА ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	105
3.1. Конституційно-правове забезпечення локальної демократії	105
3.2. Міжнародно-правові стандарти локальної демократії.....	118
3.3. Форми локальної демократії та організаційно-правові механізми їх реалізації.....	126
3.4. Проблеми та перспективи правового регулювання форм локальної демократії в Україні.....	140
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	167
ДОДАТКИ.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄС - Європейський Союз

ОБСЄ - Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ЄХМС - Європейська хартія місцевого самоврядування

Закон України «Про МС» або Закон № 280/97 - Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»

МС - місцеве самоврядування

ОМС - органи місцевого самоврядування

Закон України «Про ОСН» - Закон України «Про органи самоорганізації населення»

ОСН - органи самоорганізації населення

ТГ - територіальна громада

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток України як європейської демократичної держави порушує питання відкритості та прозорості державних інституцій, рівноправного партнерства, участі громадян у формуванні та реалізації державної, регіональної та місцевої політики, що обумовлює актуалізацію дослідження проблем, пов'язаних децентралізацією влади та локальною демократією. Утворення інститутів громадянського суспільства та соціальної держави як найважливіших правових складових сучасного суспільного розвитку зумовлює визнання локальної демократії простором, у якому відбувається реальне життя людини та проявляються всі її життєво важливі потреби.

Локальний рівень демократії розглядається як ключова просторова сфера, в якій безпосередньо та ефективно реалізуються принципи та механізми організації життя суспільства в демократичній формі загальної моделі, що за своєю природою є зменшеною версією глобальної демократії на локальному рівні. У час глобальних модернізаційних процесів світ, з одного боку, став уніфікованим, а з іншого, – унікальним, тому питання спільного простору, що кооперує людство в єдине ціле, де світова демократія диктує тенденцію в організації життя не лише в підсистемах, а й у міжнародному просторі є досить актуальним. Однак демократизація суспільного життя, яка є загальним вектором розвитку людства, супроводжується проблемами практичної реалізації локальної демократії.

Важливість локальної демократії визначається саме її суттю та роллю. Тому що локальний рівень найближчий до населення, його потреб та проблем. Отже, рекомендується забезпечити вирішення всіх питань місцевого значення, створивши належні умови життя на локальному рівні. Тому що це можна зробити негайно та безпосередньо на місцевому рівні. І лише в разі виникнення об'єктивних проблем та перешкод – вирішити питання на державному рівні. Для сучасної демократичної держави важливим та визначальним фактором є

раціональна та ефективна організація влади, і не лише центральної, а й місцевої, що виражається системою органів місцевого самоврядування. Тому що місцеве самоврядування є матеріальною основою формування та розвитку локальних демократичних інститутів. Отже, в цьому напрямі актуальним є питання взаємозв'язку демократії та місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування, регіоналізація та децентралізація є провідними принципами європейської політики та конституційно-правової регламентації, важливими засобами включення населення в сучасні демократичні процеси. Наразі найважливішими рисами системи місцевого самоврядування в зарубіжних країнах є їх загальне виборче право та значна самостійність у вирішенні місцевих питань. Ця самостійність ґрунтується на муніципальній власності, праві збирання та розпорядженні місцевими податками, можливості прийняття широкого кола нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування, можливості розпоряджатися місцевою поліцією тощо.

Усі концепції місцевого самоврядування, розроблені фахівцями муніципальної науки в країнах ЄС, характеризуються значною історичною обумовленістю та логічною наступністю. У країнах ЄС регламентація діяльності суб'єктів місцевого самоврядування з боку держави здійснюється шляхом використання загально дозволеного типу правового регулювання. Держава визначає правові межі діяльності самоврядування, надає йому фінансові ресурси та застосовує, в разі потреби, механізми примусового виконання своїх рішень.

Місцевим самоврядуванням формується локальна демократія, соціально організовується територіальний простір, у якому продукуються системні локальні інтереси й реалізовується практично вся система прав та свобод людини і громадянина. Локальна демократія відіграє керівну роль у побудові сильних та відповідальних громад. Вона дозволяє мешканцям активно брати участь у прийнятті рішень, впливати на розвиток громади. З перших років здобуття незалежності метою Української держави було визнано інтеграцію в європейський політичний та соціально-економічний простір та розбудову

ефективної моделі публічної влади на загальнодержавному й регіональному рівнях.

Зокрема, у Висновку Парламентської асамблеї Ради Європи № 190 від 26 вересня 1995 року, процес вступу в цю організацію передбачав виконання 13 обов'язків і 10 зобов'язань, важливе місце серед яких, водночас із реформуванням правової системи, належить реформуванню системи місцевого самоврядування. На визначення ролі представницьких органів у системі місцевого самоврядування впливає Європейська хартія місцевого самоврядування, яка містить міжнародно-правові стандарти їх розвитку. Її положення закріплюють гарантію здійснення місцевого самоврядування такими суб'єктами як ради. Деякі гарантії діяльності представницьких органів закріплені і в інших міжнародно-правових документах: Європейській хартії міст (закріплює засади саме міського самоврядування), Європейській хартії регіонального самоврядування (гарантує створення відповідних самоврядних органів і на рівнях, які є вищими, ніж населені пункти) тощо.

Європейська Хартія місцевого самоврядування була прийнята під егідою Конгресу Місцевих та Регіональних Влад Європи і була надана для підписання державами-членами Ради Європи 15 жовтня 1985 року та набула чинності 1 січня 1998 року. Хартія визначає основні принципи та механізми дії самоврядних органів влади в державах-членах Ради Європи. Основною ідеєю хартії є децентралізація влади та реалізація принципу субсидіарності, що передбачає вирішення питань на рівні, найближчому до повсякденних потреб населення. Це перший документ такого роду, що гарантує виконання принципу субсидіарності. Вищі адміністративні органи повинні вирішувати конкретні проблеми лише у випадку, якщо їх вирішення силами місцевих адміністрацій є неефективним або неможливим. Документ фіксує політичні та економічні права місцевого самоврядування, його незалежність від центральної влади, його обов'язок захищати громадян від зловживань з боку бюрократії. Принципи Хартії застосовуються до всіх видів органів місцевого самоврядування.

Формування реального місцевого самоврядування, яке б базувалося на принципах Європейської Хартії місцевого самоврядування, – одне з найбільш важливих та складних завдань розбудови України як демократичної держави. Шляхом підтримки впровадження європейських стандартів доброго врядування (good governance) Рада Європи доклала зусиль до посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. За допомоги експертів Ради Європи було надано експертні висновки стосовно реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, опрацьовувалися проєкти законів про добровільне об'єднання територіальних громад та їхнє співробітництво.

Схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в квітні 2014 року, після сприяння Ради Європи в її розробці, ознаменувало початок масштабного процесу децентралізації.

Згідно з Концепцією, реформа децентралізації влади спрямована на вирішення таких проблем в Україні: - зниження якості та доступності державних послуг через нездатність переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні та делеговані повноваження; - нерозвиненість форм прямої демократії, нездатність членів суспільства вживати спільних заходів для захисту своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування та місцевими виконавчими органами та досягати спільних цілей розвитку громади; - зниження рівня професіоналізму працівників місцевого самоврядування, зокрема через низьку конкурентоспроможність органів місцевого самоврядування на ринку праці, зниження рівня престижності посад, що призводить до зниження ефективності управлінських рішень; - корпоратизація органів місцевого самоврядування, їх закритість та непрозорість, високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій та зростання соціальної напруженості.

Для вирішення цих проблем Концепція визначає напрями, механізми та умови формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення та підтримки повноцінного життєвого середовища громадян, надання якісних та доступних державних послуг, утвердження інститутів прямої демократії, задоволення інтересів громадян у всіх сферах життя на відповідній території та узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Тож реформа децентралізації влади в Україні передбачає зміни в системі місцевого самоврядування, її всебічне зміцнення на основі принципів децентралізації та субсидіарності, визначення територіальної основи та забезпечення реальних правових, організаційних, матеріальних та фінансових важелів для здійснення органами місцевого самоврядування ключових повноважень та надання адміністративних послуг. Основою для цих реформ є положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращий міжнародний досвід її впровадження.

Реформа децентралізації в Україні стала однією з найважливіших та найефективніших реформ, яка отримала позитивні відгуки від Європейського Союзу, Ради Європи, багатьох держав та міжнародних партнерів. Наступним кроком до розбудови локальної демократії та місцевого самоврядування в Україні стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році, яка після тривалого процесу ратифікації повністю набула чинності 1 вересня 2017 року. У цьому документі особливо наголошується на ефективності впровадження реформи децентралізації, яку ЄС вважає однією з найуспішніших реформ в Україні та закликає здійснювати її через широкий та відкритий діалог між центральною та місцевою владою.

Протягом березня-червня 2022 року Україна близько наблизилася до членства в ЄС. Зокрема, 28 червня 2022 року Європейський Парламент ухвалив резолюцію про надання Україні та Молдові статусу кандидата. Кандидатура робить Україну повноправним членом програм та ініціатив Європейського Союзу, які відкриті як для країн ЄС, так і для країн зі статусом кандидата на

членство. У теорії муніципального права науковці обмежилися розглядом загальних теоретичних аспектів локальної демократії, які останнім часом не оновлювалися, а особлива увага приділяється компетенціям та організаційним принципам муніципального управління та його проявам. Тому відсутність достатніх доктринальних розробок, існуючі практичні потреби європейської інтеграції зумовили актуальність теми, а також необхідність доктринального пошуку науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій з метою виокремлення та визначення сучасного стану локальної демократії в Україні.

Отже, майбутнє України як демократичної держави, як невід'ємної частини європейського політико-правового простору залежить безпосередньо від успіху її національних реформ, однією з найважливіших з яких є реформа децентралізації державної влади, що, у свою чергу, передбачає її нормативно-правовий, інституційний та доктринально-правовий супровід.

Сьогодні наука для аналізу явищ та процесів на локальному рівні використовує концепції нового врядування, соціального капіталу, простору як природно-соціокультурного феномену локальної демократії.

Актуальність теми дослідження проявляється в тому, що концепція локальної демократії має систему специфічних ознак, які властиві лише їй як інституційній формі організації життя в громаді, попри загальнодемократичні універсальні характеристики.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у формуванні та науковому обґрунтуванні цілісної концепції локальної демократії як загальноєвропейської цінності шляхом комплексного аналізу її аксіологічної природи, принципів, інституційних форм і механізмів реалізації в умовах сучасного конституціоналізму, з урахуванням генези розвитку місцевого самоврядування, європейських стандартів демократичного врядування, практики децентралізації публічної влади та сучасних трансформаційних процесів в Україні, а також у розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення локальної демократії в Україні.

Для досягнення визначеної мети дисертаційного дослідження передбачається вирішення комплексу взаємопов'язаних науково-дослідницьких завдань, що забезпечують системне розкриття локальної демократії як загальноєвропейської цінності, а саме:

- розкрити аксіологічну природу локальної демократії, визначивши її як систему базових європейських ціннісних орієнтирів публічного врядування;
- проаналізувати методологічні підходи та науково-дослідницькі методи вивчення феномену локальної демократії;
- з'ясувати специфіку локальної демократії як політико-правового інституту в системі сучасного конституціоналізму, розкривши її доктринальний та інституційний виміри;
- дослідити місцеве самоврядування як базовий інституційний рівень реалізації локальної демократії та форму її практичного втілення;
- визначити місце та роль локальної демократії в системі *acquis communautaire* Європейського Союзу як складової європейських правових стандартів;
- обґрунтувати особливості конституційно-правового забезпечення локальної демократії в порівняльно-правовому аспекті з урахуванням європейського досвіду;
- проаналізувати міжнародно-правові стандарти локальної демократії, закріплені в актах Ради Європи та інших міжнародних організацій;
- окреслити основні форми локальної демократії та відповідні організаційно-правові механізми їх реалізації в практиці публічного управління;
- виявити актуальні проблеми та визначити перспективні напрями вдосконалення правового регулювання форм локальної демократії в Україні в умовах євроінтеграції та повоєнної децентралізації публічної влади.

Предметом дослідження є локальна демократія як загальноєвропейська цінність.

Об'єктом дослідження було обрано суспільні відносини у сфері локальної демократії.

Методи дослідження. Методологічну базу роботи утворює система загальнонаукових, філософських і спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечує досягнення поставленої мети. На всіх етапах дослідження методологічною основою є діалектичний підхід, що дозволило всебічно розкрити закономірності становлення та еволюції організаційних форм роботи представницьких органів у системі муніципальної демократії, перспективи їх подальшого розвитку. Порівняльно-правовий метод використовуватиметься для аналізу доктринальних та нормативних позицій національного та зарубіжного законодавства відносно становлення та розвитку організаційних форм роботи представницьких органів локальної демократії. Формально-юридичний метод буде покладений в основу аналізу окремих нормативних положень на законодавчому та локальному рівні регулювання організаційних форм роботи представницьких органів локальної демократії. Формально-логічний метод використовуватиметься для визначення основних понять у цій сфері відносин. Історичний метод застосовуватиметься при дослідженні генезису правового регулювання організаційних форм роботи представницьких органів локальної демократії, тенденцій їх розвитку.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації вперше проведено комплексне конституційно-правове дослідження локальної демократії як загальноєвропейської цінності, що дозволило її концептуалізувати як самостійний аксіологічний та інституційний феномен сучасного конституціоналізму. У роботі системно розкрито сутність локальної демократії, її ціннісні, інституційно-правові та структурно-функціональні складові в сучасній Україні.

вперше:

- сформульовано визначення локальної демократії як загальноєвропейської цінності, яка в аксіологічному вимірі являє собою нормативно та інституційно організовану систему суспільних відносин, засновану на принципах людської

гідності, плюралізму, субсидіарності, самоврядування, партисипативності, правової рівності та солідарності, забезпечуючи реалізацію прав і свобод людини на найближчому до громадянина рівні публічного управління.

- доведено, що в умовах правового режиму воєнного стану локальна демократія виступає фактором легітимності публічного управління та запобігання концентрації владних повноважень, а також запорукою суспільної стійкості, коли територіальні громади є елементом системи національного опору та забезпечення життєдіяльності населення;

- визначено, що цифровізація локальної демократії в умовах правового режиму воєнного стану виступає механізмом забезпечення безперервності здійснення публічної влади, цифрової стійкості держави та реалізації муніципальних прав і свобод членів територіальної громади;

- обґрунтовано, що цифрова нерівність у сфері локальної демократії стосується не лише техніко-технологічних та соціальних аспектів, а й забезпечення реалізації конституційних принципів людської гідності та правової рівності. У конституційно-правовому вимірі цифрова нерівність фактично унеможлиблює рівноцінну участь членів територіальної громади в процесах прийняття рішень місцевого значення;

удосконалено:

- концептуально-правовий підхід до розуміння локальної демократії як конституційно-правової цінності та невід'ємної складової *acquis communautaire*, що дозволило визначити її як системоутворюючий елемент сучасного європейського конституціоналізму та фундамент стабільності демократичної правової державності в умовах правового режиму воєнного стану;

- підхід до розмежування категорій «локальна демократія», «місцева демократія», «місцеве самоврядування» та «територіальна самоорганізація населення», які у вітчизняній конституційно-правовій доктрині нерідко ототожнюються або використовуються фрагментарно й позасистемно, що дало змогу точніше окреслити зміст локальної демократії як самостійного конституційно-правового феномену, визначити її інституційні, функціональні

та аксіологічні ознаки, а також відмежувати її від суміжних форм організації публічної влади на місцевому рівні;

- підхід до формування національної моделі локальної демократії в Україні, відповідно до якого її інституційною основою мають виступати механізми взаємодії між органами місцевого самоврядування та основними соціально-демографічними групами населення, що забезпечують реалізацію принципу представництва «знизу»;

набули подальшого розвитку:

- теоретико-правове обґрунтування європейських стандартів локальної демократії як системи аксіологічних, конституційно-правових та інституційних засад організації й здійснення публічної влади на місцевому рівні, що забезпечує належний баланс між централізацією державного управління й самостійністю територіальних громад у контексті правового режиму воєнного стану, європейської інтеграції України та розвитку сучасного конституціоналізму;

- наукове положення щодо конституційно-правових форм участі громадян у здійсненні локальної демократії шляхом формування трирівневої системи громадської участі, яка охоплює: інформаційний, консультативний та партнерсько-деліберативний рівні взаємодії населення з органами місцевого самоврядування;

- наукове положення щодо системних проблем інституційно-правового забезпечення локальної демократії в Україні, зокрема встановлено, що ключовими детермінантами її неефективності є неузгодженість компетенцій органів місцевого самоврядування, дублювання владних повноважень та фрагментарність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами локальної демократії;

- обґрунтування необхідності законодавчої інституціоналізації громадських обговорень як самостійної форми локальної демократії шляхом визначення їх правової природи, меж предметної компетенції та організаційних механізмів реалізації, що дало змогу сформулювати пропозиції щодо встановлення

законодавчих обмежень стосовно питань національної безпеки, державної таємниці, надзвичайного і воєнного стану;

- доктринальні положення щодо природи муніципальних прав людини, які визначено як невід’ємну форму реалізації конституційного статусу особи в умовах глобалізації та цифровізації.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження мають практичну цінність і можуть бути використані в:

- науково-дослідних сферах – для визначення нових напрямів теоретичних досліджень локальної демократії;

- законодавчій діяльності – як основа для розробки та прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін чи доповнень до чинних актів, включаючи інструменти локальної демократії;

- практиці правозастосування – в подальшому впровадженні органами публічної влади кращих українських та європейських практик локальної демократії;

- навчально-методичному процесі – під час розробки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, семінарів з навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Муніципальне право», спеціалізованих курсів з локальної демократії, а також у науково-дослідних роботах студентів та аспірантів.

Апробація результатів дисертації. Дисертація пройшла обговорення на засіданнях кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Загальні результати дослідження теоретичного та практичного характеру були предметом обговорення та оприлюднювалися на міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року); міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 року);

міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 року).

Публікації. Ключові положення дисертації викладені у 8 публікаціях, зокрема 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, та 3 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (230 найменувань) та 1 додатку (розміщеного на 2 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, з яких основний зміст - 164 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦІННОСТІ

1.1. Дослідження локальної демократії як загальноєвропейської цінності

Кожен історичний період відрізняється від іншого набором цінностей та життєвих орієнтирів, що визначають звичаї та традиції певного народу, характеристики та особливості політичної системи певного суспільства, моральний клімат держави, створюють основу політичних та правових норм і законів. Вони також визначають моделі поведінки окремих осіб та соціальних груп, формують динаміку та напрям політичних та соціальних процесів. Входження України до європейського простору сприяло формуванню європейського мислення в значній частини українського народу, позитивних орієнтирів на побудову держави, ефективної ринкової економіки, системи правового забезпечення людського життя, соціального захисту громадян, національної культури, освіти тощо.

Переоцінка українцями сьогоденної реальності, бажання бути впевненими в майбутньому та реально захищати свої права та свободи, прагнення прискорити впровадження європейських цінностей та стандартів у всі сфери суспільного життя сформували почуття відповідальності за свою країну в значній частини українського суспільства. Також була готовність до активної участі в демократичних змінах, процесі державної реформи та розвитку інститутів громадянського суспільства, захисті інтересів громадян та спробах знайти шляхи участі в суспільно-політичному житті та відносинах з владою.

Однак процвітання українського суспільства, яке у своєму русі до Європейського Союзу спрямоване на демократичний ідеал, гальмується об'єктивними та суб'єктивними деструктивними процесами в деяких сферах суспільного життя. Зокрема, це корупція влади, її безвідповідальність, відсутність дієвого механізму громадського контролю з боку її обраних

представників, державний бюрократичний апарат, слабкість громадянського суспільства, поганий стан економіки, бідність населення та військова агресія з боку російської федерації.

Тож залишається проблема певної невідповідності між проголошенням українською владою загальноєвропейських цінностей як важливої складової інтеграції України в єдиний європейський простір та реально існуючими суспільно-політичними практиками їх реалізації. Тому питання визначення ролі європейських цінностей для українського суспільства в сучасних умовах функціонування та розвитку нашої держави залишається актуальним і потребує всебічного перегляду. Європейський вибір нашої держави, підкріплений значним прогресом у відносинах України з ЄС на тлі інтеграційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, спонукав науковців до теоретичного осмислення сутності європейських цінностей та адаптації суспільства до європейських стандартів життя.

У науковій літературі питання локальної демократії широко відображено в працях політологів, юристів, зарубіжних науковців.

Вивчення сутності та природи цінностей, зокрема європейських, ґрунтується на працях таких учених як: Бернс Д. «Чи може місцева демократія вижити в управлінні» [1], Чернеженко О. «Пряма демократія та роль референдумів у демократичній політиці» [2], Ю. Батан та В. Сульжик «Проект Закону України про місцевий референдум від 19 травня 2021 р.: загальна характеристика та перспективи вдосконалення» [3], Дьюї Дж. «Проблема чоловіків» [4], Екхаут П. «Зростаючий вплив права Європейського Союзу» [5], Ескобар О., Ельстуб С. «Форми міні-публіки: вступ до дискурсивних інновацій у демократичній практиці» [6] тощо.

Питання формування та функціонування європейських цінностей та європейської ідентичності відображені в працях: Ю. Габермас «Структурна трансформація у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянського суспільства» [7], Гідденс А. «Сучасність та самосвідомість» [8], Деланті Г.

«Обмеження та можливості європейської ідентичності: критика культурного есенціалізму» [9], А. Пагден «Ідея Європи» [10].

Вплив європейських цінностей на функціонування державно-політичного режиму відображено в працях: Д. Фрумкін, І. Шапіро, Р. Даль. «Демократія» [11], С. Хантінгтон «Солдат і держава» [12], Б. Кіран «Законодавство в Європейському Союзі» [13], К. Лафонт «Демократія без скорочень: партисипативна концепція деліберативної демократії» [14], Д. Норт «Інституції, інституційні зміни та економічна активність» [15], М. Паренті «Демократія для небагатьох» [16].

Вплив європейських цінностей на функціонування державно-політичного режиму в працях: Є. Василькова «Конституційно-правове забезпечення європейських стандартів регіонального самоврядування в Україні» [17], О. Галус «Правове регулювання форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення» [18], О. Роговенко «До питання формування партисипативної демократії в Україні» [19], В. Толкованов «Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні» [20], Н. Кононенко «Партисипативні інструменти легітимації в умовах правового режиму воєнного стану» [21].

Аналіз цінностей сучасного українського суспільства, їх порівняння з цінностями та нормами європейського життя, а також визначення місця цінностей у соціокультурній реальності здійснили: К. Патеман «Участь та демократична теорія» [22], С. Шарцевич «Новий підхід до юридичного перекладу» [23], М. Шмідт «Демократія» [24], Т. Ван ден Брінк «Вплив законодавства ЄС на національні правові системи: на шляху до нового підходу до відносин ЄС з державами-членами» [25], К. Волш «Державні послуги, ефективність та місцева демократія» [26], Н. Вольман «Системи місцевого самоврядування: від історичних відмінностей до інтеграції?» [27].

Однак питанням локальної демократії як загальноєвропейської цінності не приділяється достатньої уваги, саме тому було проведено це дослідження.

Слід також зазначити, що ця тема є важливою для України. Про це свідчать роботи таких науковців як: Н. В. Мішина, Б. А. Пережнюк, Д. Є. Волкова, А. Р. Крусян, М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, Ю. Д. Батан, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, П. М. Любченко, М. В. Оніщук, М. В. Пітцик, В. Ф. Погорілко, К. К. Кулі-Іванченко, М. О. Пухтинський, О. В. Сінькевич, В. О. Серьогін, С. Г. Серьогіна, В. М. Панасюк, Є. О. Львова, А. Ф. Ткачук, Ю. М. Тодика, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко, А. О. Янчук, І. С. Щебетун, О. Н. Ярмиш, О. М. Бориславська та інших.

Науковиця М. Афанасьєва говорить про те, що «в сучасних умовах, що характеризуються прискоренням темпів соціального розвитку, політико-правові явища та процеси надто складні для того, щоб в їхньому дослідженні обмежитися лише юридичними методологічними підходами» [28, с. 210].

Дослідниця В. Панкратова зазначає, що «місцева демократія передбачає наявність широкого спектру інструментів для швидкого та ефективного вирішення проблем, що виникають на місцевому рівні» [29, с. 103]. Вчена стверджує, що законодавство України гарантує правову основу для реалізації таких інструментів локальної демократії: звернення громадян, електронні петиції, доступ до засідань, загальних зборів, дорадчих та консультативних органів, контрольно-наглядових органів, спільних бюджетів, органів самоорганізації населення, місцевих ініціатив, громадських слухань. Тож у статті аналізуються особливості локальної демократії, оскільки вона займає важливе місце в демократичних змінах, оскільки розвиток ефективної системи місцевого самоврядування неможливий без створення належних нормативно-організаційних умов, а головне, робочих механізмів реалізації законодавчих норм у сфері розвитку локальної демократії. Локальна демократія передбачає наявність широкого спектру інструментів для швидкого та ефективного вирішення місцевих проблем.

Вчений Д. Бернс «розглядає місцеву демократію як систему здійснення влади на місцевому рівні, за якої громадяни мають право та засоби контролювати діяльність органів місцевого самоврядування та безпосередньо

брати участь у прийнятті рішень» [1, с. 963]. Він вважав, що місцеві представницькі органи не представляють всю громаду, а тому громадяни повинні активно визначати місцеву політику – тоді місцеве самоврядування буде більш ефективним та демократичним. Центральне місце в процесах локальної демократії належить окремій особі – жителю села, селища чи міста. Ефективність та дієвість конкретного інструменту локальної демократії часто залежить від правосвідомості, обізнаності та рівня правової культури особистості. Кожен з нас повинен розуміти, що демократія та вирішення питань і проблем, що виникають на місцевому рівні, не є абстрактними категоріями: кожен з нас може впливати на них та ставати активним учасником.

Дослідниця С. Була у своєму авторефераті зазначає, що «демократія як метод співжиття громадян виявляється на чотирьох рівнях, які різняться інституційною структурою: 1-й рівень – рівень конкретної особи; 2-й рівень – рівень громади; 3-й рівень – рівень громадянського суспільства; 4-й рівень – рівень держави. Тобто локальна демократія постає рівнем демократії, де головним актором є громада; цей рівень має особливий інституційний порядок організації влади, що містить елементи самоорганізації, безпосередньої участі громадян у публічному житті» [30, с. 11].

Науковиця С. Була розробляє принципи співпраці локальної демократії з органами місцевого самоврядування. Її особливість полягає в тому, що локальна демократія може функціонувати лише в співпраці з органами місцевого самоврядування. Партнерство базується на таких принципах: законність (розподіл влад); пріоритет інтересів територіальної громади; незалежність та фінансова автономія органів локальної демократії, що дозволяє здійснювати ефективне управління та створення органів самоорганізації населення, представництво та контроль з боку центральної влади та громадян. Важливою та непорушною рисою локальної демократії є гарантія політичної свободи громадян через участь у виборах та політичних процесах на місцевому рівні.

У дослідженні «Місцеве самоврядування в Україні: політико-правові аспекти становлення і розвитку на сучасному етапі» М. Грищук аналізує «структуру та правові засади діяльності місцевого самоврядування з урахуванням політичних, економічних та національних традицій України» [31, с. 5]. Автор розробив концепцію розвитку основ місцевого самоврядування, що ґрунтується на пріоритеті політико-правового забезпечення, організації та самостійності місцевого самоврядування. Обґрунтував основні етапи розвитку місцевого самоврядування, простежив взаємозв'язок та взаємодію його елементів. У сучасних умовах державотворення прогнозував тенденції розвитку місцевого самоврядування та визначив його основні проблеми.

У своїй монографії «Місцева демократія в країнах Центральної та Східної Європи» вчений М. Лендшел аналізує «місцеві політичні інститути та процеси в Центральній та Східній Європі в період постсоціалістичних змін» [32, с. 25]. У статті розглядаються теоретичні та методологічні принципи вивчення місцевої політики, умови та зміст реформ децентралізації, що відбулися в країнах регіону протягом останніх двох десятиліть, та правові норми, що визначили механізми представницької та прямої демократії. На основі використання порівняльного аналізу систематизовано джерела формування та особливості оновлення локальних політичних еліт, механізми впливу партій на політичне життя в територіальних громадах постсоціалістичних країн. Для науковців, викладачів вузів, студентів, державних службовців та всіх, хто цікавиться політичним розвитком регіону Центральної і Східної Європи автором визначено основні тенденції політичної участі в локальних спільнотах, вплив політико-культурних орієнтацій населення та організацій громадянського суспільства на становлення локальної демократії в суспільствах Центральної і Східної Європи.

Професор М. П. Орзіх присвятив багато наукових праць питанням формування місцевого самоврядування в Україні, зокрема, «Регламент Одеської міської ради (проект)», 1995 р. [33]. У 1996 році в співавторстві з М. О. Баймуратовим була опублікована книга «Міжнародні стандарти місцевого

самоврядування» [34]. Вчений М. П. Орзіх є автором статей, які мають аналітичний характер, являють вітчизняний муніципальний досвід з критичним осмисленням та пропозиціями щодо його вдосконалення.

Також М. П. Орзіх у своїх працях послідовно відстоював необхідність зменшення впливу держави на місцеве самоврядування, посилення уваги до принципу гарантування місцевого самоврядування. Аналіз наукових праць М. П. Орзіха дають підстави зазначити, що він є прихильником масової теорії місцевого самоврядування та надання широких повноважень територіальним громадам, зокрема, у випадку статутів територіальних громад.

У 2010 році науковиця А. Крусян опублікувала монографію «Сучасний український конституціоналізм» [35], значна частина якої присвячена проблемам місцевого самоврядування.

Науковці М. Баймуратов, Б. Кофман та С. Панасюк у своїй роботі «Європейська хартія локальної демократії від «А» до «Я»: науково-практичний коментар до Європейської хартії місцевого самоврядування» [36] наголошують на правовій природі міжнародних норм місцевого самоврядування та їхньому значенні в конституційному праві держави. У ній представлено авторський переклад тексту Європейської хартії місцевого самоврядування, а також комплексний аналіз якості нормативного (законодавчого) закріплення (відображення) принципів Хартії в законодавстві України.

У підручнику В. Погорілка та М. Баймуратова «Муніципальне право України» [37] вказано, що природним результатом нормативного процесу є формування якісно нового інституту конституційного права та нової галузі права – муніципального права України.

У монографії О. Батанова «Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики» [38] розкриваються концептуальні питання теорії муніципального самоврядування в Україні. Розкрито генезис формування наукових знань про муніципальне самоврядування у вітчизняній та зарубіжній політико-правовій думці. Охарактеризовано правову природу муніципального самоврядування як інституту сучасного конституційного права. Проаналізовано

основні фактори виникнення муніципального самоврядування та муніципалізму в Україні на основі світового досвіду. Наведено концептуальні, суб'єктно-об'єктивні та функціональні характеристики муніципального самоврядування. Досліджено теоретичні та практичні питання взаємовідносин муніципальної та державної влади. Розглянуто політико-правові аспекти взаємодії муніципальної влади та особистості з урахуванням вітчизняного досвіду та міжнародних стандартів місцевого самоврядування. Показано проблеми формування муніципального самоврядування в контексті реалізації принципу верховенства права в місцевому самоврядуванні в Україні. Отже, вищезгадана монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних факультетів, посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування, а також усіх, хто бажає поглибити свої знання з питань місцевого самоврядування, муніципального законодавства, реалізації та захисту прав людини та громадянина.

Професор П. Любченко досліджує питання місцевого самоврядування вже майже два десятиліття. Наукові роботи П. Любченка на здобуття ступенів кандидата та доктора юридичних наук пов'язані з питаннями місцевого самоврядування (відповідно, «Компетенція місцевого самоврядування: організаційно-правові питання реалізації» 1999 р. [39] та «Місьцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект» 2007 р. [40]). У галузі муніципального права професор П. Любченко опублікував низку важливих наукових праць (наприклад, див. статті «Муніципально-правові відносини: поняття, сутність, види», 2020 р. [41], «Народовладдя та місцеве самоврядування: сутність і взаємообумовленість розвитку», 2019 р. [42]).

Слід зазначити наукові праці Н. Мішиної, а саме: монографії «Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи», 2008 р. [43], «Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження», 2009 р. [44].

Дисертаційна робота Н. Шаповал «Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно-правовий аналіз» [45] присвячена вивченню вітчизняного та зарубіжного досвіду реформування місцевого самоврядування, що пов'язано як з процесом європейської інтеграції України, так і з необхідністю ліквідації залишків радянської політико-правової спадщини, побудованої на основі довільного поєднання елементів громадської та державної концепцій організації муніципальної влади.

У своїй роботі «Місце та роль самоврядних процесів у демократизації сучасного українського суспільства» вчений А. Осипов [46] визначає «важливу роль самоврядування в демократизації українського суспільного життя» [46, с. 10]. Самостійність процесів самоврядування визначається такими критеріями як сфера діяльності, політичні суб'єкти, форми їхньої взаємодії та активності. Політичний процес являє різноманітні статусні суб'єкти з різним потенціалом – від спонтанного до інституційного, серед яких найвпливовішою є територіальна громада як самостійний суб'єкт, спеціально створений системою органів політичного управління. Місцеве самоврядування по суті розглядається як сфера діяльності процесів самоврядування та самоорганізації. Це дало змогу розмежувати терміни «самоорганізація» та «самоврядування», визначити певну залежність між ними та визнати їх основою демократизації політичного процесу та системи влади в українському суспільстві. Зараз в Україні посилюються дослідження діяльності місцевих громад, ролі та становища органів місцевого самоврядування в процесах державотворення.

Вчений М. Грищук також у дослідженні «Місцеве самоврядування в Україні: політико-правові аспекти становлення і розвитку на сучасному етапі» [31] аналізує структуру та правові засади діяльності місцевого самоврядування з урахуванням політичних, економічних та національних традицій України. Автор розробив концепцію розвитку основ місцевого самоврядування, яка ґрунтується на пріоритеті політико-правового, організаційного забезпечення та на автономії місцевого самоврядування. Обґрунтовав основні етапи розвитку місцевого самоврядування та простежив взаємозв'язок і взаємодію їх елементів.

У сучасних умовах державного будівництва прогнозовано основні тенденції розвитку місцевого самоврядування та визначено його основні проблеми. Концептуалізація місцевого самоврядування переважно базується на теоріях організації влади на місцевому рівні. Так сформувалися політична теорія самоврядування, концепція неполітичного місцевого самоврядування, теорія одиниць самоврядування як юридичних осіб тощо. Отож, на думку прихильників останньої, місцеве самоврядування є продуктом самообмеження. У державі муніципалітети виконують функції державного управління, але залишаються органами територіальної громади.

Інший підхід демонструють українські дослідники – В. Журавський, В. Серьогін, О. Ярмиш у своїй роботі «Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні» [47], які визначають місцеве самоврядування як специфічну форму державної влади, що реалізується органами місцевого самоврядування самостійно шляхом вирішення питань місцевого значення в рамках законодавства та не входить до системи державної влади. Локальна демократія базується на певних демократичних принципах, що складають основу загальнонаціональних демократичних режимів. Документи Ради Європи, зокрема Європейська хартія місцевого самоврядування та інші міжнародні документи щодо права на участь у справах місцевих органів влади, підкреслюють важливість забезпечення управління на місцевому рівні, яке є близьким до кожного громадянина та захищає його інтереси. Іншим важливим фактором є незалежність місцевих органів влади від держави та їхня здатність здійснювати управління в територіальних громадах. Ефективна локальна демократія є необхідною умовою для забезпечення сталого та справедливого економічного та соціального розвитку, сприяння демократичному управлінню та просування демократичних цінностей. Практика просування локальної демократії та її вплив на демократичне врядування доводить, що складовими Національної моделі локальної демократії в Україні мають бути механізми зв'язку інституційної структури суспільства з основними соціально-демографічними групами. Цей зв'язок слабкий у контексті загальної тенденції

розвитку політичної еліти в Україні. Посилення зв'язку між інституціями та організаціями соціального та політичного представництва покликане забезпечити внутрішню стабільність та стійкість місцевої політики, зосередивши її на внутрішніх, а не зовнішніх завданнях. Інтеграція місцевих громад в Україні не «зверху», а «знизу» має надати місцевій демократії більшого представництва, що, зрештою, забезпечить кращу якість демократичного врядування.

Дослідник Р. Колишко у своїй роботі «Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку» [48] зазначає, що концептуальні аспекти децентралізації управління з акцентом на місцеве самоврядування, проблеми зміни та адаптації місцевого самоврядування у Великій Британії до нових умов існування, діяльність районного рівня самоврядування, який є нижчим за основний рівень місцевого самоврядування. Розглядаються нові суспільні очікування щодо місцевого самоврядування, вплив на процеси центрального уряду, нові тенденції у впровадженні державного управління в наданні послуг населенню.

Децентралізацію публічної влади розглядають як процес перерозподілу владних повноважень і компетенцій між центральним та місцевим рівнями організації публічної влади, що супроводжується перенесенням акценту на рівень місцевого управління щодо реалізації визначених і гарантованих державою функцій. У французькій адміністративно-правовій доктрині близьким, однак не тотожним децентралізації, є поняття деконцентрації влади, яка трактується як управлінська техніка внутрішнього перерозподілу функцій у межах системи органів виконавчої влади. Натомість децентралізація передбачає передачу частини управлінських повноважень органам, що мають відносну організаційну самостійність щодо центральної влади.

Необхідність вивчення локального рівня політичного процесу (проте, уникаючи правового аспекту діяльності) також наголошували американські політологи в рамках формування окремого наукового напрямку – «локальні політичні дослідження». Вони спираються на суто політологічне тлумачення

інституту місцевого самоврядування і навіть утримуються від використання цього терміна, оскільки він пов'язаний лише з правовими аспектами діяльності влади. Політичний характер рішень, що приймаються на місцевому рівні, вивчається в рамках «державної (муніципальної) політики». У межах цього підходу суспільство постає як політична спільнота, що функціонує в структурі національної політичної системи.

Тому місцеве самоврядування можна визначити як політичне управління, оскільки його сутність полягає в узгодженні інтересів різних груп суспільства. Діяльність окремих складових розвитку місцевих демократичних інститутів регулюється законодавством. Це такі закони України як: «Про місцеве самоврядування в Україні» [49], «Про громадські об'єднання» [50], «Про органи самоорганізації населення» [51], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [52], «Про соціальний діалог в Україні» [53], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [54], «Про основні засади молодіжної політики» [55], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [56], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [57], «Про волонтерську діяльність» [58], «Про свободу совісті та релігійні організації» [59].

Ефективна взаємодія між місцевими демократичними інститутами та органами публічної влади, що сприяють інформаційній прозорості органів публічної влади, забезпечується положеннями Закону України «Про доступ до публічної інформації» [60], «Про інформацію» [61], а також Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [62]. Варто також відзначити Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [63], яка дозволяє використовувати інструменти участі громадян у формуванні державної політики.

До переліку базових джерел, на яких ґрунтується дисертаційне дослідження, слід додати підручники, навчальні посібники з конституційного права України,

конституційного права зарубіжних країн, муніципального права, судову практику, правозастосовчу практику, статистику. При аналізі досвіду розбудови локальної демократії та її форм у зарубіжних країнах, було залучено розробки зарубіжних науковців.

Попередній огляд дисертаційних досліджень, присвячених локальній демократії в правовому вимірі, дає можливість стверджувати, що найбільше уваги цьому питанню приділяється такими науковцями: Н. В. Мішина, А. Р. Крусян, М. О. Баймуратов, М. В. Афанасьєва, О. В. Батанов, О. В. Сінькевич, Є. О. Львова, І. С. Щебетун, Д. С. Терлецький, К. К. Кулі-Іванченко, Ю. Д. Батан, О. М. Бориславська.

Отже, огляд повідомлень про захист дисертацій 2021-2025 роках, розміщених на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України, свідчить про відсутність системного інтересу до дослідження локальної демократії як загальноєвропейської цінності.

Виходячи із теоретичних підходів до дослідження локальної демократії та враховуючи вищевизначені складові локальну демократію можна визначити як просторову сферу, де безпосередньо й ефективно реалізуються принципи та механізми організації політичного життя суспільства в демократичній формі загального зразка. Головну роль у локальній демократії відіграють територіальні громади та їхні представницькі органи, а також виконавчі органи місцевого самоврядування.

Місцеві представницькі органи не представляють усього суспільства, а тому громадяни мають активно визначати локальну політику. Центральне місце в процесах локальної демократії належить особі – мешканцю селища, села чи міста. Від правосвідомості, обізнаності, рівня правової культури особистості досить часто залежить ефективність та дієвість того чи іншого інструменту локальної демократії. Кожен із нас має розуміти, що демократія та вирішення питань і проблем, які виникають на місцевому рівні, – це не абстрактні категорії, кожен з нас може вплинути на них та стати активним суб'єктом участі.

Досліджуючи питання локальної демократії як загальноєвропейської цінності доведено, що в найпоширенішому визначенні демократія ототожнюється з народовладдям. Це визначення стало майже класичним. Воно є універсальним, оскільки може застосовуватися до будь-якого історичного типу демократії і є нібито носієм загальнолюдських цінностей. Відповідно до цього, демократія і визначається як державний лад, що ґрунтується на владі народу і гарантує залучення громадян до процесу прийняття рішень. Локальна демократія як форма реалізації безпосереднього народовладдя створює можливість залучати активну частину населення ТГ на вирішення проблем ТГ.

Приходимо до висновку, що ознаками демократії є свобода та політичні права особистості, рівність індивідів, влада більшості при повазі прав меншості, пріоритет прав людини над правами держави. Сукупність моральних, політичних і правових цінностей, які поділяються суспільством, становить сутність демократії. Ці цінності мають загальноцивілізовану основу, в них втілені моральні уявлення людей про характер взаємин у демократичній державі та суспільстві. Вони є основою демократичного світогляду та прогресу і цінністю сучасного суспільства. Нормальний еволюційний розвиток суспільства та держави припускає підтримку більшістю народу або місцевого співтовариства основних, загальноцивілізованих засад, без яких немислимою є безпосередня демократія як народовладдя.

Отже, локальна демократія як система цінностей реалізується за допомогою таких конституційних принципів як: плюралізм; виборність; верховенство права та верховенство Конституції. Цінності, що становлять зміст локальної демократії, реалізуються за допомогою встановлення надійних транспарентних для громадян каналів повідомлень між їхніми об'єднаннями та органами місцевого самоврядування.

Розглядаючи наукову складову концепції локальної демократії, зазначено, що проблеми ефективності органів місцевого самоврядування стали предметом активних наукових досліджень протягом останніх років. Виходячи із теоретичних підходів до дослідження локальної демократії з'ясовано, що є брак

робіт, в яких розглядається саме застосування концепції локальної демократії в практиці конституційного права. Загалом, у вітчизняній науковій літературі очевидним є те, що українські вчені перевагу віддають питанням політичного процесу національного рівня, а не локального, що призводить до незбалансованості досліджень у цьому напрямі. Також доведено, що аналіз наукових досліджень, присвячених локальній демократії свідчить про те, що питання самоорганізації населення набувають актуальності в умовах демократизації й децентралізації влади й розбудови спроможних територіальних громад.

1.2. Аксіологічний вимір локальної демократії

Цінність є предметом дослідження особливого розділу філософської науки – аксіології, формування якої як самостійної галузі філософії відбувається тоді, коли поняття «буття» поділяється на «реальне» і «цінне» (онтологію та аксіологію).

Аксіологія права постає як форма духовно-інтелектуального осмислення правової реальності. Як особливий напрям соціально-філософського знання, вона спрямована на розкриття сутності права, його ціннісного змісту та соціального призначення як для суспільства в цілому, так і для окремої особи. У межах цього підходу право інтерпретується крізь призму вищих цінностей і смислів людського буття, а також досліджуються ідеальні правові засади як відображення оптимальних вимог соціальної дійсності, що виступають його фундаментом і цільовою орієнтацією.

Зазвичай автори будують класифікацію методологічних підходів на важливому критерії, що ґрунтується на праворозумінні, а саме: на світоглядному знанні сутності права, яке відповідає на головне питання юридичної науки «Що таке право?». У період становлення «класичної» юридичної науки сучасного століття (XVII-XVIII ст.) можна було говорити лише про два підходи (за винятком догматичного): порівняльно-історичний (історичний) та аксіологічний (що базується на світогляді теорії природного права).

Дослідник О. Роговенко пише про те, що «наприкінці XIX – на початку XX ст. при всьому різноманітті підходів у типологіях виділяються кілька базових способів праворозуміння: догматичний (його варіанти: «нормативістський», «позитивістський», «аналітичний», «формально-юридичний» та ін.); соціологічний («генетичний», «реалістичний» та ін.); аксіологічний («ціннісний», «природно-правовий», «антипозитивістський», «психологічний», «суб'єктивний» тощо) [64, с. 11]. Автор звертає увагу, що «уже наприкінці XX ст. західні автори вказують на те, що інституційно зрілі

форми мають такі підходи: історичний, порівняльно-правовий, економічний, соціологічний, системний, інформаційний, антропологічний, семіотичний, кібернетичний, організаційний, інституційний, гендерний (феміністський), конфліктологічний та деякі інші. Пізнавальні засоби стали більш спеціалізованими, мультипарадигмальність створила парадоксальні та неможливі в минулому ситуації, коли в межах одного підходу можливі різні типи праворозуміння» [64, с. 11-12].

На думку Н. Батанової, «потенціал цінності політики, політології права та феномену політичного права як політико-правової ідеології, що є системою уявлень про основні цінності демократії, верховенства права і права людини (їх походження, система, форми вираження, методи та ступінь їх реалізації та захисту) і генетично пов'язана з феноменом політичної влади, яка базується на взаємодії політичної та правової теорії та практики. Наприклад, свобода, солідарність, рівність, моральність, альтруїзм, самоорганізація, самодисципліна, самовідповідальність, субсидіарність є смислотворчими цінностями демократії, верховенства права та сучасного громадянського суспільства. Доки відповідні політико-правові цінності та принципи не знайдуть свого всебічного втілення в суспільстві, демократія та право залишатимуться лише привабливими деклараціями» [65, с. 6].

Ціннісні характеристики також змушують нас звертати увагу на цивілізаційну та історичну основу розвитку політичного права. Без цього важко зрозуміти сучасну модель організації та функціонування державних органів, відповісти на питання про причини криз та конфліктів у політичній системі суспільства, розглянути еволюцію певних форм залежності між політико-правовою моделлю демократії та соціально-економічними, духовно-культурними, цивілізаційними детермінантами.

Вчений О. В. Роговенко наголошує, що «найкращими аспектами аксіологічного (ціннісного) підходу є індивідуальні та соціальні аспекти буття людини в біполярному суспільстві» [66, с. 15]. Завдяки зазначеному можна проаналізувати та розкрити сутність правової реальності внутрішнього

ціннісного сенсу людської поведінки та основні елементи формування правових орієнтирів.

Дослідник О. Роговенко зазначає, що «налаштовує на розгляд муніципальної дійсності з погляду тих чи інших соціальних цінностей, змушує звернути увагу на цивілізаційно-історичний контекст розвитку місцевого самоврядування в країні» [66, с. 16]. Відсутність таких поглядів ускладнює належне розуміння сучасної моделі організації місцевого самоврядування, зокрема з'ясування причин його утвердження в суспільстві як відносно самостійного різновиду публічної влади, а також аналіз еволюції взаємозв'язків між політико-правовою моделлю місцевого самоврядування та її соціально-економічними, духовними, культурними й цивілізаційними детермінантами. Аксіологічний вимір цього підходу орієнтує правове регулювання на людину як центральну цінність, запобігаючи її «розчиненню» в механізмах упорядкування суспільних відносин. Він забезпечує трансформацію ціннісних засад у площину соціальної реальності, об'єктивність якої коригується засобами інформаційного підходу. При цьому визначальним виступає критерій людини, що ґрунтується на кантівському розумінні справедливості як «совісті, керованої розумом».

Застосування такого підходу сприяє досягненню оптимальних результатів не лише в площині взаємодії «індивід – суспільство», а й у ширшій системі «індивід – спільнота – держава – суспільство», забезпечуючи узгодження теоретичних і практичних аспектів суспільного буття та консолідацію інтересів його учасників на основі спільних цінностей і надбань людської цивілізації.

Як зазначає вчений О. Батанов, «питання конституційної аксіології в сучасній Україні є одними з найважливіших як з точки зору конституційно-правової доктрини, конституційної теорії, так і практики конституційного будівництва та формування, організації, функціонування та модернізації інститутів конституційного права» [67, с. 44].

Цілком обґрунтовано стверджувати, що процеси формування, реалізації та гарантування конституційних цінностей перебувають у тісному взаємозв'язку із становленням конституційного ладу та розвитком соціально-

правової державності. Проблематика ціннісних характеристик конституційного права і сучасного конституціоналізму, яка набула значного поширення в українській теоретико-правовій дискусії останніх років, є складною, багатовимірною та методологічно значущою. Це зумовлено прагненням сучасної конституційної юриспруденції до поглиблення розуміння конституційно-правової дійсності. У цьому контексті формується комплекс взаємопов'язаних проблем, зосереджених на з'ясуванні сутності, змісту, функціонального призначення та ефективності сучасного конституційного права в умовах конституційної модернізації, глобалізаційних процесів і європейської міждержавної інтеграції.

Питання конституційної аксіології в Україні було одним з останніх, якому М. Салей присвятила низку статей у наукових виданнях, перед тим, як узагальнити свої висновки та пропозиції в дисертації на здобуття ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма», 2017 р. [68].

Питання, пов'язані з цінностями конституційного ладу та їх правовим регулюванням, були проаналізовані Є. Реньовим у дисертації на здобуття ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Цінності конституційного ладу України та їх правова регламентація», 2017 р. [69].

Спочатку зазначимо, що термін «аксіологія» походить від слів «аксіо» – цінність та «логос» – вчення, що означає вчення про цінності [70, с. 22], тобто це філософська теорія універсальних принципів, що визначають напрями людської діяльності, мотивацію людської поведінки.

Аксіологія (від грец. *αξία* – цінність) – наука про цінності, вчення про сутність духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними факторами та людською особистістю; розділ філософії [71].

А припис, закріплений у статті 3 Конституції України, визначає, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [72], що є головним і

фундаментальним приписом функціонування та діяльності держави, як незалежної від інших правових юрисдикцій; демократичної, соціальної та правової держави. Цінності – один із головних об'єднуючих факторів суспільства чи соціальної групи, які «регулюють для людини всесвіт, довкілля, соціальні відносини, речі тощо».

Дослідник О. Сакало зазначає, що цінності завжди є «ідеальною моделлю, що відповідає інтересам суспільства на певному історичному етапі» [73, с. 106]. Цінності постають як своєрідна система координат, у межах якої визначається значуще, необхідне та бажане, забезпечуючи орієнтацію суспільства в соціальному просторі та виконуючи функцію нормативного дороговказу. Вони визначають зміст і спрямованість соціальних норм та поведінкових моделей. Водночас цінність охоплює не лише вже наявні явища, а й ті, що підлягають створенню або досягненню та можуть виступати об'єктом цілеспрямованої діяльності. У цьому контексті вони можуть розглядатися як об'єкт, що має корисність і здатний задовольняти певні потреби людини, як ідеал, до якого спрямоване прагнення, як нормативна вимога, що підлягає дотриманню, а також як показник значущості для індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому.

Оскільки цінності є продуктом політичного, правового, економічного та духовного досвіду, вони індивідуальні для кожного суспільства та мають відповідні відмінності з часом і у різних народів. Суспільні відносини змінюють цінності: одні стають нікчемними, інші набувають особливого значення. Кожен історичний період надає пріоритет певним цінностям, що спонукає вчених до вивчення цього явища. На сучасному етапі розвитку наша країна перебуває в епіцентрі змін у різних сферах життя, одним з головних пріоритетних напрямів є інтеграція України в політичний, економічний та правовий простір Європи.

Завдяки широким можливостям для населення нашої держави (включаючи безвізовий режим між Україною та Європою) навчатися, працювати та подорожувати європейськими країнами та на власні очі бачити

значні досягнення європейських народів, брати приклад того, як змінити життя на краще, в суспільстві міцніше бажання організувати життя по-європейськи вдома – в Україні. Бо унікальність європейських цінностей, зароджених у давнину, полягає в тому, що протягом тисячоліть вони стали характерними для різних народів, набуваючи статусу спільних принципів і норм людського життя, суспільства та державності. Прагнення десятків мільйонів українців жити за європейськими стандартами спонукає наш народ шукати спільної ідентичності з мешканцями європейського простору та втілювати європейські цінності – спільні принципи та норми людського життя, суспільства та державності, які об'єднують переважну кількість мешканців Європи та складають основу їхньої ідентичності.

Європа сьогодні видається не стільки географічним поняттям, скільки ціннісним, оскільки європейські цінності формують основні основи ліберально-демократичних інституцій західноєвропейського простору, межі якого не обмежені географічними особливостями належності країн до європейської частини світу. Переходячи від цінностей виживання до цінностей самореалізації, наша країна наближається до моделі європейських цінностей, що об'єднують європейські країни: повага до людської гідності та прав людини, включаючи права меншин, демократія, свобода, рівність та верховенство права, а також плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між чоловіками та жінками.

Європейські цінності не є абстрактним відображенням якихось стандартів, а конкретно втілені в письмових правових джерелах. Наприклад, Рада Європи прийняла низку нормативних документів для реалізації фундаментальних цінностей, які стали основою для діяльності європейської спільноти, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950) [74], Європейська соціальна хартія (1996) [75], Європейська хартія регіональних або меншинних мов (1992) [76], Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995) [77] та інші документи.

У преамбулі до Хартії основних прав Європейського Союзу (2000) [78], викладено цінності Європейського Союзу, якими є людська гідність, свобода, рівність, солідарність, демократія, верховенство права, безпека та правосуддя. Основна ідея Хартії полягає в тому, що людська особистість перебуває в центрі його діяльності, а Європейський Союз надає їй громадянство та створює простір свободи, безпеки та правосуддя. У цьому документі особливий акцент робиться на повазі до людської гідності, яка є недоторканною. Переконавання, що всі люди мають гідність, означає, що вони можуть свідомо обирати власну моральну поведінку, а не сліпо дотримуватися кодексів честі, нав'язаних державою або корпораціями та станами. Тому повага до людської гідності стала першою та основною частиною Хартії основних прав Європейського Союзу, що, у свою чергу, сприяло створенню механізму поступового впровадження стандартів Ради Європи у сфері прав людини в українську правову систему та наближення української правової системи до законодавства Європейського Союзу, що передбачає здійснення низки реформ та впровадження європейських стандартів і норм, які мають встановити гарантії прав і свобод людини.

Ще одним правовим документом, який наголошує на цінностях, є Договір про Європейський Союз зі змінами від 13 грудня 2008 року [79]. Договір робить великий акцент на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та повазі до прав людини. Ці цінності характеризуються плюралізмом, толерантністю, недискримінацією, справедливістю, солідарністю та рівністю між жінками та чоловіками.

Тому європейські цінності є демократичними нормами, які ставлять людину в центр своєї уваги. Необхідно постійно нагадувати про них та підкреслювати досягнення Європи для кожного покоління. Такі цінності як свобода, справедливість чи мир, є цілями, а Європа є лише засобом для їх реалізації, прикладом для країн і народів світу. Обравши шлях інтеграції до європейського простору, Україна зміцнила європейські цінності на міжнародному рівні.

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, з іншої сторони, з 2014 року [80] наголошує на спільних цінностях, а саме: повага до демократичних принципів, верховенство права, права людини та основоположні свободи, включаючи права осіб, що належать до національних меншин, недискримінація щодо осіб, що належать до меншин, та повага до різноманітності, людської гідності та відданість принципам вільної ринкової економіки. ЄС також визнає, що Україна як європейська країна, має спільну історію та цінності з державами-членами Європейського Союзу (ЄС) та прагне підтримувати ці цінності.

Сьогодні поняття «європейські цінності» у свідомості українців перетворюється з абстрактної фрази на цілком реальну мрію. Більшість українців та європейців мають схожі уявлення про цінності, які є для них найважливішими, наприклад, вони сприймають низку базових європейських цінностей як благо, до якого слід прагнути і яке може вплинути на позитивні суспільні тенденції в майбутньому. Європейські цінності є перспективними для українців, і необхідність їх впровадження одногolosно підтримують як прихильники, так і противники вступу до ЄС.

Як зазначає науковець О. Батанов, «важливість аксіологічного вивчення права визначається потребами розвитку юридичної науки загалом, а також необхідністю розробки методологічних підходів до ціннісного розуміння права як феномену духовного світу людини; створення нових методів та програм правової освіти; формування цілісного юридичного світогляду, заснованого на аксіологічних уявленнях про свободу, рівність, справедливість» [81, с. 21].

Ціннісну наповненість локальної демократії визначають як основні напрями ціннісної характеристики правової реальності, так і специфіки правових цінностей та цінностей права. Виходячи з того, що в сучасній філософії права домінують погляди на людину як на основну цінність слід підкреслити, що всі різноманітні теорії, в яких особистість чи людина сприймається основною цінністю, мають яскраво виражений антропологічний характер.

Характеристики та цінності локальної демократії та її роль у правовому просторі України ґрунтуються на тому, що: 1) останні цінності виникли та сформувалися на основі міського самоврядування (критерій об'єктної детермінації); 2) їх виникнення було результатом колективних дій, практик та рішень, прийнятих усіма членами суспільства в їхніх інтересах, від їхнього імені та для вирішення найважливіших і нагальних питань міського життя (комунікативно-інтерсуб'єктивний критерій); 3) їх результатом стало формування відповідних поведінкових та діяльнісних орієнтирів для кожної окремої людини, її груп та об'єднань, що існували, функціонували та розвивалися в умовах міського самоврядування (організаційно-формальний критерій); 4) такі поведінкові та діяльнісні орієнтири були отримані не лише іншими членами та установами їхньої територіальної громади, а й успадковані іншими поколіннями мешканців міста та їхніми об'єднаннями, вкорінюючись у повсякденній поведінці та стаючи їх обов'язковими формами та нормами (майбутні та спадкові норми); 5) вони визначили основні принципи соціалізації людини та місцевого суспільства – тобто виникнення та формування відповідної системи інтересів, які в майбутньому перетворилися на відповідні поведінкові орієнтири (установки), включаючи правові, а також відповідні практичні форми життєдіяльності (звички), що формувалися на основі реалізації відповідних установок, включаючи правові (норма адаптації в місцевому суспільстві).

Аксіологічний метод передбачає аналіз муніципального управління з точки зору відповідності певним соціальним цінностям та очікуванням. Досліджуючи лише функціональний зріз буття держави, ми не зможемо отримати повну інформацію щодо спрямованості та особливостей організації взаємовідносин як усередині держави, так і з іншими країнами, а також визначити, чи дійсно держава належить до категорії сучасних. Для цього нам потрібно охарактеризувати аксіосферу держави, а відтак застосувати ціннісний підхід.

Аксіологічний вимір конституції має суттєве значення, оскільки конституційний текст насичений різноманітними ціннісними конструкціями. Сучасне конституційне право активно використовує такі категорії як цілі, цінності та пріоритети, які за своїм первинним змістом належать радше до філософської або соціологічної площини, ніж до суто юридичної. Водночас залучення цих понять у конституційно-правовий дискурс зумовлює потребу їхнього правового осмислення та конкретизації їх юридичного змісту.

Слід погодитися з думкою А. Крусян, що «філософія сучасного конституціоналізму є методологічним інструментарієм розкриття сутності конституційних цінностей як гуманістичних, демократично-правових, універсальних орієнтирів (цілій та настановлень)» [82, с. 4]. Вони офіційно відображені в конституції держави, проявляються в конституційно-оцінювальній, інтерпретаційній та наглядовій діяльності органів конституційного правосуддя та мають вирішальний вплив на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційне право та практику державної влади.

На думку М. Савчина, «конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм» [83, с. 111]. Конституційні цінності визначають моделі формального вираження норм (джерела конституційного права), зміст конституційних інститутів. Місцеве самоврядування не завжди розглядається як самостійна аксіологічна категорія у філософському розумінні цінностей. Водночас його конституційне закріплення в Україні та спосіб організації відповідно до положень Конституції України свідчать про те, що воно є інституційним втіленням цінностей конституційного ладу. Ці цінності, поширюючись як на державні органи, так і на органи місцевого самоврядування, водночас забезпечують визнання та гарантування його існування. В Україні процес реформування місцевого самоврядування триває з моменту проголошення незалежності та має поетапний характер.

Важливою особливістю будь-якої реформи є її послідовність, і муніципальна реформа не є винятком. Для того, щоб реформа була

послідовною, а її нормативне регулювання здійснювалося без суперечностей та узгоджено, важливо дотримуватися однакових цінностей на кожному етапі реформи. У цьому випадку, перш за все, необхідно враховувати ті цінності, які встановлені в Конституції України стосовно досліджуваного інституту, тобто конституційні цінності місцевого самоврядування. Конституційні цінності місцевого самоврядування та локальної демократії в Україні також будуть корисними під час отримання відповідного зарубіжного досвіду. Місцеве самоврядування та локальна демократія в Україні визнані на конституційному рівні. Вони згадані в низці статей Конституції, але найважливішими є: - по-перше, стаття 7 розділу I «Загальні засади», оскільки в цьому розділі зосереджені найважливіші положення щодо Української держави; - по-друге, статті 140-146 розділу XI «Місцеве самоврядування», оскільки в них узагальнено найважливіші положення щодо інституту місцевого самоврядування. Згідно зі статтею 7 Конституції України, «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [72].

Стаття 140 Конституції України дає визначення поняттю «місцеве самоврядування» [72] та встановлює найважливіші положення щодо нього. В інших статтях Конституції зазначається, як організовано місцеве самоврядування в Україні та які суб'єкти його здійснюють, як формуються представницькі органи місцевого самоврядування, як формується матеріальна та фінансова основа місцевого самоврядування, які межі повноважень суб'єктів місцевого самоврядування. Варто зазначити, що розділ IX «Територіальний устрій України» Конституції [72] має істотне значення, оскільки організація місцевого самоврядування здійснюється з урахуванням територіального устрою держави.

Вчений В. Гладій наголошує, що «найдосконаліші стандарти, цінності, на яких повинна ґрунтуватися діяльність органів місцевого самоврядування, вироблені та закріплені в документах Ради Європи, принципах «доброго місцевого врядування», які відповідають вимогам демократичного процесу» [84, с. 65].

За словами М. Баймуратова та Б. Кофмана, «формування та розвиток сучасного європейського права як полісемічного явища в регіонально-глобальному контексті, зокрема як: запровадження демократичних механізмів систематичного формування та оновлення, а також реалізації державної влади (політико-аксіологічний аспект); запровадження демократичних механізмів систематичного формування та оновлення, а також реалізації державної влади (політико-аксіологічний аспект) тощо, свідчать про глибоку органічну подібність та єдність народів Європи як з історико-онтологічної точки зору, так і з сучасного розуміння та значення» [85, с. 68].

В умовах політичної глобалізації інститут місцевого самоврядування набуває особливого значення, оскільки функціонує в межах території національної держави, забезпечуючи реалізацію та виконання її приписів на місцевому рівні.

В умовах економічної глобалізації інститут місцевого самоврядування є суб'єктом економічного життя, який зосереджується на економічній діяльності, яка завжди має локально-територіальний характер, систематично організовує та реалізує його у формі локального системно-колективного господарського комплексу, що становить соціально-економічну основу існування, діяльності та розвитку територіальної громади.

В умовах правової глобалізації місцеве самоврядування набуває статусу об'єктів-суб'єктів міжнародно-правового регулювання, зокрема, стає повноцінним об'єктом міжнародно-правового регулювання (наприклад, Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року [86]); воно також є активним суб'єктом регуляторних процесів глобалізації, що відбуваються навколо нього та за його активної участі.

Аксіосфера сучасного муніципалізму відіграє ключову роль в інтенсифікації цих процесів. Аксіологічний вимір сучасного муніципалізму відображає його ціннісний потенціал як політико-правової ідеології, що становить систему уявлень та ідеалів щодо базових цінностей муніципальної демократії і прав людини, включаючи їх походження, структурну організацію,

форми вираження, а також механізми реалізації та захисту. Водночас він органічно пов'язаний із феноменом муніципальної влади, яка ґрунтується на поєднанні теоретичних засад і практичної реалізації муніципального права.

Наприклад, свобода, солідарність, рівність, моральність, альтруїзм, самоорганізація, саморегулювання, самовідповідальність, субсидіарність – це цінності, які формують значення демократії, прав людини та сучасного муніципалізму. Такий підхід характеризується не лише своєю гуманістичною, методологічною та епістемологічною силою, але й значним державотворчим та глобалізаційним потенціалом: - по-перше, тут основні цінності муніципальної демократії поєднуються з правами людини, причому саме з точки зору їх походження, системи, форм вираження, методів та ступенів їх спільної реалізації та захисту; - по-друге, аксіологія муніципалізму генетично пов'язана з феноменом муніципальної влади, що базується на узгодженості муніципально-правової теорії та практики, що також підкреслює конструктивність доктринального підходу до інституціоналізації місцевого самоврядування як рівня публічної влади в державі; - по-третє, виходячи з міжнародно-правового «змісту» інституту місцевого самоврядування, це свідчить про формування системи дихотомії локальних та глобальних факторів, - крім того, в розумінні формування процесів глобалізації та в обґрунтуванні існування територіальних спільнот (громад), які існують переважно лише завдяки реалізації інституту місцевого самоврядування, вибудовується просторово-впорядкований ланцюг, що забезпечує розуміння прямих та опосередкованих зв'язків між сучасними учасниками міжнародних відносин, що належать до різних рівнів управління, а саме: «локальний рівень» - «субрегіональний рівень» - «регіональний рівень» - «державний рівень» - «міждержавний рівень» - «глобальний рівень» - саме на цих вищих рівнях існують та функціонують відповідні інститути публічної влади, включаючи органи місцевого самоврядування (на перших трьох рівнях), об'єднані спільними завданнями та функціями в рамках своєї профільної компетенції

щодо забезпечення прав і свобод людини, починаючи з місцевого рівня і закінчуючи глобальним рівнем.

Досліджуючи вплив локальних та глобальних факторів, що є подвійною квінтесенцією місцевого самоврядування в глобальному конституціоналізмі, який сьогодні ефективніше сприймає та нормативно вимірює глобалізацію, і особливо правову глобалізацію, яка безумовно впливає на стабільне існування та функціонування територіального суспільства в сучасних умовах, можна розкрити потенціал місцевого самоврядування в контексті глобалізації.

Перш за все щодо локального фактору, необхідно підкреслити роль територіальної громади (суспільства) у формуванні людської особистості. Відповідно до принципу «людяності», людина має право дивитися на світ з точки зору своїх здорових прагнень, інтересів, потреб і запитів, приймати як цінності саме ті цінності, що їй відповідають, формувати систему таких цінних інтересів на локальному рівні свого існування, та оселятися у своєму локальному житті та зосереджуватися на них.

Вчені М. Баймуратов та Б. Кофман вказують, що «людина, її права і свободи, її гармонійний розвиток стали нормативним пріоритетом, діяльнісно-поведінковим детермінантом і оціночним критерієм світового розвитку» [87, с. 9].

Гуманістичний підхід ґрунтується на визнанні пріоритетності людини як найвищої цінності та спрямований на подолання антигуманних соціальних практик. Економіко-правове забезпечення прав і свобод людини базується на врахуванні її потреб, інтересів і соціально обумовлених прагнень. У цьому контексті територіальна громада виступає базовим носієм культури та процесів акультурації, забезпечуючи сприйняття й адаптацію універсальних цінностей, зокрема прав людини та демократичних принципів, на локальному рівні.

Отже, територіальна громада є ключовим суб'єктом формування та розвитку локального виміру сучасної правової та демократичної державності, яка реалізується через залучення населення до здійснення публічної влади на

державному й муніципальному рівнях, а також через механізми демократії участі.

Важливість аксіологічного вивчення права визначається потребами розвитку юридичної науки загалом, а також необхідністю розробки методологічних підходів для ціннісного розуміння права як феномену духовного світу людини; створення нових методів і програм юридичної освіти; визначається здійснення формування цілісного правового світогляду, що ґрунтується на аксіологічних ідеях свободи, рівності, справедливості. Тут зазначено про цінності, спільні для суспільства в цілому, а отже, і для юриспруденції. Адже правові норми є одним із видів соціальних норм. Це вихідний пункт для розвитку тези: цінності та принципи місцевого самоврядування як соціального явища тісно пов'язані з цінностями та принципами конкретного суспільства на конкретному етапі його розвитку.

Природно виникає питання використання аксіологічного поняття в праві загалом, правовій теорії та окремих юридичних дисциплінах зокрема. Загалом питання аксіології розглядаються не лише правовою теорією, філософією права. Воно все частіше стає предметом наукової дискусії для фахівців з юридичних дисциплін.

Питання конституційної аксіології було вивчено в дисертації М. Салей. На думку авторки, «конституційна аксіологія відрізняється від правової аксіології за такими критеріями: предметом, оскільки правова аксіологія не може врахувати особливостей конституційно-правового поля повною мірою, а також виокремити напрями впливу явищ конституційної реальності на суспільно-державне функціонування; сферами реалізації, оскільки конституційна аксіологія застосовується не тільки на теоретичному рівні, але й під час нормотворчої та практичної, в тому числі, судової діяльності, що зумовлює необхідність формування та реалізацію аксіологічних механізмів та процедур» [68, с. 48].

Дослідниця М. І. Салей зазначає, що «в межах конституційної аксіології можна виокремити муніципальну аксіологію та антропологічну аксіологію, що

концентрує в собі ціннісно спрямовані дослідження конституційно-правового статусу людини та громадянина в Україні» [68, с. 50].

Більш детально свою точку зору висловив професор О. Батанов, який стверджує, що «муніципалізм, акумулюючи усі ідейні установки, системні якості, ознаки та атрибути конституціоналізму, є його концептуальним та інституціональним базисом: муніципалізм – на локальному рівні, а парламентаризм – загальнонаціональному (загальнодержавному). Саме такий вимір муніципальної демократії як продукт локальної громадянської активності самого населення, автоматично програмує демократичний політичний режим у державі та суспільств» [88, с. 10].

Також вчений О. В. Батанов стверджує, що «свобода, солідарність, рівність, моральність, альтруїзм, самоорганізація, самодисципліна, самовідповідальність, субсидіарність є сенсоутворюючими цінностями демократії, прав людини та сучасного муніципалізму» [88, с. 7].

Науковиця О. Сінькевич сформулювала аналогічну думку та підкреслила, що «слід вважати справедливою точку зору дослідників, які пропонують уважати цінностями найбільш важливі принципи. Тож конституційні цінності – це найбільш важливі конституційні принципи» [89, с. 45].

Такої ж позиції притримується й відомий дослідник з конституційно-правових питань професор Дж.Я. Гараджаєв, який висловив свою позицію щодо конституційних цінностей та конституційних принципів. Однак усі його аргументи можна повною мірою застосувати до муніципальних цінностей та муніципальних принципів. Крім того, вчений у своїх працях зазначає, що не вважає муніципальне право окремою галуззю права, оскільки муніципальне право є підгалуззю конституційного права.

На думку Дж.Я. Гараджаєва, ««взаємозв'язок між конституційними цінностями та конституційними принципами може бути охарактеризовано так. По-перше, держава за допомогою конституційних принципів вдається до певного самообмеження, проголошуючи людину своєю найвищою цінністю... По-друге, правове закріплення конституційних цінностей є пріоритетним у

порівнянні з правовим закріпленням конституційних принципів... По-третє, конституційні принципи обумовлені конституційними цінностями, отже, значення та зміст принципів може бути розкрито лише з урахуванням розуміння сутності цих цінностей» [90, с. 10-12].

На думку В. Барвіненко, «цінності муніципалізму – це: - цінності місцевого самоврядування (тобто закріплені *de jure* та витлумачені зі змісту Конституції); - цінності, наявні *de facto* (дослідники виокремлюють їх попри те, що вони можуть поки що не знайти своє відображення в чинному законодавстві), а також - цінності, які дослідники пропонують інтегрувати в законодавство та практику його застосування з тим, щоб місцеве самоврядування в Україні еволюціонувало в демократичному напрямі [91, с. 27].

Дослідниця К. Гончарова у своїй статті резюмує, що «конституційними цінностями, пов'язаними з місцевим самоврядуванням, є такі: визнання та гарантування місцевого самоврядування, народовладдя, законність, демократизм» [92, с. 68].

Науковець В. Демиденко наголошує, що «лише за умови втілення принципу верховенства права в організацію та діяльність органів місцевого самоврядування України, можливе їх ефективне повноцінне функціонування в інтересах територіальної громади, а також повномасштабне утвердження й забезпечення муніципальних прав і свобод людини й громадянина, досягнення загальновизнаних ідей та ідеалів муніципалізму» [93, с. 167].

Тож Україна поступово утверджується як демократична правова держава, в якій реалізується принцип поділу влади, визнається та гарантується місцеве самоврядування. Відповідно, зростає аксіологічна роль конституційного права як основи сучасного конституціоналізму, громадянського суспільства та соціально-правової державності. Зазначене аксіологічне та функціонально-рольове значення конституційного права зумовлене тим, що будь-яка правова система потребує єдиного фундаменту – провідної галузі права. Отож, фундаментальність конституційного права проявляється, перш за все, в тому,

що конституційні положення регулюють та захищають найважливіші суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення державної влади та громадського самоврядування, та їх взаємовідносини з громадянським суспільством та населенням країни. Норми конституційного права закріплюють засади правової організації держави та її взаємовідносин з особою в різних правових статусах, формують базові принципи, що пронизують усі галузі права й мають як нормативне, так і юрисдикційне значення. Водночас конституційно-правові відносини здебільшого переплітаються з відносинами інших галузей права.

Дослідниця Ю. Камардіна у своїй монографії зазначає, що «муніципальна реформа в Україні концептуально ґрунтується на європейських принципах і стандартах формування ефективного місцевого самоврядування, що детермінує як основні завдання конституційно-правову модернізацію системи місцевого самоврядування, формування реального та дієвого інституту місцевого самоврядування, забезпечення децентралізації публічної влади з максимальним наближенням до більшості територіальних громад та їх жителів для створення й підтримки сприятливого життєвого середовища» [94, с. 5].

Місцеве самоврядування як повноцінний самоврядний інститут державної влади характеризується не лише своєю гуманістичною, методологічною та епістемологічною силою, але й значним державотворчим та глобалізаційним потенціалом. У межах місцевого самоврядування основні цінності муніципальної демократії поєднуються з правами людини, причому саме з точки зору їх походження, системи, форм вираження, методів та ступенів реалізації та захисту, що підтверджує наукову якість доктринальних підходів до розуміння сутності локальної демократії та конституювання муніципальних прав людини, тобто визнання прав людини та муніципальних прав людини природними та єдино можливими технологічними формами існування, їх функціонування та реалізації в умовах глобалізації.

Отже, цінність локальної демократії полягає в тому, що саме на рівні місцевої влади громадяни передусім вирішують свої нагальні соціальні

проблеми. Водночас це такий рівень демократичної організації, на якому особа має найбільш реальні можливості для активної та безпосередньої участі в прийнятті рішень, що стосуються життя громади.

Науковиця О. Сінкевич у своїй роботі зауважує, що «основним суб'єктом демократичного процесу є народ» [95, с. 349].

Сутність прямої демократії полягає в безпосередній участі громадян в прийнятті та реалізації рішень, за які вони несуть відповідальність. Ініціативи можуть виходити як від окремих осіб, так і від різних соціальних груп. Її перевагою є оперативність в ухваленні рішень, особливо з питань локального значення, що зумовлено відносно невеликим масштабом відповідних спільнот та їх зосередженістю на конкретних проблемах. Саме тому локальний рівень є найбільш сприятливим середовищем для реалізації інститутів прямої демократії.

Представницька демократія, у свою чергу, передбачає делегування громадянами повноважень обраним представникам або політичним партіям для ухвалення рішень від імені громади. Демократичний процес невід'ємно пов'язаний із постійним публічним діалогом, обговоренням і дискусіями щодо актуальних питань розвитку громади. Активна участь громадян сприяє підвищенню їх обізнаності щодо місцевих справ, зміцненню соціальних зв'язків і формуванню відповідальної та саморегульованої громади. При цьому громадяни мають у своєму розпорядженні різноманітні інструменти безпосереднього впливу на діяльність органів місцевої влади, зокрема електронні петиції, загальні збори, механізми підзвітності посадових осіб, ініціювання та проведення громадських слухань тощо.

Представницька демократія полягає в здійсненні влади обраними представниками народу, які реалізують свої повноваження як колегіально, у складі відповідних органів, так і індивідуально як посадові особи. Як правило, такі повноваження набуваються шляхом прямих виборів. Натомість пряма демократія виступає формою безпосереднього волевиявлення народу або його

частини (зокрема територіальної громади), що має обов'язковий юридичний характер і спрямована на вирішення питань суспільного значення.

Ключовою проблемою співвідношення представницької та прямої демократії є визначення меж і сфер застосування останньої в системі місцевого самоврядування у взаємодії з представницькими інститутами. Хоча потенційно така сфера є досить широкою, на практиці значна частина інститутів прямої демократії використовується обмежено або не застосовується взагалі.

Отже, зазначені форми демократії перебувають у тісному взаємозв'язку та мають розглядатися як цілісна система реалізації народного волевиявлення на місцевому рівні. Водночас відсутність уніфікованого розуміння таких категорій як народ, громада, самоврядування чи справедливості не заперечує того, що стабільний розвиток держави і суспільства можливий за умови підтримки більшістю базових загальноцивілізаційних принципів, які становлять підґрунтя функціонування демократії.

Пряма демократія як форма безпосереднього волевиявлення членів громади є похідною від загального поняття демократії та становить її складову частину. Ключовою цінністю демократичного ладу виступає свобода, яка є фундаментальною характеристикою особи. Вона водночас визначає мету й зміст прямої демократії та охоплює особисті, політичні, соціально-економічні та культурні права. Особиста свобода – це насамперед гарантована можливість особи діяти на власний розсуд, обирати поведінку та реалізовувати свої права, за умови, що це не порушує права і свободи інших осіб та не суперечить закону.

Важливою складовою змісту прямої демократії є також рівність індивідів, яка передбачає рівність усіх громадян перед законом, рівні можливості участі в політичному житті та рівний доступ до соціально-політичних процесів у межах громади. Невід'ємним елементом прямої демократії виступає пріоритет прав людини в межах місцевої спільноти. Ідея верховенства прав особи ґрунтується на доктрині природних і невід'ємних прав людини, які мають вищий характер щодо муніципальної влади та слугують її обмеженням, запобігаючи свавільним

діям. Відтак, без визнання найвищої цінності особи та її прав неможливе й належне функціонування громади як демократичної спільноти. Громада, яка не визнає цінності людини та її законних інтересів, не може розглядатися як демократична та неспроможна забезпечити реальне місцеве самоврядування.

У роботі наголошено, що європейські цінності виступають важливим чинником демократизації та гуманізації суспільних відносин. Сьогодні в Україні панує єдність щодо необхідності впровадження демократичних реформ. Європейські цінності – це загальнолюдські принципи і норми життєдіяльності людини, суспільства й держави. За століття розвитку в Європі визріла ціла низка світоглядних, суспільних і моральних цінностей, що стали закріпленими в законодавстві і створюють простір для розвитку європейських націй. Це передусім: особисті свободи, верховенство права, демократія, представницьке самоврядування, права людини, цінність людського життя, рівність, солідарність, підтримка ближнього. Також до європейських цінностей відносять повагу до різних народів, толерантність, підприємницьку культуру, етику праці, турботу про довкілля, просвітництво, співробітництво та мир.

Отже, локальна демократія як загальноєвропейська цінність в аксіологічному вимірі являє собою нормативно та інституційно організовану систему суспільних відносин, засновану на принципах: людської гідності, плюралізму, субсидіарності, самоврядування, партисипативності, правової рівності та солідарності, забезпечуючи реалізацію прав і свобод людини на найближчому до громадянина рівні публічного управління.

Саме через сукупність принципів: людської гідності, плюралізму, субсидіарності, самоврядності, партисипативності, правової рівності та солідарності розкривається сутність локальної демократії як механізму забезпечення ефективної взаємодії особи, громади та держави в процесі здійснення публічної влади. Зазначені принципи мають ціннісний характер, оскільки відображають сучасне європейське бачення демократичної держави, в центрі якої перебуває людина, її права, свободи та законні інтереси.

Принцип людської гідності є базовою аксіологічною основою локальної демократії та визначає спрямованість усієї системи муніципального врядування на забезпечення належних умов для вільного розвитку особистості. У сучасній європейській правовій доктрині людська гідність розглядається як першооснова демократичного правопорядку, що визначає зміст і спрямованість діяльності органів публічної влади. У контексті локальної демократії цей принцип проявляється через обов'язок органів місцевого самоврядування забезпечувати реальну можливість особи брати участь у вирішенні питань місцевого значення, впливати на розвиток територіальної громади. Саме локальний рівень публічного управління створює умови для безпосереднього контакту між владою та населенням. Це формує простір реалізації людської гідності через механізми самореалізації, соціальної інтеграції та громадянської активності.

У сучасній європейській правовій традиції плюралізм виступає необхідною умовою функціонування демократичного суспільства, оскільки саме на локальному рівні відбувається безпосередня взаємодія різних соціальних груп, культурних спільнот та громадських ініціатив. Локальна демократія в цьому аспекті має виступати як простір інституціоналізованого діалогу, в межах якого забезпечується узгодження різноманітних інтересів територіальної громади на засадах рівності, відкритості та взаємної поваги. Аксіологічний зміст принципу плюралізму полягає у визнанні цінності кожної особи та кожної соціальної позиції, що сприяє формуванню інклюзивної моделі публічного управління. У цьому контексті плюралізм виступає практичним механізмом консолідації громади через врахування локальної ідентичності, культурної багатоманітності та різних моделей суспільної самоорганізації.

Одним із визначальних принципів локальної демократії є принцип субсидіарності. Його сутність полягає в тому, що здійснення публічних повноважень повинно відбуватися на тому рівні управління, який є найбільш наближеним до населення та здатний ефективно реалізовувати відповідні функції. У системі локальної демократії принцип субсидіарності забезпечує оптимальний баланс між централізацією державного управління та

автономністю територіальних громад, обмежуючи надмірне втручання центральної влади у сферу місцевого самоврядування. У науковому розумінні субсидіарність виступає не лише організаційним механізмом розподілу компетенції, але й гарантією демократичної участі громадян, оскільки наближення процесу прийняття рішень до населення створює умови для ефективного врахування локальних інтересів та особливостей розвитку конкретної територіальної громади.

Принцип самоврядності відображає сутнісну характеристику локальної демократії як форми самоорганізації населення. Самоврядність є проявом децентралізованої природи демократичної держави, в якій публічна влада не концентрується виключно на центральному рівні, а реалізується через систему автономних муніципальних інституцій. У сучасному конституціоналізмі принцип самоврядності розглядається як одна з ключових гарантій демократичного розвитку, оскільки саме через інститути місцевого самоврядування формується локальна політична відповідальність і створюються умови для розвитку громадянського суспільства.

Принцип партисипативності є одним із найбільш важливих елементів сучасної концепції локальної демократії, оскільки визначає рівень безпосередньої участі населення у здійсненні місцевого врядування. Його сутність полягає в забезпеченні постійної, активної та змістовної участі громадян у процесах підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень на місцевому рівні. У сучасній європейській правовій традиції локальна демократія не обмежується виключно представницькими механізмами, а передбачає розвиток широкого спектру інструментів прямої та консультативної демократії, зокрема місцевих референдумів, громадських слухань, електронних петицій, бюджетів участі та інших форм громадянської активності. Партисипативність забезпечує трансформацію населення з об'єкта управління в повноцінного суб'єкта демократичного процесу, що сприяє формуванню суспільної довіри та зміцненню демократичної культури в територіальних громадах.

Принцип правової рівності в системі локальної демократії означає рівний правовий статус усіх членів територіальної громади у сфері реалізації муніципальних прав та участі в здійсненні місцевого самоврядування. Його зміст полягає в недопущенні будь-яких форм дискримінації, забезпеченні рівного доступу до механізмів участі в прийнятті рішень, рівних можливостей впливу на діяльність органів місцевого самоврядування та однакового захисту прав і законних інтересів усіх жителів громади. У межах локальної демократії принцип правової рівності виконує інтеграційну функцію, оскільки забезпечує формування єдиного правового простору, в якому кожна особа визнається рівноправним учасником локального демократичного процесу. Саме через реалізацію принципу рівності локальна демократія набуває ознак справедливого та інклюзивного механізму публічного управління.

Важливою аксіологічною основою локальної демократії є принцип солідарності, який відображає колективний характер функціонування територіальної громади та необхідність узгодження індивідуальних і суспільних інтересів у процесі місцевого розвитку. В європейській правовій традиції солідарність розглядається як основа соціальної згуртованості та відповідального співіснування членів громади, що передбачає спільну участь у вирішенні локальних проблем та взаємної відповідальності за розвиток громади. У контексті локальної демократії принцип солідарності забезпечує формування сталих горизонтальних зв'язків між членами територіальної громади та створює соціальне підґрунтя для ефективного функціонування механізмів громадської участі. Саме солідарність формує локальну демократію як особливий соціальний простір співпраці, взаємної відповідальності та спільного вироблення суспільно значущих рішень.

Отже, зазначені принципи у своїй сукупності формують концептуальну основу локальної демократії як складного політико-правового та аксіологічного феномену сучасного конституціоналізму. Вони визначають її змістовне наповнення, функціональне призначення та правову природу, забезпечуючи трансформацію локального рівня публічної влади в простір реальної демократії,

в якому людина, територіальна громада та держава взаємодіють на засадах правової свободи, рівності, участі та відповідальності.

1.3. Підходи та методи дослідження локальної демократії

Методологія є невід’ємною складовою наукового дослідження та основою, якою науковець має керуватися для досягнення наукової мети.

Методологія вирішує низку завдань та виконує важливі функції, такі як: визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ; передбачення особливого шляху, за допомогою якого досягається науково-дослідна мета; забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомога введенню нової інформації; забезпечення уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створення системи наукової інформації, яка базується на об’єктивних явищах, і є логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання.

Метод і прийом існують у діалектичній єдності та, як правило, в науковому дослідженні доповнюють один одного і виступають як спосіб пізнання, спрямований на досягнення наукових знань.

У науковій літературі поняття «прийом» трактується в двох основних значеннях: по-перше, як самостійний спосіб пізнання, що характеризується простотою алгоритму застосування, легкістю використання та відсутністю поділу на етапи (кроки), які істотно відрізняються між собою; по-друге, як структурний елемент певного методу пізнання, який у поєднанні з іншими його складовими забезпечує цілісність відповідного методу.

Професор В. Андрійчук зазначає, що «шлях дослідження об’єктивної реальності, вектор руху від невідомого до відомого, спосіб (інструмент) пізнання і встановлення істини, що включає в себе сукупність певних прийомів, правил, процедур, операцій (дій), приписів, поєднаних у відповідний алгоритм, завдяки використанню якого пізнавальна діяльність людини стає цілеспрямованою, упорядкованою, послідовною й у підсумку спроможною розв’язувати головні завдання науки – відкриття законів і закономірностей, забезпечувати приріст нових знань за іншими напрямками наукового пошуку в інтересах людства» [96, с. 89].

Метод дослідження конституційних явищ – це система заснованих на світоглядно-філософських засадах способів, прийомів і правил пізнання відповідного предмета, спрямована на виявлення особливостей інститутів конституційного права та прогнозування їх розвитку. Метод конституційно-правового регулювання локальної демократії становить сукупність способів і прийомів, що застосовуються для об'єктивного аналізу правового регулювання форм громадської участі та вироблення шляхів удосконалення відповідного інституту.

Багатомірність та множинність поняття «локальна демократія» передбачає комплексний підхід у визначенні методології, підходів, принципів та методів вивчення, застосування методик, які використовуються в різних галузях наукового знання: права, політології, соціології, філософської антропології, психології, гуманітарної географії, культурології та ін., за допомогою яких було визначено сутнісні показники, чинники формування, функціональний і ресурсний потенціал зазначеного феномена.

Найповніше та об'єктивніше розкриття теми дисертаційного дослідження передбачає міждисциплінарний підхід, який залучений до наукового аналізу не лише публікаціями з проблематики реалізації публічної влади на місцевому рівні. Останнім часом у межах постнеокласичної раціональності відбувається зміна предметних полів наукових досліджень і методологічних пріоритетів, що проявилось, зокрема, в міждисциплінарності. Хоча «міждисциплінарність» як поняття розглядається, в основному, з ХХ ст., але витoki міждисциплінарності йдуть з давньогрецької філософії. Загалом міждисциплінарність науки має своє генетичне коріння у філософії як цілісному дослідницькому підході, оскільки будь-який конкретний науковий дискурс складався на основі практичних інтересів розвитку людини, виділявся як певний дослідницький об'єкт.

Міждисциплінарність, у свою чергу, – це вид знання, що включає методологію і термінологію більш ніж однієї наукової дисципліни для розгляду певної теми, проблеми або явища.

Міждисциплінарність створює платформу для концентрації фактів та ідей із різних галузей науки, що, безумовно, підвищує цінність всебічного дослідження локальної демократії. Виокремлюють два основні підходи до міждисциплінарності. Перший базується на розумінні міждисциплінарності як взаємодії двох або більше наукових дисциплін, кожна з яких має свій предмет, свою термінологію і методи дослідження. Безпосередньо така взаємодія реалізується у формі роботи над конкретними дослідницькими проєктами, створенні міждисциплінарних центрів при академічних організаціях, проведенні міждисциплінарних конференцій тощо. Другий підхід передбачає виявлення тих галузей знання, які ще не досліджувалися існуючими науковими дисциплінами.

Стосовно специфіки прояву міждисциплінарності в юридичній науці, вчена Ю. Цуркан-Сайфуліна зазначає, що «міждисциплінарність є не просто черговим трендом юридичної науки, а важливим фактором отримання нових знань про право та державу в умовах, коли вихід за межі власне юридичної логіки є конче необхідним» [97, с. 262]. Використання міждисциплінарних підходів дає змогу подолати високий рівень догматизації, характерний для юридичної науки, сприяє виявленню тих глибинних зв'язків між правом і владою, які виражаються в процесах інституціоналізації держави, легітимації політичної та правової системи, наділенні права владними атрибутами, а влади – властивостями легальності.

Головною тенденцією сучасних досліджень стають комплексний та всебічний аналіз явищ і процесів суспільного життя, а також сукупний аналіз предмета дослідження з методологічних і концептуальних позицій декількох наук, комбінування їх пізнавальних можливостей. Крім того, сама по собі дефініція науки не є вирішальним моментом усього дослідження, оскільки жодна наукова галузь не є самозамкненою і закостенілою, а розвивається як відкрита до змін система поглядів, теорій, гіпотез, тверджень, проблем і питань, на які вчені шукають відповіді, часто заперечуючи те, що недавно було визнано безумовним та беззаперечним.

Порівняльний підхід як основа структуризації емпіричного матеріалу дозволяє проводити загальні порівняння та регіональні дослідження в різних країнах. Загальні порівняння дозволяють вивчати процеси глобальної демократизації та здійснювати порівняння в глобальному масштабі. Параметри таких порівнянь змушують дослідника зосереджуватися на обмеженій кількості компонентів об'єктів, що порівнюються. Вивчення політичних явищ у різних сільських, селищних та міських радах з різними політичними, економічними, соціальними та етнічними характеристиками передбачає використання двох видів порівняльного аналізу: внутрішньополітичні аспекти (в межах однієї країни) та зовнішньополітичні аспекти (кілька країн). Багато організацій використовують порівняльний підхід у своїх дослідженнях. Зокрема, неурядова організація «Freedom House» з 1950-х років реалізує проєкт «Свобода у світі». У рамках цього проєкту країни ранжуються за рейтингами політичних прав та громадянських свобод, що дозволяє відстежувати динаміку демократичних процесів.

Локальна демократія – це система, що складається з елементів, які, у свою чергу, пов'язані між собою внутрішніми визначальними відносинами та структурними залежностями, що викликають різку реакцію системи на зміни в її елементах. Виходячи з вищевказаного, загальний універсальний науковий метод у роботі, своєрідна «парасолька» всіх методів та підходів, трансформувався в системний підхід, що включає вивчення сукупності факторів, які впливають на формування локальної демократії, системи внутрішніх та зовнішніх відносин. Вибір шляху розвитку в точці дуальності здійснюється залежно від характеристик нестабільності самої системи.

У даному дослідженні децентралізація розглядається як ключовий процес трансформації системи локальної демократії, при цьому наголошується, що постдецентралізаційний етап має непередбачувані наслідки, тому доцільно говорити лише про загальні тенденції її подальшого розвитку.

Застосування синергетичного підходу дозволяє інтерпретувати систему локальної демократії як відкриту, динамічну та самоорганізовану систему. Її

відкритість полягає в здатності до взаємодії з іншими соціально-правовими системами, а також у зворотному впливі на них. Динамізм означає змінюваність властивостей системи під впливом зовнішніх факторів у часі, а синергетичний вимір поєднує системний підхід із концепцією самоорганізації.

Водночас місцеве самоврядування в Україні розглядається як нелінійна система розвитку, для якої характерна непропорційність реакцій на зовнішні впливи та варіативність поведінки за однакових умов у різні періоди. Така нелінійність зумовлює складність і часткову непередбачуваність процесів його розвитку, що не можуть бути повністю охоплені єдиною теоретичною моделлю.

Попри наявність нормативних змін, зокрема конституційне закріплення місцевого самоврядування, прийняття профільного законодавства та імплементацію європейських стандартів, зберігаються інституційні деформації та окремі риси радянської моделі. Це, у свою чергу, ускладнює формування сприятливих умов для розвитку особистості та забезпечення якісного і доступного надання публічних послуг.

Преамбула до Європейської хартії місцевого самоврядування містить концептуальні положення, що розкривають основні риси цього інституту: - місцеве самоврядування є однією з фундаментальних основ будь-якого демократичного режиму; - право громадян брати участь в управлінні державними справами може здійснюватися безпосередньо на місцевому рівні; - існування місцевого самоврядування, яке має реальні завдання, може забезпечити ефективно та зручно для громадян управління; - необхідність органів місцевого самоврядування, які є демократично сформованими органами прийняття рішень та мають широку автономію щодо своїх завдань, способів та засобів виконання цих завдань, а також ресурсів, необхідних для їх реалізації.

Тому важливою відправною точкою для синергії є поєднання самоорганізації та організації. Соціальні системи відрізняються від природних систем тим, що в них самоорганізація доповнюється організованістю, оскільки в суспільстві діють люди, які мають свідомість, ставлять перед собою певну

мету, керуються власними мотивами поведінки та ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації та самоорганізації, як випадкова, так і необхідна, формує основу розвитку соціальних систем.

Варто зазначити, що сільські, селищні та міські ради функціонують на базовому рівні місцевого самоврядування, а їхніми характерними рисами є самостійність формування органів влади щодо інших адміністративно-територіальних одиниць, поєднання інститутів представницької та прямої демократії, а також залучення громадян до здійснення місцевого самоврядування.

Локальна демократія формується під впливом процесів самоврядування, що реалізуються на двох рівнях: формалізованому – через інститути та законодавчо визначені процедури участі у виробленні політики, і неформальному – через взаємодію між суб'єктами, зокрема політичною елітою та громадянами.

Тобто вивчення місцевих інститутів використовує історичний підхід, який важливий для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між минулими умовами та їх наслідками, що відображаються в сучасних інститутах та процесах. Його можна використовувати для пояснення, чому нові інститути добре адаптуються в одних суспільствах, а не в інших.

Інституційний підхід дозволяє зрозуміти специфіку функціонування сільських, селищних та міських рад як інститутів локальної демократії. Теоретичний аналіз феномену локальної демократії слід розглядати крізь функціонування місцевих інституцій, що діють в інституційних рамках місцевих політичних процесів, що формуються правовою системою самоврядування.

Однією з найважливіших методологічних засад у дослідженні локальної демократії є соціокультурний підхід. Відповідно до цього підходу локальна демократія розглядається як соціокультурний феномен, включаючи матеріальні ресурси, історичні традиції, спільні цінності, мовні та етнокультурні особливості, що формують культурну самобутність локальної спільноти. Тож

на формування локальної демократії, природним, об'єктивним чином впливають соціокультурні характеристики та їх особливості.

Кожна суспільна наука має свій методологічний інструментарій, за допомогою якого вона вивчає відповідні суспільні процеси, робить висновки та надає рекомендації для практики. Методологія належить до сфери найважливіших та найскладніших питань юридичної науки. Сучасний стан локальної демократії в Україні, яка перебуває в процесі демократичної трансформації та характеризується децентралізованими тенденціями, слід вивчати за допомогою методології системного аналізу (з обов'язковим використанням принципів синергізму) в поєднанні з порівняльними дослідженнями. Основним методом дослідження є системний, за допомогою якого досліджено інститут самоорганізації громадян за місцем проживання, структурно-логічний та аналітичний для того, щоб з'ясувати поняття, ознаки та сутність локальної демократії.

Вважається, що успішне вирішення центрального завдання науки муніципального права – вивчення процесів формування, розвитку, організації та діяльності муніципальних органів та реалізації і захисту муніципальних прав особистості – безпосередньо залежить від стану методології. Наука муніципального права використовує наукові методи дослідження, властиві всім вітчизняним політичним наукам – загальнонаукові (діалектичний, синергетичний, системний аналіз, соціологічний) та спеціальні (порівняльно-правовий, нормативно-логічний, структурно-функціональний, історико-правовий, методи переходу від загального до конкретного, від абстрактного до конкретного тощо). Загальні методи – це філософські та світоглядні підходи, що відображають найзагальніші принципи мислення. Отже, методологічною основою вивчення локальної демократії є загальнонауковий метод діалектики.

Діалектичний метод дозволяє розглянути динаміку соціальних процесів: взаємозв'язок муніципальних органів з іншими інститутами громадянського суспільства, а також з державою та державними органами; становлення та розвиток муніципального самоврядування в Україні та зарубіжних країнах

тощо. Діалектика розглядає всі явища самоврядування в розвитку, у зв'язку з розвитком політичних, економічних, соціальних, культурних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві. Саме такий підхід дозволяє виявляти та вирішувати муніципально-правові проблеми, що виникають у суспільстві, розкривати діалектичну єдність та детермінованість загальних процесів формування соціально-правової, демократичної та сервісної держави в Україні з інституціоналізацією муніципального управління. Діалектична методологія вивчення муніципально-правових проблем вимагає від нас трактування кожного явища як системи. Тому в науці муніципального права велике значення має метод системного аналізу, який дозволяє розглядати муніципально-правові явища в комплексі суспільних відносин, виявляти їх ціле та частини, вивчати окремі інститути місцевого самоврядування в єдиній системі організації державної влади.

Системний підхід дозволяє розглянути особливості організації та реалізації локальної демократії з урахуванням її політико-соціальної, державно-правової та приватно-правової природи, інституційної та функціональної складових.

Також особливістю методу системного аналізу в муніципальному праві є те, що логічним центром дослідження є закономірності розвитку муніципального управління як самостійного типу державного органу та самодостатнього й інтегрованого соціального організму.

Тож аналіз системи локальної демократії доводить, що вона, безумовно, є цілісною системою як за своїм походженням, так і за своїм функціонуванням. На місцевому рівні процес створення систем управління проявляється у формуванні внутрішніх структур муніципальних органів, призначених для вирішення місцевих завдань, що виникають у конкретних умовах, та оптимальної реалізації функцій і повноважень структурних елементів системи локальної демократії. Метод системного аналізу дозволяє виявити конкретні форми зв'язку муніципально-правових інститутів для забезпечення цілісності системи. Отже, компетенція кожного органу місцевого самоврядування чи

посадової особи залежить від його функціонального призначення та положення в механізмі муніципального управління.

Аксіологічний (ціннісний) метод формує погляд на муніципальну реальність крізь призму певних соціальних цінностей. За ним, як і за будь-якими іншими явищами соціально-політичної реальності, об'єктивно стоять чийсь потреби, інтереси як основні соціальні цінності. Також аксіологічний метод змушує звернути увагу на цивілізаційну та історичну основу розвитку локальної демократії в країні. Без цього важко зрозуміти сучасну модель організації локальної демократії, відповісти на питання про причини втілення місцевого самоврядування в суспільстві як самостійного типу державної влади, розглянути еволюцію певних форм залежності між політико-правовою моделлю місцевого самоврядування та її соціально-економічними, духовними, культурними та цивілізаційними детермінантами.

Герменевтичні методи можуть бути використані як когнітивна процедура для досягнення чіткості у використанні юридичних термінів, їх точного визначення та встановлення специфіки значень і узгодження стилю викладу. Ця методологія цінна ще й тим, що допомагає забезпечити інтеграцію знань, що фіксують об'єктивний стан суб'єкта пізнання, із суб'єктивним світом людей, які будують та реалізують свою активну життєву позицію в правовій сфері; виявити та пояснити значення правових документів, дій суб'єктів правового життя та правової політики, що випливає з визнання того, що існує не тільки зовнішня сторона, а й прихована внутрішня, така, що виникає внаслідок свідомих чи підсвідомих бажань.

Метод синергії використовується в правовій науці останнім часом. Синергія допомагає вивчати саморегульовані системи (включаючи випадкові системи) та процеси, наприклад, ринкові відносини, громадянське суспільство, етнонаціональні відносини, місцеве самоврядування, тобто явища та процеси, в яких втручання держави обмежене або зовсім непомітне. Тож територіальне суспільство, будь-то великий мегаполіс, невелике провінційне містечко, село чи мікрорайон, є самоорганізованою системою, життя якої «саморегулюється» без

участі держави, відповідно до місцевих умов: самоорганізація проявляється опосередковано, через поведінку окремих осіб, груп, спільнот.

Застосування самоорганізації як головного принципу виникнення та існування місцевого самоврядування з'явилося не одразу. Поштовхом до розвитку ідей про самоорганізацію став потужний науково-методологічний напрям – синергетика, наука про самоорганізуючі та саморегулюючі системи, що виникла в біології, хімії та інших науках, далеких від науки про місцеве самоврядування. Немає сумнівів, що система локальної демократії – це, безумовно, природна самоорганізуюча система. Багатогранні прояви муніципальної влади, розвиток соціальних, психологічних, моральних цінностей, норм та інститутів у межах територіальної громади – це дані, які держава, за бажання, не може створити. Вона лише визнає та гарантує умови для їх розвитку. Законодавство, визнаючи та закріплюючи локальну демократію як елемент політичного життя, має обмежуватися визначенням базових засад і встановленням загальних принципів, залишаючи регулювання організаційно-структурних питань на рівень підзаконного або локального нормотворення.

Тому, якщо підходити до опису муніципального самоврядування з методологічних позицій, розроблених у синергетиці, це розкриває нові грані та аспекти для дослідника: у звичних та поширених реаліях дійсності ознаки та властивості нової системної цілісності виявляються в процесах самоорганізації. Синергетика, як правило, має справу з процесами та явищами, в яких ціле (наприклад, місцеве самоврядування як природне право людини, вид державної влади та соціального управління, інститут конституційного ладу, історичне, соціально-політичне, соціально-економічне, культурне, духовне явище, специфічний спосіб мислення) має властивості, яких немає в жодної з частин, але частини (місцеві жителі, територіальні громади, органи та посадові особи місцевого самоврядування) відображають риси цілого. Це відкриває нові шляхи для вивчення феномену муніципальної демократії та, в майбутньому, шляхи вдосконалення процесів інституціоналізації муніципального самоврядування в

Україні. Увага в цьому випадку зосереджена не на фрагментах реальності (державних органах, людях, території, власності, нормативних документах тощо), а на сферах співпраці, взаємодії та взаємопроникнення цих інститутів, явищ та феноменів, процесів діяльності муніципального управління як цілісної системи. Синергетичне дослідження муніципального управління дозволяє розробити точніший методологічний підхід до нормативно-правового регулювання місцевого самоврядування не лише з точки зору сутності та специфіки цього явища, а й з точки зору сучасних процесів його формування та розвитку.

Водночас, наприклад, відмінність у правовому регулюванні інститутів локальної демократії полягає, з одного боку, в забезпеченні стабільності його окремих характеристик та властивостей, а з іншого, у стимулюванні та виявленні певних тенденцій у його розвитку та відповідному реагуванні на ці тенденції з урахуванням їх позитивних чи негативних стрибків.

Отож, нелінійний метод пізнання в рамках синергетичного підходу показує, що результат не завжди є достатнім зусиллям. Система локальної демократії може адекватно реагувати лише на ті мотивуючі впливи, які передбачені в нормативно-правових актах. В Україні, виходячи зі змісту Конституції, законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», законодавець не пропонує та не закріплює єдиної цілісної моделі муніципальної влади як бажаної або пріоритетної.

Вивчення муніципально-правових явищ буде неповним і статичним без з'ясування функціональних якостей інститутів локальної демократії. Тому метод функціонального аналізу займає важливе місце в системі методів муніципальної науки. Наприклад, функціональний аналіз діяльності територіальної громади (її динамічного спрямування) сприяє проникненню в політико-правову природу цього суб'єкта локальної демократії, розкриває його сферу діяльності, природу та зміст. Тільки за допомогою поняття функцій можна дати конкретне визначення цього феномену конституційного права. Без функціонального аналізу вивчення будь-якого елемента системи місцевого

самоврядування неможливе. Тільки визначивши функції територіальних громад, можна уявити, яку роль вони відіграють у системі місцевого самоврядування, в державному механізмі, суспільстві в цілому, та їхнє соціальне призначення.

У методології науки муніципального права історичний метод вивчення локальної демократії займає важливе місце. Усі муніципальні правові інститути вивчаються в їхньому історичному розвитку на загальному тлі розвитку суспільства, його деформацій та внутрішніх суперечностей. Принцип історіографії передбачає дотримання двох важливих умов: по-перше, розгляд муніципального управління з точки зору його походження та виявлення його ролей і тенденцій розвитку, і по-друге, вивчення муніципального управління з точки зору сучасності. Історіографія – це спосіб зв'язку минулого та сьогодення, теорії та практики, оскільки нове в теорії муніципального права, зрештою, виникає з узагальнення досвіду, з практичних потреб суспільного розвитку. Історичний підхід передбачає розвиток теорії на основі доказів.

Феномен місцевого самоврядування можна повністю зрозуміти лише в зв'язку з аналізом його еволюції на теоретичному рівні та законодавчої практики. Історичний аналіз законодавства про місцеве самоврядування, який розкриває основні напрями та тенденції розвитку муніципалітетів, дозволяє зрозуміти все найкраще, чого досягла практика місцевого будівництва в Україні та інших країнах, оцінити його з точки зору сьогодення та створити більш ефективне законодавство.

Генетичний метод, який тісно пов'язаний з історичним методом, спрямований на виявлення першопричин виникнення певного інституту локальної демократії та місцевого самоврядування в цілому. Він допомагає дослідникам рухатися вперед у пошуку відповіді на питання про причини втілення місцевого самоврядування в суспільстві, що передбачає встановлення залежностей між політико-правовою формою місцевого самоврядування та соціально-економічними, духовно-культурними, цивілізаційними та іншими факторами, що її створюють. Генетичний аналіз у деяких випадках неможливий

без опори на історичні дані. Але він потребує їх як матеріал для з'ясування значною мірою випадкової послідовності причинно-наслідкових зв'язків та їх закономірностей.

Серед різноманіття дослідницьких інструментів найбільшу увагу дослідників привертає порівняльно-правовий метод, який справедливо вважається одним із найважливіших наукових інструментів для вивчення конституційно-правових явищ. У межах цього методу основним логічним прийомом виступає порівняння. Видовий метод дозволяє виявити подібності та відмінності між явищами конституційно-правової реальності, їх зв'язки між собою та іншими явищами, їх загальні та специфічні риси в їхньому розвитку, а шляхом порівняння об'єктів у різні часи, зіставлення їх властивостей у минулому з такими ж властивостями в сьогоденні, допомагає встановити закономірності з метою встановлення змін або тенденцій розвитку.

Порівняльно-правовий метод застосовується в тісному зв'язку з іншими методами юридичної науки (історичним, аналітичним тощо) як на рівні мікропорівняння (дослідження національних правових систем), так і на рівні макропорівняння (дослідження «сімей правових систем»).

У науці муніципального права також широко використовується метод порівняльно-правового аналізу. Для розвитку муніципального управління велике значення має вивчення та застосування практики локальної демократії в розвинених і демократичних країнах. Необхідність порівняльного аналізу зарубіжного досвіду є незаперечною. Саме так можна шукати нові ідеї та механізми, виявляти глобальні тенденції розвитку права та політики. Більшість конституційних та муніципальних проблем держав сучасного світу мають подібний характер, і тому завжди корисно знати, наскільки деякі країни просунулися у вирішенні таких проблем, які механізми були задіяні для цього. Для сучасної України, яка прагне стати демократичною та соціально-правовою державою, порівняльний аналіз світового муніципального розвитку має велике значення. Це пояснюється кількома обставинами. Так, тріумфальний рух принципів субсидіарності, зміцнення позицій Європейського Союзу, роль

регіонів у процесі європейської інтеграції призвели до тенденції до муніципалізації конституційного життя та конституційного права. Місцеве самоврядування, регіоналізація та децентралізація зараз стали провідними принципами європейської політики та конституційно-правового регулювання.

Муніципалізація конституції життя та права, насамперед доступ до місцевого рівня, впливає на всі процеси трансформації та зміни державної влади в умовах демократизації держави та суспільства. Завдяки порівняльному методу юридичне вивчення державної влади набуває ширшого наукового характеру та виходить за межі окремої національної правової системи.

Якщо спиратися на суто формально-догматичні позиції, порівнювати одні й ті ж інститути абсолютно різних за рівнем соціально-політичного розвитку зарубіжних країн, то це призведе лише до знецінення порівняльно-правового методу, а результат обернено пропорційний меті: реальні відмінності приховуються, а формальні узагальнення перебільшуються.

Наука муніципального права широко використовує соціологічні методи: опитування, інтерв'ю, анкетування, соціальні експерименти, організаційно-нормативне проєктування, моделювання та імітація ігрових ситуацій у сфері муніципального права тощо. Тож моделювання як метод вивчення соціальних процесів має велике значення для поглиблення наших знань, їх додаткового підтвердження, для свідомого управління соціальними процесами. Кожна наукова модель передбачає виявлення загальних закономірностей розвитку, основних рис певного явища та дозволяє перевірити їх практичну доцільність.

Важливою умовою теоретичного моделювання муніципальних явищ і процесів є врахування об'єктивних закономірностей розвитку суспільства (зокрема, високого рівня індивідуальної та масової правової культури, здатності населення брати на себе відповідальність, наявності міцної фінансово-економічної бази тощо). Політичні практики в локальному аспекті політики вивчаються шляхом аналізу статистичних та соціологічних даних: вивчення результатів виборів, опитування різних груп громадян, аналіз спогадів та інтерв'ю з місцевими лідерами.

Метод статистичного аналізу в науці муніципального права має особливе значення, допомагаючи визначити ефективність норм муніципального права та визначити їх вплив на соціальні процеси. Кількісний фактор є важливим показником реальності демократичних інститутів, що регулюються муніципально-правовими нормами. Тому наука муніципального права аналізує статистичні дані, що впливають на всі сфери місцевого та державного життя, і робить на їх основі відповідні висновки. Так, статистичний метод використовується, зокрема, при вивченні структури органу місцевого самоврядування, депутатів, кількісних показників форм спілкування між депутатами та виборцями, динаміки активності виборців на основі виборчої статистики тощо.

Метод кібернетики (науки про закони управління складними динамічними системами в природі та суспільстві) відкриває широкі можливості для науки муніципального права. Особливістю кібернетики є те, що вона вивчає кількісні та взаємозалежні зв'язки в процесах управління. Саме через кількісні характеристики можна підійти до аналізу якісних змін у муніципально-правових процесах. Предметом правової кібернетики можуть бути якісні та структурні зміни, а також формально-логічні зв'язки, що виникають у процесі формування та розвитку муніципального самоврядування, в місцевому законодавстві та в практиці правоохоронної діяльності. Кібернетичні моделі можуть бути використані, зокрема, для розробки оптимальних систем побудови локальних демократичних органів. Кількісне відтворення функцій деяких органів у моделі сприяє формуванню більш якісного варіанту їхньої структури та компетенції; наприклад, кількісне відтворення окремих процесів роботи місцевих рад свідчить про впровадження математики в аналіз муніципальної діяльності. Це дозволяє повніше з'ясувати закономірності структури та функцій відповідних органів, організації адміністративно-територіальних одиниць, визначити ступінь їхнього самоврядування та ефективності. Вже саме це забезпечує широкі можливості для використання методів кібернетики в аналізі локальної демократії.

У контексті пошуку оптимальних моделей організації органів публічної влади, який зараз триває в Україні, метод державно-правової практики викликає великий інтерес. Загалом, практика муніципального права – це науково розроблене дослідження, що проводиться з метою перевірки гіпотез, нововведень та змін в організації роботи органів публічної влади. Цей метод базується на діалектико-матеріалістичному постулаті практики як критерію істини. Водночас цінність державно-правової практики полягає не лише в її практичній спрямованості на вирішення конкретних проблем організації роботи органів публічної влади, але й у тому, що вона служить джерелом нових ідей, гіпотез, теоретичних положень, тобто дозволяє комплексно підійти до вивчення відповідних питань.

Окрім вищезазначеного, наука муніципального права використовує й інші методи дослідження. Загалом, усі методи наукового пізнання дають нам оптимальне уявлення про той чи інший аспект реальності муніципального права, організаційні чи функціональні прояви локальної демократії. Використання різноманітних методологічних інструментів дозволяє підійти до вивчення муніципально-правової реальності з різних боків, простежити вплив конституційних норм, міжнародних та місцевих правових актів на соціальну практику, а також краще зрозуміти феномен локальної демократії. Використовуючи різні методи вивчення локальної демократії, слід пам'ятати, що кожен метод має потенціал дозволити нам зрозуміти той чи інший аспект існуючої муніципальної реальності. Водночас він також має певні обмеження, властиві самому існуванню кожного методу.

Використання того чи іншого методу залежить, перш за все, від аспекту вивчення даного типу органу публічної влади, від його цілей тощо. Тож цей підхід до феномену локальної демократії не передбачає побудови жорсткої схеми, а базується на систематичному аналізі, що дозволяє узагальнити та структурувати складний об'єкт дослідження.

У зв'язку з цим можна передбачити перспективу використання синергетичного підходу в праві. Однак для більш повного уявлення про

предмет дослідження, необхідно синтезувати ці методи, що призведе до цілісного та системного результату. Це дозволить зрозуміти особливе значення науки муніципального права в процесі вивчення, а також становлення та розвитку локальної демократії в Україні.

Отже, комплексний системний підхід у вивченні локальної демократії обумовив застосування сукупності методичних прийомів та інструментів для досягнення дослідницьких завдань. У роботі використовувалися фундаментальні, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Так, за допомогою методу діалектики було визначено причинно-наслідкові зв'язки досліджуваного феномену. Загальнонаукові методи були використані для вивчення сутнісних характеристик основних категорій дослідження (термінологічний метод); історичних чинників та передумов формування локальних демократій (історичний метод); системно-функціональних характеристик локальної демократії (системний та функціональний методи); теоретичних підходів та дискурсів із предмету дослідження (когнітивний метод); моделювання локальних демократій у територіальних громадах (метод моделювання) та ін. У роботі застосовувалися загальнологічні прийоми аналізу та синтезу, абстрагування, індукції та дедукції.

Для порівняння авторських підходів та інтерпретацій факторів формування та функціонування локальної демократії, її сутнісних засад, визначення її ролі в суспільних процесах та практиках локальних територій використовувався метод дискурс аналізу.

Під час вивчення законодавчої бази, що регламентує процеси децентралізації в Україні, діяльність органів місцевого самоврядування, виборчу та партійну системи, застосовувався метод аналізу політичних документів.

Теоретичні висновки та припущення ґрунтувалися в роботі на соціологічних дослідженнях та статистичних даних. Для аналізу конкретних ситуацій функціонування локальних демократій та їхнього впливу на процеси в територіальних громадах використовувався ситуаційний аналіз (кейс-стаді).

Складність та багатомірність предмета та основних категорій дослідження передбачає комплексний методологічний підхід та використання сукупності методів та методичних прийомів для отримання об'єктивної інформації та уникнення суб'єктивного бачення проблеми.

Отже, методологією конституційно-правового регулювання локальної демократії є сукупність методів, підходів, принципів та прийомів, які використовуються для дослідження та отримання необхідних знань щодо конституційно-правового регулювання локальної демократії та досягнення необхідної науково-дослідної мети.

Визначено, що особливістю методології наукового дослідження є те, що вона може складатися не лише з методів, принципів і прийомів, що є специфічними для науки, в межах якої здійснюється дане дослідження, а й такі, що розроблені іншими науками (від філософії до конкретних спеціальних наук).

Методологія дослідження конституційно-правового регулювання локальної демократії не обов'язково має бути представлена новими методами пізнання, методологія наукового дослідження може репрезентувати ті методи, принципи та прийоми пізнання, які вже створені наукою й набули практичного використання в пізнавальній діяльності різних сфер об'єктивної реальності.

Виходячи із вищевикладеного арсеналу методів, прийомів та принципів дослідження локальної демократії варто зазначити про плюралізм методів та інтеграційний характер методології дослідження, оскільки для дослідження конституційно-правового регулювання локальної демократії використовуються не тільки філософські, загальнонаукові та спеціально-правові методи, а й міждисциплінарні методи та методи інтегровані з інших наук.

РОЗДІЛ 2. ОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК КАТЕГОРІЇ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

2.1. Локальна демократія як політико-правовий інститут у системі сучасного конституціоналізму: доктринальний вимір

В умовах реформування системи публічної влади в Україні посилюється значення місцевого самоврядування як самостійного її рівня. Посилюється значення становлення та розвитку публічної самоврядної (муніципальної) влади, що являє інтереси жителів відповідних адміністративно-територіальних одиниць. У межах територіальних громад вони самостійно вирішують питання місцевого значення, реалізуючи свої повсякденні потреби на підставі Конституції та законів України.

На думку дослідника І. Посторонко, «конституційна легалізація місцевого самоврядування як політико-правового інституту та рівня публічної влади, активні процеси реформування, що розгортаються в державі на локальному рівні існування й функціонування соціуму в умовах муніципальної реформи, актуалізують феноменологію сучасного муніципалізму та наукові розвідки щодо його розуміння та визначення. Практична складова муніципалізму у сфері загальнодержавної та муніципальної демократії полягає, насамперед: а) у залученні широких верств населення до системного комплексу підготовки та здійснення муніципальних законопроектних і законотворчих робіт; б) створенні національного масиву законодавства з питань становлення й розвитку місцевого самоврядування, що в період своєї нормопроектної розробки і прийняття пройшло широке обговорення представниками ТГ та органів місцевого самоврядування та було відповідно скориговане за його підсумками, враховуючи інтереси останніх та іноземний досвід, що знайшов своє закріплення в міжнародно-правових документах найавторитетніших міжнародних міждержавних і міжурядових організацій гуманістичної та інтеграційної спрямованості (Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ тощо); в) ознайомленні широких верств населення з новими досягненнями

демократичної участі людини в управлінні державними та місцевими справами (партисипаторна / демократія участі, деліберативна / дорадча демократія, агрегативна / комплексна демократія, що одночасно вирішує колективні та індивідуальні інтереси, агоністична / демократія узгоджувальних процедур та інші види демократії, що можуть бути застосованими в рамках муніципалізму)» [98, с. 68].

Вчений П. Любченко пропонує таке визначення: «муніципальне право – це комплексна галузь права, яка становить собою сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування» [99, с. 16].

Водночас локальна демократія розглядається передусім як система здійснення влади на місцевому рівні, в межах якої жителі наділені правом і механізмами контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, а також можливістю безпосередньої участі в прийнятті рішень.

За своєю природою локальна демократія передбачає різноманітність та структурну складність. Оскільки може існувати необмежена кількість громад та груп інтересів. Вони можуть формуватися у великих містах та малих містечках, об'єднувати велику кількість людей і водночас об'єднувати невелику групу, відрізнятися інтересами, що утворюють горизонтальні зв'язки в громадах. Водночас, на інтереси обов'язково впливають історія, культура, економіка, система управління тощо. Тобто в умовах локальної демократії місцеві громади є різноманітними, оскільки ні їхня структура, ні їхні інтереси, ні форми їхнього формування (місцеві ініціативи, загальні збори, громадські слухання, громадський контроль тощо) не збігаються.

На думку В. Сухоноса, «локальна демократія може розглядатися у двох аспектах: «локальність» як демократична організація влади на рівні місцевого самоврядування («децентралізація») або місцевого державного управління («деконцентрація») та «локальність» як демократична організація влади на рівні різного роду інституцій та організацій. Перший аспект пов'язаний з такою категорією як «покоління демократії». На сьогодні усього можна виділити чотири покоління демократії. Так, пряма демократія визнається демократією

першого покоління (ПД-1), елітарна – демократією другого покоління (ПД-2), а представницька – демократією третього покоління (ПД-3). Щодо демократії четвертого покоління (ПД-4), то для її визначення використовують такі поняття як деліберативна демократія (демократія діалогу), консенсусна демократія (демократія злагоди) та партисипаторна демократія (демократія участі)» [100, с. 80].

Базовий принцип діалогової демократії є доволі простим: громадяни певної територіальної громади спілкуються між собою, визначають проблеми, що потребують вирішення, та окреслюють шляхи їх розв'язання.

Також, на думку вченого В. Сухоноса, «базовий принцип діалогової є доволі простим: громадяни певної територіальної громади спілкуються між собою, визначають проблеми, що потребують вирішення, та окреслюють шляхи їх розв'язання. При цьому вони вибирають зі свого складу територіального модератора (координатора), який, на їх думку, володіє всіма необхідними властивостями і його когнітивна модель людини найбільш відповідає об'єднаним когнітивним моделям локальної групи» [100, с. 81].

Можна припустити, що так звані «координатори», обрані на локальному рівні, в подальшому формують наступний вищий рівень, у межах якого відбувається взаємодія їхніх індивідуальних когнітивних моделей, що, у свою чергу, зумовлює формування узагальненої когнітивної моделі середнього рівня.

Саме такий підхід дозволяє створити єдину когнітивну модель кількох рівнів та багаторівневу еліту. Водночас, завдяки сегментації єдиної когнітивної моделі, подібній до шкальної структури, вона може краще враховувати особливості окремих груп та територіальних регіонів.

На сучасному етапі розвитку демократичних практик найбільш ефективні форми реалізації деліберативної демократії спостерігаються саме на місцевому (муніципальному) рівні.

Сучасна муніципальна реформа характеризується багатоаспектністю, комплексністю та значною складністю в політико-правовому вимірі. Досягнення її результативності має ґрунтуватися на послідовності та

виваженості здійснюваних кроків, належному врахуванні кращих практик розвинених демократичних держав, сучасних досягнень теорії муніципалізму, а також орієнтації на довгострокову перспективу.

На сьогодні вже простежуються окремі позитивні результати реалізації зазначеної реформи, зокрема формування спроможних об'єднаних територіальних громад, відновлення інфраструктури в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а також зростання обсягів місцевих бюджетів. Діяльність досліджуваних органів регламентується на підзаконному рівні актами муніципальної правотворчості, ухваленими місцевими радами.

На основі такого нормативного регулювання об'єднані територіальні громади демонструють належний рівень функціонування в різних регіонах України, наприклад, в місті Ірпінь Київської області, місті Чорноморськ Одеської області та в місті Вінниця.

Доцільно підкреслити, що розвиток інструментів партисипативної демократії створює передумови для більш ефективного впливу громадян на діяльність органів місцевого самоврядування, забезпечуючи їм реальні механізми участі в прийнятті управлінських рішень. Підвищення рівня залученості населення на місцевому рівні до процесів ухвалення публічно-управлінських рішень та вирішення актуальних питань місцевого значення зумовлює розширення спектра локальних форм й інструментів прямої демократії, а також сприяє розвитку партисипативних практик, що загалом позитивно позначається на рівні демократизації держави.

Дослідники А. Кузнецов та Л. Ігнатенко у своїй статті вказують, що «в словниках і довідниках з політології та історії політичних учень, термін «партисипативна демократія» (Participatory Democracy) здебільшого розглядається як процес залучення широкого кола учасників до формування та функціонування відповідних політичних систем» [101, с. 95].

Зазначена модель демократії функціонує як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях публічної влади. Концепція партисипативної демократії передбачає активне залучення громадян не лише до традиційних форм масової

політичної участі, але й до безпосереднього перебігу політичного процесу. Серед її ключових засад особливе місце посідає принцип політичного плюралізму, який виступає однією з визначальних ознак сучасного демократичного суспільства. Його зміст виявляється в різноманітті суспільно-політичних поглядів, ідеологічних орієнтацій, а також у діяльності політичних партій. У демократичному вимірі політичний плюралізм розглядається як принцип організації суспільства, за якого жоден із його суб'єктів не володіє монопольним становищем у сфері влади, тоді як кожен учасник політичного процесу має можливість впливати на формування та реалізацію політики ненасильницькими засобами.

Дослідник І. Абрам'юк говорить про те, що «немає жодної потреби застосовувати термін «партисипативна (партисипаторна) демократія», який в україномовному варіанті є доволі немилозвучною калькою з англійського терміна *participatory democracy* (*participatory* – спільний, загальний походить від *participation* – участь, спільна діяльність). Український термін «демократія участі» фактично є його повним відповідником» [102, с. 4].

На думку вчених О. Батанова, В. Кравченко, Х. Приходько: «партисипативна демократія – це легальні та легітимні форми безпосередньої участі громадян у публічному житті на місцевому рівні, які дозволяють і в подальшому забезпечувати вирішення питань і розв'язання проблем місцевого значення шляхом їх публічного обговорення, узгодження, винесення на публічні слухання та/або голосування тощо. До таких форм, насамперед, слід віднести звернення громадян (індивідуальні та колективні), загальні збори членів територіальної громади за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, громадські ради, органи самоорганізації населення, мітинги, соціальні опитування, місцеві комісії громадського моніторингу та контролю та ін.». [103, с. 24].

Слід зазначити, що спроби нормативного закріплення вищезазначених форм партисипативної демократії на рівні статутів територіальних громад нерідко призводять до звуження можливостей як усієї територіальної громади,

так і її окремих частин щодо вирішення питань місцевого значення із застосуванням відповідних інструментів. Це зумовлено, зокрема, наявністю недостатньо чітких і розмитих формулювань.

З огляду на викладене, доцільним вважається законодавче врегулювання таких форм партисипативної демократії з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та національних особливостей. Це сприятиме суттєвому посиленню участі громадян – жителів територіальних громад – у реалізації їхнього права на місцеве самоврядування.

Відповідно до інформації, вказаній на офіційній сторінці Мережі UPLAN [104], влітку 2023 року була здійснена оцінка дотримання вимог законодавства України щодо організації надання адміністративних послуг у рамках проєкту «Сприяння партисипативному врядуванню на сході України», який реалізовувався ГО «Волонтерська ініціатива «Станція Харків» у 2022-2024 рр. за фінансової підтримки «National Endowment for Democracy» (NED). При цьому оцінювалися територіальні громади, які є адміністративними центрами районів, утворених у результаті адміністративно-територіальної реформи 2020 року. Ці громади були обрані на роль районних центрів завдяки своїй спроможності, розвинутій інфраструктурі та наявним організаційно-кадровим ресурсам.

У ході здійсненого дослідження були оцінені такі 13 територіальних громад: Полтавська обл.: Кременчуцька, Лубенська, Миргородська та Полтавська (4 громади); Сумська обл.: Конотопська, Охтирська, Роменська, Сумська та Шосткинська (5 громад); Харківська обл.: Богодухівська, Красноградська, Лозівська та Харківська (4 громади).

Вказане вище оцінювання стану поширеності інструментів партисипативної демократії в територіальних громадах, які є районними центрами східної України, за даними Мережі UPLAN дозволило отримати такі результати:

«1. Найпоширенішим інструментом демократії участі в районних центрах східної України виявилися електронні петиції – їх можна подати майже у всіх

оцінених територіальних громадах. Серед районних центрів східної України відсутні електронні петиції тільки в Лозовій.

1. Не менш поширеним інструментом партисипативної демократії в районних центрах східної України виявилися громадські слухання – порядок організації цієї процедури визначено майже в усіх оцінених громадах. Порядок організації громадських слухань не визначено тільки в Шостці.

Однак далеко не скрізь порядок організації громадських слухань визначено в законний спосіб. Так, у Краснограді регламентація цієї процедури всупереч закону про місцеве самоврядування здійснена окремим положенням, а не Статутом територіальної громади.

2. Дещо менш поширеним інструментом партисипативної демократії в оцінених громадах східної України виявилися загальні збори громадян за місцем проживання – ця процедура регламентована в 11 громадах. Порядок проведення загальних зборів громадян не внормований тільки в Кременчуці та Шостці.

Майже в усіх громадах, де визначено порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання, це зроблено Статутом відповідної територіальної громади. І тільки в Краснограді та Охтирці ця процедура визначена окремими положеннями. Але останнє є порушенням ч. 3 ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка передбачає, що порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається або законом, або статутом територіальної громади.

4. Серед усіх обов'язкових інструментів партисипативної демократії в територіальних громадах, які є районними центрами східної України, найменш поширеним є місцеві ініціативи – ця процедура впроваджена в 10 громадах. Порядок внесення на розгляд ради місцевої ініціативи не регламентований тільки в Конотопі, Лубнах та Шостці.

Майже в усіх громадах порядок подання місцевих ініціатив визначено Статутом кожної територіальної громади. І тільки в Краснограді ця процедура визначена окремим положенням» [104].

Подальше функціонування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави є неможливим без належної участі громадян у процесах прийняття управлінських рішень. Саме така участь забезпечує здатність публічної влади адекватно реагувати на реальні потреби та інтереси суспільства. Натомість ігнорування цих інтересів може призвести до неефективності управлінських рішень і звуження демократичних засад як однієї з фундаментальних конституційних цінностей.

Зазначене набуло особливої актуальності після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, коли в умовах воєнного стану використання виборів як ключового механізму забезпечення підзвітності та легітимності влади стало об'єктивно обмеженим. Водночас навіть за таких умов демократичні практики участі – зокрема залучення громадян, інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування до вирішення суспільно значущих питань у взаємодії з публічною владою – залишаються можливими та необхідними.

Існує тісний взаємозв'язок між рівнем безпеки та демократичним розвитком держави: стійкість і обороноздатність країни значною мірою залежать від довіри громадян до влади, яка, у свою чергу, формується через діалог і ефективне використання інструментів демократії.

У процесі становлення демократичного суспільства в Україні спостерігається взаємозв'язок та взаємозалежність таких суспільно-правових явищ як «територіальна громада», яка є основою муніципальних відносин, «інститути громадянського суспільства», які нерозривно пов'язані з територіальною громадою, реалізація принципу «народовладдя» на місцевому рівні та функціонування «місцевої (муніципальної, локальної) демократії».

Конституційне розуміння місцевого самоврядування базується на демократичних засадах. Це передбачає, що його реалізація є можливою лише за

умови наявності в територіальній громаді муніципальної демократії та ефективного функціонування відповідних демократичних інститутів.

Отже, муніципалізм, який розглядається як система уявлень про місцеве самоврядування та локальну демократію як загальнолюдську політико-правову цінність, а також як індивідуальний, груповий і колективний аксіологічний вимір процесів формування, інституціоналізації, функціонування та розвитку територіальних громад, відіграє важливу роль у сучасному державотворенні. Його значення та внутрішня структура зумовлюються тим, що він є невід'ємною складовою більш складного та багатовимірного феномену, який одночасно виступає, з одного боку, телеологічною основою розвитку держави і права, а з іншого, – цільовим орієнтиром соціально-політичного розвитку суспільства, в межах якого гарантується реалізація основоположних прав і свобод людини, тобто демократичної правової державності.

Водночас слід наголосити на складному та неоднозначному характері взаємодії між державою і муніципалізмом. З одного боку, останній значною мірою залежить від державної підтримки розвитку локальної демократії та від орієнтації державної політики на універсальні демократичні цінності.

Необхідно додати, що локальна територіальна спільнота та локальний соціум – це пов'язані, але не ідентичні поняття. Локальна територіальна спільнота – це громадяни, які проживають у межах певної території, наприклад, села, селища, міста, об'єднані спільним місцем проживання. Локальний соціум – це сукупність соціальних груп, організацій, установ, які функціонують на певній території, впливаючи на життя локальної спільноти.

З іншого боку, без муніципальної складової демократичної правової державності, особливо в її суб'єктивному розумінні (індивіди та їхні об'єднання як носії демократичних та правових цінностей) та в нормативно-інструментальному забезпеченні (механізми періодичного демократичного оновлення та зміни кадрового складу органів місцевого самоврядування), така об'єктивна державність не може існувати та функціонувати.

Це визначається великою кількістю локальних та загальних тенденцій, державотворчих та законодавчих процесів, що виникають, формуються, проявляються, динамічно розвиваються та реалізуються саме на місцевому рівні суспільства в умовах місцевого самоврядування, в межах територіальної громади та в звичайному перебігу повсякденного життя.

На думку дослідниці І. Посторонко, «конкретна людина продукує відповідні інтенції, екзистенційні устремління, потреби, формує та проявляє конкретні інтереси, формуючи атитюди, як настанови перспективної дії. Одночасно проходять складні та суперечливі процеси соціалізації та правової соціалізації людини, логічним наслідком чого є набуття нею досвіду в осмисленні, розумінні і практичному використанні відповідних форм життєдіяльності, що мають індивідуальну, міжособистісну, групову, колективну ознаку і порядок реалізації, екзистенційний характер та стереотипні властивості» [98, с. 69].

Водночас простежується здійснення практичних процесів реалізації конституційно-правового статусу особи та громадянина, сформованого внаслідок нормотворчої діяльності держави й реалізованого в межах територіальних громад в умовах функціонування місцевого самоврядування у повсякденному житті. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина набувають свого прояву у формі так званих муніципальних прав людини, тобто прав члена територіальної громади. Водночас їх зміст розширюється за рахунок індивідуальних прав, що виникають у процесі здійснення місцевого самоврядування та фактично формують локальну (муніципальну) систему забезпечення і захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Органи місцевого самоврядування вирішують питання місцевого значення, тобто коло питань, від яких залежить функціонування та розвиток територіальної громади. Вони наділяються законодавцем відповідними повноваженнями і сферами відповідальності, які функціонально орієнтовані на

вирішення конкретних завдань місцевого рівня, включаючи створення умов для розвитку громади.

Члени територіальної громади безпосередньо шляхом виборів формують представницькі органи місцевого самоврядування, зокрема сільські, селищні та міські ради, а також відповідних голів територіальних громад. Крім того, вони опосередковано впливають на формування виконавчих органів цих рад, що здійснюється на основі демократичних процедур призначення або конкурсного відбору. Тож зазначені органи формуються самою територіальною громадою, діють від її імені та в її інтересах.

Отже, розвиток локальної демократії стимулює потужні процеси виховання громадянської свідомості, солідарності, принципів самоорганізації та самодіяльності, інтерсуб'єктності та комунікативної співпраці в рамках місцевого самоврядування. Це є необхідною умовою існування територіальної людської спільноти як форми об'єднання, що фактично становить один із найбільш значущих соціально-правових статусів індивіда.

Розвиток муніципалітету на сучасному етапі супроводжується складними та суперечливими процесами глобалізації, які мають подвійну природу. З одного боку, муніципалітет із задоволенням використовує позитивні можливості глобалізації в контексті розвитку нових технологій, інформаційних систем, наукових досягнень тощо, а з іншого, здійснює значний опір глобалізації та бореться за збереження своєї самоідентичності, менталітету, історико-географічних особливостей тощо.

Саме місцевий рівень суспільства визначає виникнення влади громадського (муніципального) самоврядування та виступає важливою складовою конституціоналізму України. Він реалізує суверенні самоврядні повноваження українського народу та визначає виникнення системи координат на місцевому рівні суспільства – муніципалітету; на загальнонаціональному рівні суспільства – парламентаризму.

Розвиток муніципалізму зумовлюється взаємодією суперечливих тенденцій – інтеграції та фрагментації, централізації й децентралізації,

модернізації та консерватизму. Водночас він зазнає впливу процесів інтернаціоналізації конституційного права, що сприяє його розвитку через міжнародно-правові зобов'язання, зокрема закріплені в Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 року.

Демократія передбачає не лише право вибору, а й активну участь громадян у процесах ухвалення рішень. Вона стимулює розвиток комунікації та деліберації, сприяє формуванню соціально активних і відповідальних особистостей. В Україні потенціал громадянської ініціативи є значним і здатним до довготривалої реалізації, зокрема з огляду на загальну мобілізацію, зумовлену повномасштабною агресією російської федерації та перспективами післявоєнного відновлення. Високий рівень мотивації суспільства активізує участь громадян у публічних ініціативах, акумулюючи соціальний потенціал і сприяючи формуванню ефективного громадянського представництва.

На думку дослідників С. Була та В. Гнатюк, «локальний рівень демократії - та фундаментальна просторова сфера, де безпосередньо й ефективно реалізуються принципи та механізми організації політичного життя суспільства в демократичній формі загального зразка» [105, с. 76].

На думку М. Баймуратова, «у вузькому розумінні правовий простір місцевого самоврядування може бути визначений як сфера регламентації юридичними нормами моделей: а) самоорганізації членів територіальної громади, б) компетенції органів МСВ, в) повноважень інших його суб'єктів та органів у межах території функціонування територіальної громади й конкретного історичного часу (територіально-хронологічний чинник)» [106, с. 10].

На думку Д. Козиря, «правовий простір місцевого самоврядування можна визначити як складний соціальний, політико-правовий феномен, що є результатом синергетично спрямованої, телеологічно обґрунтованої діяльності держави та суб'єктів місцевого суспільства» [107, с. 14].

На думку І. Посторонко, «самоорганізація як процес, в ході якого створюється, відтворюється чи удосконалюється організація складної

динамічної системи у вигляді локального соціуму, що детермінує, формує, репрезентує, актуалізує та об'єктивує створення, існування та функціонування локальної людської спільноти – територіальної громади, й обумовлює, по великому рахунку, існування людської цивілізації, в основі якої лежить людина з її повсякденними потребами, устремліннями, інтересами, які вона реалізує в процесі своєї життєдіяльності» [108, с. 26].

Процеси самоорганізації в межах локальної спільноти, яка виступає своєрідним прототипом глобального суспільства в умовах державної організації, характеризуються діалектично суперечливими тенденціями — дисбалансом і стабільністю, дезорганізацією й упорядкованістю, хаотичністю (стохастичністю) та системністю. Вони є визначальними не лише для існування та функціонування територіальних громад, а й для їхнього поступального розвитку та вдосконалення, особливо в аспекті якісного задоволення потреб, інтересів і прагнень конкретної особи.

Аналізуючи основні типи процесів самоорганізації вважаю за доцільне виділяти три основні типи процесів самоорганізації. По-перше, процеси формування, в межах яких із сукупності елементів виникає нова організаційна цілісність (утворення територіальної громади). По-друге, процеси стабілізації, що забезпечують підтримання належного рівня організованості за умов змін внутрішніх і зовнішніх чинників (функціонування та поточна діяльність організації). По-третє, процеси розвитку, спрямовані на вдосконалення та саморозвиток через накопичення й використання попереднього досвіду.

Слід підкреслити, що всі зазначені типи самоорганізації місцевого самоврядування ґрунтуються на єдиному універсальному функціональному механізмі, який забезпечує їх формування, існування, діяльність і розвиток. Місцеве самоврядування при цьому виступає найбільш природною та ефективною формою соціального управління.

Його реалізація здійснюється на основі демократичних принципів — безпосередньо територіальною громадою, тобто жителями відповідних адміністративно-територіальних одиниць, або через систему представницьких і

виконавчих органів місцевого самоврядування. Такі органи формуються шляхом прямих виборів або через демократичні процедури призначення.

Можна сказати, що розгляд теоретичних засад формування, відновлення, розвитку та вдосконалення локальної демократії слід здійснювати, по-перше, з точки зору її локального виміру; і, по-друге, враховуючи її глобальний потенціал.

Науковиця І. Щебетун говорить про те, що «органи місцевого самоврядування є елементом системи єдиного громадського управління державі» [109, с. 49].

На думку науковців І. Шумака, Ю. Батана, С. Кравченко, В. Гедульянова та Ю. Бисаги, «важливо забезпечити участь громадян у прийнятті рішень, навіть у складних умовах військового конфлікту» [110, с. 168].

Органи місцевого самоврядування забезпечують надання населенню базових публічних послуг, зокрема у сферах водопостачання, водовідведення, поводження з відходами, утримання дорожньої інфраструктури, освіти та охорони здоров'я. Важливим напрямом їх діяльності є також сприяння економічному розвитку територій, що здійснюється через створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності, підтримку підприємництва та розвиток малого і середнього бізнесу.

Крім того, громади беруть участь у збереженні культурної та природної спадщини, забезпечуючи охорону та відновлення історико-культурних і природних об'єктів, що сприяє збереженню культурного різноманіття та раціональному використанню природних ресурсів. Також вони взаємодіють із органами державної влади різних рівнів та міжнародними організаціями для вирішення спільних проблем і реалізації спільних проєктів.

У сукупності зазначені функції підкреслюють значення активної участі громадян і ефективного місцевого управління як передумови сталого розвитку та підвищення якості життя населення.

Отже, розвиток локальної демократії визначається рівнем активності територіальних громад та ефективністю їх взаємодії з органами місцевого

самоврядування для забезпечення відкритого та ефективного управління на місцевому рівні.

Тож значення територіальних громад та органів місцевого самоврядування у функціонуванні локальної демократії є визначальним. Вони відіграють ключову роль у прийнятті рішень, що стосуються місцевих спільнот, забезпечують надання основних послуг, сприяють економічному розвитку, збереженню культурної та природної спадщини, а також взаємодіють з іншими рівнями управління.

Відкритість, прозорість та активна участь є основними принципами локальної демократії, які сприяють побудові сильних та стабільних територіальних громад. Шляхом спільної роботи громад та органів місцевого самоврядування можна досягти сталого розвитку та підвищення якості життя на місцевому рівні.

Отже, як фундаментальна складова конституціоналізму, локальна демократія відображає не лише організаційно-правову модель децентралізації влади, але й систему ціннісних орієнтирів сучасної демократичної держави, відповідно до яких ефективність публічного управління визначається ступенем реальної залученості громадян до процесів прийняття рішень, прозорістю діяльності органів місцевого самоврядування, підзвітністю муніципальної влади та здатністю територіальних громад самостійно забезпечувати збалансований соціальний, економічний і культурний розвиток.

Локальна демократія виступає універсальною формою реалізації публічної влади, що поєднує інститути представницької, прямої та партисипативної демократії, формуючи правовий простір для гармонізації інтересів особи, громади та держави відповідно до європейських стандартів.

Європейські стандарти локальної демократії становлять комплекс аксіологічних орієнтирів, універсальних принципів, правових гарантій та організаційних механізмів, спрямованих на забезпечення реальної участі населення в здійсненні публічної влади на місцевому рівні, ефективного функціонування територіальних громад та належного балансу між

централізацією державного управління й самостійністю муніципальних інституцій.

Локальна демократія як засада сучасного конституціоналізму є фундаментальним конституційно-правовим принципом організації публічної влади, відповідно до якого народовладдя реалізується не лише на загальнодержавному, а й на локальному рівні через гарантовану державою систему місцевого самоврядування, інститутів безпосередньої участі населення та механізмів публічного контролю за діяльністю органів влади. Її сутність полягає у визнанні територіальної громади первинним суб'єктом демократичного волевиявлення, здатним самостійно та під власну відповідальність вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

У структурі сучасного конституціоналізму локальна демократія виконує системоутворюючу функцію, оскільки забезпечує реальну децентралізацію влади, обмеження надмірної концентрації державного управління, формування ефективного механізму стримувань і противаг між центром та місцевим рівнем. Як конституційна цінність і водночас інституційний механізм демократичного врядування, локальна демократія формує правовий простір безпосередньої взаємодії особи, громади та держави, в межах якого забезпечується участь громадян у прийнятті суспільно значущих рішень, захист муніципальних прав і свобод, а також легітимація публічної влади через постійний зв'язок із локальними потребами та інтересами членів територіальної громади. У цьому контексті локальна демократія виступає самостійною категорією конституціоналізму, що визначає рівень демократичності держави, ступінь розвитку громадянського суспільства та ефективність механізмів участі людини у здійсненні публічної влади.

2.2. Місцеве самоврядування як локальний вимір демократії

Реальне функціонування місцевого самоврядування та процеси самоорганізації територіальних громад є важливим етапом подальшої лібералізації публічного управління на місцевому рівні, пов'язаний із розв'язанням завдань становлення громадянського суспільства та утвердження соціальної, правової й демократичної держави, а також із посиленням гарантій і практичної реалізації прав людини.

За словами науковиці Н. Янюк, «процес формування місцевого самоврядування в Україні розпочався практично з часу проголошення незалежності й на початку 90-х років були проведені деякі заходи щодо розподілу повноважень між місцевими радами і місцевими державними адміністраціями [111, с. 393].

Становлення й розвиток в Україні системи місцевого самоврядування як політико-управлінського феномену, що фактично детермінував формування в пострадянській державі системи публічної влади (публічної державної влади + публічної самоврядної /муніципальної/ влади) і конституційно-правового інституту, призвело до системної муніципалізації всіх сторін суспільного і державного життя.

За словами М. Воронова, «реформа місцевого самоврядування та пов'язана з нею децентралізація владних повноважень є одними з ключових трансформаційних процесів у сучасній Україні. Ці процеси набувають особливої ваги в контексті реалізації євроінтеграційного курсу держави та нагальної потреби зміцнення демократичних інститутів на всіх рівнях публічного управління» [112, с. 191].

Науковці О. Гуренко, І. Пирога та Ю. Батан зауважують, «що економічне та правове співробітництво між Україною та Європейським Союзом є важливим фактором трансформації системи місцевого самоврядування» [113, с. 242].

Професор Р. Мінченко наголошує, що «місцеве самоврядування вимагає не тільки такого державного визнання, а й обов'язково передбачає готовність та здатність органів місцевого самоврядування взяти на себе повноваження щодо захисту інтересів пересічної людини. Тому й процес удосконалення місцевого самоврядування в Україні становить важливий, складний (бо йдеться про виховання людей) складовий етап політичної реформи. Без цього етапу не можна, як видається, говорити про реальний прогресивний регіональний розвиток в Україні, повноцінну демократизацію українського суспільства, в тому числі й систему державного управління, а отже, про ефективну політичну реформу. Тобто цей етап, по суті, має стратегічний характер, бо без забезпечення належної організації державної влади та місцевого самоврядування в Україні не можна говорити про неї як про сучасну демократичну країну» [114, с. 11-12].

Без органічної взаємодії державної влади та місцевого самоврядування неможливе становлення правової й соціальної держави, як і повноцінне функціонування демократії. Демократизація українського суспільства має розглядатися як один із найбільш ефективних засобів його стабілізації. Це, у свою чергу, передбачає необхідність системного осмислення України як демократично організованого суспільства, що зумовлює застосування системного підходу як до пізнання, так і до трансформації національних державно-правових інститутів.

Локальна демократія відіграє важливу роль у стабілізації політичної системи. Формування ефективної громадянської самоорганізації здатне забезпечити легітимність державних інституцій та представництво суспільних інтересів, що сприяє подальшому демократичному розвитку держави.

Локальна демократія відіграє важливу роль у стабілізації політичної системи, забезпечуючи легітимність влади та представництво суспільних інтересів через розвиток громадянської самоорганізації. В умовах формування демократичних традицій особливого значення набуває участь громадян у

місцевій політиці, зокрема через органи самоорганізації населення, які акумулюють та репрезентують інтереси територіальних громад.

Ефективність локальної демократії залежить від сукупності чинників, серед яких ключове місце посідає особа як суб'єкт участі. Її сутнісною ознакою є забезпечення політичної свободи через залучення до місцевих політичних процесів. Водночас держава та місцеве самоврядування, взаємодіючи між собою, виконують провідну роль в організації суспільного життя, гарантуванні прав і свобод людини та підтримці громадянської активності.

У сучасному світі спостерігається відновлення інтересу до локальної демократії, що зумовлено низкою чинників. По-перше, в державах із усталеними демократичними традиціями нові соціальні виклики, пов'язані з глобалізацією, урбанізацією та зростанням міграційних процесів, актуалізують питання спроможності територіальних громад самостійно їх вирішувати. По-друге, в країнах із відносно недавнім становленням демократії відкриваються можливості для її розвитку «знизу», зокрема через децентралізацію влади та вдосконалення місцевого управління. У підсумку, ефективна локальна демократія виступає фундаментом сталого розвитку демократії на загальнодержавному рівні.

Значення політичних інститутів істотно посилюється в умовах стабільних демократичних суспільств, де політичний процес характеризується систематичністю та повторюваністю, що, у свою чергу, сприяє належному розвитку самих інституцій.

На сучасному етапі державотворення місцеве самоврядування розглядається як один із ключових інститутів формування громадянського суспільства, локальної демократії та політичної системи України в умовах трансформаційних змін.

Водночас розвиток української державності на демократичних засадах зумовив необхідність формування нової моделі місцевого самоврядування, яка поєднувала б національні традиції із сучасними міжнародними стандартами у

сфері забезпечення прав і свобод людини та підвищення ефективності публічного управління.

Демократія є не лише формою організації публічної влади, а й способом реалізації народовладдя, що визначає рівень участі населення в управлінні суспільними процесами та реалізації власних соціальних інтересів. Утвердження самоврядування можливе за умов розвитку демократичних засад і належних соціально-економічних перетворень. Водночас ключовим критерієм демократії виступає характер взаємовідносин між державою та населенням, який відображає її сутність і рівень розвитку в конкретній державі.

Слід зазначити, що громадянське суспільство також сприяє посиленню ролі політичних партій у забезпеченні участі громадян у політичному житті та здійсненні впливу на публічне управління, зокрема на місцевому рівні. Саме на локальному рівні формуються умови для розвитку політичної активності, набуття навичок участі в публічному врядуванні та представництва інтересів різних соціальних груп. Демократизація місцевого самоврядування тісно пов'язана з розвитком громадянського суспільства, що сприяє утвердженню толерантності, готовності до компромісу та поваги до плюралізму поглядів. Водночас однією з основних загроз демократії залишається громадянська пасивність. У цьому контексті інститут локальної демократії виступає важливим елементом громадянського суспільства, який забезпечує реалізацію прав і свобод людини та сприяє консолідації громадянської активності для досягнення суспільно значущих цілей.

Локальна демократія як інститут громадянського суспільства характеризується тісним взаємозв'язком із процесами його розвитку та трансформації. У сучасних умовах ефективність локальної демократії дедалі більше пов'язується зі здатністю органів місцевого самоврядування забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток територіальних громад, що значною мірою залежить від професійності, компетентності та результативності діяльності представницьких органів.

Громадянське суспільство виступає основою формування самосвідомості, самоорганізації та самоврядності демократичних процесів, забезпечуючи реалізацію демократичних цінностей на локальному рівні.

Усі інші суб'єкти місцевого самоврядування – представницькі органи, зокрема місцеві ради, їх виконавчі органи та посадові особи місцевого самоврядування – формуються територіальною громадою шляхом реалізації механізмів прямої та представницької демократії, а тому мають похідний характер щодо неї. Територіальна громада при цьому виступає первинним суб'єктом місцевого самоврядування та основою функціонування муніципальної влади. Водночас соціальна активність, яка лежить в основі участі мешканців у здійсненні місцевого самоврядування, зумовлюється не лише соціально-правовими чинниками, а й індивідуальними та колективними соціальними інтересами, потребами й мотиваціями, що формують ставлення населення до участі у процесах локальної демократії.

Слід враховувати, що політична активність у вузькому розумінні переважно реалізується у сфері державної влади, де особа виступає насамперед як громадянин. Натомість у сфері місцевого самоврядування формується особливий вид соціальної активності, пов'язаний із реалізацією спільних інтересів жителів територіальної громади та їх участю у вирішенні питань місцевого значення. Така активність здійснюється через організаційні та організаційно-правові форми локальної демократії й спрямована на забезпечення належних умов життєдіяльності громади, захист локальних інтересів, а також самореалізацію та самоорганізацію її членів.

Саме усвідомлення спільних потреб та інтересів виступає мотиваційною основою участі жителів у функціонуванні системи місцевого самоврядування. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розвиток форм прямої демократії, які забезпечують безпосередню участь членів територіальної громади у формуванні органів місцевого самоврядування та прийнятті рішень з питань місцевого значення.

Варто зазначити, що право на місцеве самоврядування належить до фундаментальних демократичних прав громадян та виступає однією з форм реалізації народовладдя на локальному рівні. Його повноцінне здійснення можливе лише в умовах демократичного політичного режиму, за якого держава визнає та гарантує участь населення у вирішенні питань місцевого значення.

Демократія забезпечує широкий спектр особистих і політичних свобод, серед яких особливе значення має свобода слова як необхідна умова формування моральної автономії особистості, вільного вираження поглядів та забезпечення людської гідності. У цьому контексті простежується взаємозв'язок між демократією, політичною культурою особи та місцевим самоврядуванням, оскільки розвиток демократичних цінностей і практик сприяє активнішій участі громадян у суспільному житті та зміцненню інститутів локальної демократії.

Водночас демократія створює умови для захисту основних інтересів людини, пов'язаних із забезпеченням належного рівня життя, соціальної безпеки, можливостей самореалізації та задоволення базових потреб особистості.

Слід зазначити, що повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну та запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року суттєво вплинули на всі сфери суспільного життя. Водночас національне законодавство виявилось недостатньо адаптованим до функціонування системи публічної влади в умовах таких обставин. Зокрема, на момент початку збройної агресії не було належним чином врегульовано організаційні засади діяльності багатьох державних органів, органів місцевого самоврядування та механізми самоорганізації територіальних громад в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим окремі положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [115] на практиці застосовувалися та тлумачилися неоднозначно.

На думку вченої Є. Львової, «в умовах воєнного стану в Україні якість адміністративного менеджменту в місцевих органах виконавчої влади та

місцевого самоврядування виходить за межі державних, адміністративних чи муніципальних правовідносин» [116, с. 30].

Дослідниця О. Хороша влучно наголошує, що «недосконалість правової та організаційної баз не завадили місцевому самоврядуванню продемонструвати можливість та вміння ефективно управляти власною громадою навіть в надскладних умовах. У той час, коли перед центральними органами влади постало безліч проблем більш глобального та масштабного характеру, перед військовими адміністраціями областей, районів, а подекуди і населених пунктів, сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами – численні виклики, пов’язані з повсякденним функціонуванням територій та громад. Спільними зусиллями почали виконуватись масштабні роботи, пов’язані з швидким реагування на безпекову ситуацію, забезпеченням дисципліни та правопорядку в населених пунктах, підтримкою військовослужбовців та цивільного населення країни тощо. Органами місцевого самоврядування налагоджено механізм підтримки Збройних Сил України, здійснено релокацію частини бізнесу із зони бойових дій і прилеглих територій у західні області, проводилась евакуація цивільного населення. Війна надала поштовх для укріплення зв’язків органів місцевого самоврядування з органами державної влади, громадянами, активною громадськістю та волонтерами, міжнародними організаціями та міжнародними територіями (містами) - партнерами» [117, с. 34-35].

Як зауважує Н. Мішина, «з метою вдосконалення діяльності національних органів місцевого самоврядування ретельно вивчається досвід муніципальних утворень країн-сусідів по континенту; контакти встановлено не тільки безпосередньо з органами місцевого самоврядування європейських країн, але й з європейськими організаціями» [118, с. 159].

Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є комплексним напрямом діяльності, реалізація якого потребує активної участі органів місцевого самоврядування, належної взаємодії між різними рівнями публічної влади та залучення інститутів громадянського суспільства.

Ефективне вирішення цього завдання передбачає не лише вдосконалення нормативно-правового регулювання, а й формування дієвих механізмів практичної реалізації відповідних гарантій на місцевому рівні.

У ході дослідження встановлено, що одним із чинників, які ускладнюють формування європейської моделі локальної демократії в Україні, є недостатня визначеність та узгодженість компетенцій і повноважень органів місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування в Україні має багатовікову історію розвитку. Упродовж різних історичних періодів було сформовано неоднозначний досвід організації та функціонування місцевого самоврядування, який залежав від особливостей політичного режиму та моделі державного управління. Зокрема, радянський період характеризувався суттєвим обмеженням автономії місцевого самоврядування, домінуванням централізованої системи влади та підпорядкуванням місцевих органів державним інтересам.

Водночас історія розвитку місцевого самоврядування в Україні містить і позитивний досвід становлення та функціонування локальних форм народовладдя. Урахування як позитивних, так і негативних історичних практик має важливе значення для подальшого реформування системи місцевого самоврядування та вдосконалення механізмів локальної демократії.

Слід зазначити, що демократія передбачає не лише можливість вільного волевиявлення, а й активну участь громадян у процесі прийняття рішень та здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. Інструменти локальної демократії забезпечують жителям територіальних громад можливість безпосередньо впливати на розвиток громади, брати участь у вирішенні питань місцевого значення та реалізації локальної політики.

У цьому контексті локальна демократія відіграє важливу роль у формуванні спроможних і відповідальних територіальних громад, а інститути локальної демократії сприяють підвищенню громадянської активності, зміцненню демократичних засад публічного управління та запобіганню авторитарним тенденціям у державі.

2.3. Локальна демократія як складова *acquis communautaire*

Концепція демократичної та правової держави в Україні передбачає функціонування системи публічної влади, заснованої на принципах верховенства права, демократії та визнання людини найвищою соціальною цінністю, що неможливо без ефективного місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим, одним із стратегічних напрямів розвитку України є реформування системи місцевого самоврядування на засадах децентралізації відповідно до європейських демократичних стандартів. Право Європейського Союзу насамперед є обов'язковим для держав-членів ЄС, які, вступаючи до Союзу, зобов'язуються дотримуватися положень установчих договорів, регламентів, директив, рішень та інших актів ЄС. Водночас держави, які прагнуть набуття членства в Європейському Союзі, мають забезпечити гармонізацію національного законодавства з правом ЄС.

Відповідно до розділу II «Визначення термінів» Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», «*acquis communautaire* (*acquis*) – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ; адаптація законодавства – процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*» [119].

Дослідник І. Брацук зазначає, що «активний розвиток інтеграційних процесів котрі відбуваються в рамках Європейського Союзу, призводить до подальшого зближення та тіснішої взаємодії національних правопорядків держав-членів, внаслідок чого розширюється коло правовідносин, правове регулювання яких здійснюється нормами права ЄС» [120, с. 8].

На думку дослідників Д. Швець, Є. Львової та Є. Кобко, «солідарність держав-членів ЄС ґрунтується на створенні відповідних нормативних актів для

гармонізації міжнародних систем безпеки, рятування та приймання (притулку)» [121, с. 197].

Можна констатувати, що розвиток європейської інтеграції зумовлює поступове розширення кола правовідносин, які регулюються нормами права Європейського Союзу. Важливе значення в цьому процесі має механізм імплементації права ЄС у національні правові системи держав-членів, який охоплює перенесення норм права ЄС у внутрішнє законодавство та створення відповідних процедур їх реалізації.

У контексті гармонізації законодавства держав-членів із правом ЄС особливу роль відіграють регламенти та директиви. Регламенти є обов'язковими в повному обсязі та мають пряму дію в усіх державах-членах, стаючи складовою національних правових систем. Натомість директиви визначають обов'язковий результат, якого мають досягти держави-члени, залишаючи їм свободу вибору форм і методів його реалізації.

Необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими нормами та стандартами зумовлена реалізацією євроінтеграційного курсу України, закріпленого, зокрема, в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Важливим етапом розвитку місцевого самоврядування в Україні стала ратифікація Європейської хартії місцевого самоврядування, яка надала імпульс реформуванню системи представницької влади та впровадженню європейських стандартів локальної демократії. Реалізація положень ЄХМС спрямована на формування сучасної моделі місцевого самоврядування як самостійного інституту публічної влади та важливого елементу демократичної держави.

Водночас в Україні тривалий час зберігалася проблема визначення функціонального призначення місцевого самоврядування. З одного боку, воно розглядається як складова системи публічного управління, що взаємодіє з органами державної влади, а з іншого, - як автономна форма здійснення влади територіальними громадами відповідно до принципів місцевої автономії, закріплених у Європейській хартії місцевого самоврядування.

Проблему трансформації місцевого самоврядування не можна зводити лише до формального вибору певної моделі та її нормативної адаптації, оскільки такий підхід не відповідає європейській практиці та може посилювати неефективність системи місцевого самоврядування в Україні. Основним напрямом реформування має бути створення ефективної системи публічної влади на всіх рівнях, орієнтованої на розвиток територій, формування сприятливого інвестиційного середовища та активізацію участі громадян у суспільному житті громади.

При цьому акцент повинен робитися не на відокремленні місцевого самоврядування від державної влади чи формальному розширенні управлінських повноважень громадянського суспільства, а на забезпеченні відкритості, гнучкості, компетентності та ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас реформування місцевого самоврядування є складним і ресурсомістким процесом, що потребує поетапної реалізації з урахуванням можливих ризиків і негативних наслідків.

Ключове значення в процесі реформування місцевого самоврядування має не лише впровадження реформ, а й адаптація до нових рішень та інституційних змін, які вони передбачають.

У зв'язку з цим доцільно виокремлювати два етапи адаптації реформ: експериментальний – пов'язаний із апробацією нових механізмів і підходів на теоретичному та практичному рівнях, та адаптивний – спрямований на подальше поширення і вдосконалення реформ, які продемонстрували позитивні результати. Водночас процес реформування супроводжується низкою проблем, серед яких особливого значення набуває підготовка посадових осіб та службовців до діяльності в умовах реформованої системи публічного управління та формування їхньої професійної компетентності відповідно до нових вимог.

Вчені М. Баймуратов та Б. Кофман доводять, що «інститут місцевого самоврядування відповідає всім аспектам європейського права як елемент уособлення загальної європейської спадщини, що й у сучасному світі відіграє

основоположну роль і має конститувальне значення у формуванні, існуванні, функціонуванні й удосконаленні демократичної правової державності й інституційно-управлінський прояв у посиленні та поглибленні інтеграційної взаємодії держав-членів європейської спільноти (ЄС, СЄ, ОБСЄ, НАТО тощо), а тому є важливою частиною європейського правового порядку й, ба більше, об'єктивує, детермінує та інтенсифікує процеси інституціоналізації європейського муніципального права» [122, с. 67].

Вчені М. Баймуратов та Б. Кофман також зазначають, що «міжнародні угоди, документи *soft law*, що прийнято фахівцями та керівниками у сфері муніципального розвитку, скеровані на посилення економічної й матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування» [122, с. 72].

На думку вченої Є. Львової, «за умов інформаційної та збройної агресії з боку російської федерації Україна має бути відкритою в спілкуванні з громадянським суспільством, а органи публічної влади мають сприяти демократичній консолідації на локальному рівні» [123, с. 102].

Громадянська активність населення в умовах децентралізації безпосередньо пов'язана зі ступенем інституційної спроможності та суб'єктності органів місцевого самоврядування. Остання проявляється у формуванні оновленої моделі місцевого самоврядування, заснованої на європейських стандартах, закріплених у ЄХМС та інших документах Ради Європи. Суб'єктність територіальних громад дає підстави розглядати їх як важливих учасників реалізації державної політики, зокрема в контексті виконання євроінтеграційних зобов'язань України та положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Також варто звернути увагу на позицію О. Турченко та І. Щебетун, які зазначають, що «одним із основних завдань реформи децентралізації влади є формування нового районного рівня відповідно до європейських критеріїв» [124, с. 92].

Процес європейської інтеграції є одним із ключових напрямів модернізації та стратегічного розвитку України. Закріплення у 2019 році в

Конституції України європейського та євроатлантичного курсу держави стало логічним етапом визначення цивілізаційного вектора розвитку України.

У політико-правовій сфері реалізація положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає утвердження принципу верховенства права, подолання корупції, забезпечення незалежності судової влади, ефективності правоохоронних органів та підзвітності органів публічної влади на всіх рівнях. У цьому контексті європейські стандарти місцевого самоврядування розглядаються як основа реформування системи публічного управління, децентралізації влади та розвитку ефективного місцевого самоврядування.

Демократичні трансформації в Україні відбуваються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх політичних, соціальних та цивілізаційних чинників, які визначають характер і темпи реалізації реформ. Водночас важливого значення набуває рівень політичної свідомості та правової культури населення, оскільки саме вони впливають на сприйняття європейських стандартів місцевого самоврядування та готовність суспільства до їх практичного впровадження.

У книзі «Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні» [125], авторський колектив вчених вказує, що «соціально-економічний розвиток посилює матеріальну, інтелектуальну й соціальну незалежність людей, він породжує в них відчуття життєвої захищеності й автономії» [125, с. 166].

Рух України в напрямі європейської інтеграції значною мірою залежить від трансформації системи ціннісних орієнтацій суспільства та утвердження демократичних і правових цінностей у масовій свідомості населення.

Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що активно розвивалися в другій половині XX століття в західноєвропейських державах і світі загалом, зумовили потребу у виробленні уніфікованих підходів до правового регулювання політичних, економічних і соціальних відносин. Це, у свою чергу, сприяло формуванню системи міжнародно-правових стандартів, покликаних

забезпечити узгодженість національного законодавства держав у ключових сферах суспільного життя.

Дослідниця Н. Глевацька зазначає, що «міжнародні стандарти функціонування місцевої демократії належать до міжнародних конвенцій спеціального порядку, що встановлюють правила, визнані більшістю держав» [126, с. 115].

З огляду на європейське походження міжнародних стандартів місцевого самоврядування, їх характеристика може ґрунтуватися на загальнотеоретичних підходах до розуміння міжнародно-правових стандартів. Водночас особливістю таких стандартів є те, що їх нормативною основою виступають акти та норми, сформовані в межах діяльності європейських міжнародних інституцій різної правової природи.

Стандарти місцевого самоврядування, що функціонують у державах-членах Європейського Союзу, значною мірою ґрунтуються на міжнародних стандартах локальної демократії, сформованих у межах діяльності Ради Європи. Це пояснюється тим, що всі держави-члени ЄС одночасно є членами Ради Європи та учасниками ЄХМС, а також інших міжнародних актів у сфері місцевого самоврядування.

Сучасні європейські стандарти місцевого самоврядування відіграють важливу роль у процесах європейської інтеграції, сприяючи уніфікації підходів до організації публічної влади та розвитку локальної демократії.

Дослідниця Є. Василькова зазначає, що «під міжнародними стандартами регіонального самоврядування варто розуміти норми міжнародного права, що містяться в міжнародних угодах, прийнятих у рамках міжнародних міждержавних організацій або міждержавних інтеграційних об'єднань їх державами-членами, що визначаються як зобов'язання держав у вигляді мінімальних організаційних та нормативних вимог щодо становлення, функціонування та розвитку регіонального самоврядування на їх території з метою стабілізації державності та її інститутів шляхом забезпечення регіонального розвитку, створення міжнародної системи широкого

співробітництва регіонів, та які мають бути введені до національного законодавства» [17, с. 9-10].

Процеси формування та реалізації сучасної державної регіональної політики враховують як міжнародний досвід, так і особливості соціально-економічного розвитку окремих регіонів та держав. У зв'язку з цим впровадження європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні слід розглядати в контексті демократичних трансформацій, євроінтеграційних процесів та загальних змін у сучасному соціально-політичному розвитку.

Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування спрямовані на формування уніфікованих підходів і принципів організації місцевої влади, розвиток спроможних територіальних громад та забезпечення ефективної взаємодії між органами місцевого самоврядування різних рівнів на засадах демократії та субсидіарності.

Європейський досвід свідчить, що держави зі сталими демократичними традиціями розглядають локальну демократію як важливий елемент конституціоналізму та ефективного публічного управління. У цьому контексті формування в Україні сучасної конституційної моделі локальної демократії, заснованої на принципах самоорганізації та самоврядності населення, може стати важливим чинником подолання кризових явищ у державі та суспільстві.

РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ТА ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

3.1. Конституційно-правове забезпечення локальної демократії

Еволюція сучасних уявлень про демократію характеризується переходом від її сприйняття переважно як форми організації публічної влади до розуміння демократії як комплексної системи взаємодії держави, громадянського суспільства та особи. Утвердження підходів, заснованих на активній участі громадян у процесах прийняття суспільно значущих рішень, сприяло переосмисленню ролі громадян у функціонуванні демократичної системи та формуванню нових концепцій демократичного врядування. У зв'язку з цим зазнали розвитку й наукові підходи до окремих форм демократії, зокрема партисипативної демократії, яка акцентує увагу на безпосередньому залученні населення до управлінських і політичних процесів на різних рівнях публічної влади.

Залежно від рівня реалізації демократичних інститутів у конкретній державі демократія нерідко розглядається крізь призму співвідношення волі більшості та гарантій прав меншості. Історичний розвиток держав свідчить, що безпосередня участь усього населення у здійсненні влади є обмеженою, а тому демократичні режими переважно функціонують через представницькі механізми та різні форми участі громадян у публічному управлінні.

Слово демократія походить від грецького слова «демос», що означає «народ», і «кратос», тобто влада, тому демократія може розглядатися як «влада народу»: спосіб правління, який залежить від волі народу [127].

До речі, 16-ому Президенту Сполучених Штатів Америки А. Лінкольну належить формулювання основної мети демократії: «уряд, створений народом, з народу і для народу» [128].

Л. Нікітенко та В. Гуцалюк обґрунтовують висновок про те, що «для ефективнішої реалізації демократії участі у світі необхідні: висока політична культура населення; розвинене громадянське суспільство; правова база, яка

може регулюватися відповідно до змін міжнародного права; динамічна система економічних відносин; посилення ролі процесів інтеграції в соціальних і політичних сферах через розвиток глобалізації» [129, с. 20].

Розвиток інституту локальної демократії є важливим показником демократичного розвитку держави загалом. Після проголошення незалежності Україна обрала курс на демократичний розвиток, що зумовило формування відповідної нормативно-правової основи функціонування місцевого самоврядування та розвитку інститутів локальної демократії.

Серед характерних ознак локальної демократії слід виокремити орієнтацію на досягнення суспільного консенсусу, забезпечення взаємодії між органами місцевого самоврядування та членами територіальної громади, а також створення умов для широкої участі населення у вирішенні питань місцевого значення. Важливими рисами локальної демократії є нормативно-правове регулювання механізмів участі громадян, відкритість і прозорість діяльності органів місцевого самоврядування, постійна комунікація з громадськістю та використання різних форм безпосередньої участі населення, зокрема громадських обговорень, місцевих ініціатив, спільного бюджетування та інших інструментів партисипативної демократії.

Ефективність застосування таких інструментів залежить від потреб територіальної громади, рівня громадянської активності та здатності органів місцевого самоврядування забезпечити реальне залучення населення до процесу прийняття рішень.

За роки незалежності в Україні було прийнято низку нормативно-правових актів, які заклали основу для розвитку інституту локальної демократії та функціонування системи місцевого самоврядування. Важливе значення в цьому процесі мало ухвалення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [49], який відповідно до положень Конституції України визначив систему, принципи та гарантії місцевого самоврядування в Україні.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріпив розуміння місцевого самоврядування як гарантованого державою права та реальної спроможності територіальної громади самостійно або через органи та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Участь громадян у процесах формування та реалізації державної політики в Україні регулюється: 1) законами України (наприклад: Виборчим кодексом України [130], законами України «Про доступ до публічної інформації» [60], «Про всеукраїнський референдум» [131], «Про місцеве самоврядування в Україні» [49], «Про громадські об'єднання» [50], «Про звернення громадян» [132], «Про органи самоорганізації населення» [51], «Про співробітництво територіальних громад» [133], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [134], «Про політичні партії в Україні» [135], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [54], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [56], «Про соціальний діалог в Україні» [53], «Про Регламент Верховної Ради України» [136], «Про комітети Верховної Ради України» [137], «Про статус народного депутата України» [138], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [52], «Про основні засади молодіжної політики» [55], «Про захист прав споживачів» [139], «Про Кабінет Міністрів України» [140], «Про центральні органи виконавчої влади» [141], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [142], «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [143], «Про інформацію» [61], Бюджетний кодекс України [144] тощо). До таких нормативних актів належать галузеве законодавство: у сфері безпеки, містобудування, екології (наприклад: закони України «Про національну безпеку України» [145], «Про регулювання містобудівної діяльності» [146], «Про охорону навколишнього природного середовища» [147], «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [148], «Про стратегічну екологічну оцінку» [149], «Про оцінку впливу на довкілля» [150] тощо);

2) численні підзаконні акти: - укази Президента України (наприклад, укази Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006 «Про Положення про порядок підготовки та внесення проєктів актів Президента України» [151]; від 30 вересня 2019 року № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [152]; від 25 лютого 2021 року № 73 «Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентіві України» [153] та від 4 березня 2021 року № 89 «Про затвердження Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентіві України» [154]; від 27 вересня 2021 року № 487 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» [155] тощо); постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, постанови Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 року № 3 «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [156]; від 5 листопада 2008 року № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [62]; від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [63]; від 24 травня 2017 року № 398 «Про затвердження Порядку проведення органами державного нагляду (контролю) консультацій з громадськістю за ініціативою громадських об'єднань» [157]; постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2002 року № 48-р «Про залучення представників молодіжних громадських організацій до роботи на громадських засадах в центральних органах виконавчої влади» [158]; від 18 жовтня 2004 року № 759-р «Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації» [159]; від 8 листопада 2017 року № 797-р «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» [160]; від 17 листопада 2023 року № 1049-р «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд» у 2023-2025 роках» [161] тощо); - нормативно-правові акти центральних органів

виконавчої влади; - нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування; 3) документи допоміжного характеру (наприклад, коментар Міністерства юстиції України від 3 лютого 2011 року «Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства» [162]).

Правову основу становлення та розвитку локальної демократії в Україні також формує Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI [60]. Його положення забезпечують можливість фізичних та юридичних осіб отримувати інформацію про діяльність органів публічної влади, що сприяє реалізації принципів відкритості, прозорості та підзвітності в діяльності органів місцевого самоврядування. У науковій літературі наголошується, що забезпечення ефективного громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування є одним із ключових елементів розвитку локальної демократії.

Важливе значення в цьому контексті має також Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160-IV [143], який передбачає участь громадян, суб'єктів господарювання та їх об'єднань у процесі формування регуляторної політики. Закон закріплює принципи відкритості та прозорості процедур підготовки й ухвалення регуляторних актів, що сприяє підвищенню якості нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування та врахуванню інтересів територіальних громад.

Розвиток локальної демократії забезпечується також функціонуванням органів самоорганізації населення, організаційно-правові засади діяльності яких визначаються Законом України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року № 2625-III [51]. До ОСН належать будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, районів у містах, а також сільські та селищні комітети. Основним призначенням ОСН є створення належних умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції та законів України. У сучасній муніципально-правовій доктрині ОСН розглядаються як важливий елемент системи місцевого самоврядування, що

поєднує окремі ознаки органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

Правові засади діяльності об'єднань співвласників багатоквартирного будинку як одного з елементів розвитку локальної самоорганізації населення та інститутів локальної демократії визначаються Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 року № 2866-III [163]. Зазначений Закон регулює порядок створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирного будинку, діяльність яких спрямована на забезпечення реалізації прав співвласників на володіння, користування та належне утримання спільного майна багатоквартирного будинку. До основних завдань об'єднань співвласників багатоквартирного будинку належать забезпечення належного утримання житлового будинку та прибудинкової території, сприяння співвласникам в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за економічно обґрунтованими цінами, а також виконання інших функцій, пов'язаних із забезпеченням ефективного управління багатоквартирним будинком.

Нормативно-правовою основою функціонування окремих інститутів локальної демократії є також Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [50]. Положення зазначеного Закону визначають правові та організаційні засади створення і діяльності громадських об'єднань, а також закріплюють механізми їх участі у формуванні та реалізації державної й місцевої політики. Зокрема, громадські об'єднання можуть брати участь у вирішенні суспільно значущих питань, розробці проєктів нормативно-правових актів, а також у діяльності дорадчих, консультативних та інших допоміжних органів при органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Водночас з метою більш ефективного здійснення повноважень органів місцевого самоврядування, координації їх діяльності щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, а також сприяння місцевому і регіональному

розвитку, законодавством України передбачена можливість створення асоціацій органів місцевого самоврядування та інших форм їх добровільного об'єднання.

Правові засади створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування визначаються Законом України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 року № 1275-VI [164]. Зазначений Закон регулює порядок утворення та функціонування асоціацій, метою діяльності яких є координація дій органів місцевого самоврядування, представництво та захист інтересів територіальних громад, а також сприяння розвитку місцевого самоврядування.

Аналізуючи правову основу забезпечення розвитку інституту локальної демократії в Україні, доцільно також звернути увагу на низку інших важливих нормативно-правових актів, що регулюють механізми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування та взаємодії територіальних громад з органами публічної влади.

Важливе значення для забезпечення відкритості діяльності органів публічної влади та розвитку механізмів участі громадськості мають також окремі підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України. Серед них слід виокремити постанови Кабінету Міністрів України: «Про Порядок оприлюднення в мережі «Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 04.01.2002 № 3 [156], постанову «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 № 976 [62], а також «Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади» від 20.06.2012 № 658 [165]. Зазначені нормативно-правові акти спрямовані на забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади, розвиток консультативно-дорадчих механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства, а також створення умов для реалізації конституційного права громадян на участь в управлінні державними та місцевими справами.

Слід також згадати Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалену розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р [166], яка стала концептуальною основою реформи децентралізації в Україні.

Окремі форми локальної демократії, зокрема механізми бюджету участі (партисипаторного бюджету), набули значного поширення в практиці діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Водночас їх правове регулювання здійснюється переважно на локальному рівні шляхом ухвалення відповідних положень органами місцевого самоврядування, оскільки спеціальне законодавче забезпечення таких форм участі громадян на загальнодержавному рівні наразі відсутнє.

Проблемним аспектом розвитку локальної демократії в Україні залишається також відсутність спеціального закону, який би визначав порядок організації та проведення місцевих референдумів. Незважаючи на конституційне закріплення права територіальних громад на місцевий референдум, механізм реалізації цього інституту на законодавчому рівні залишається неврегульованим.

Науковиця О. Сінькевич, вказує, що «інститут референдуму розширює практичні можливості народовладдя, зміцнює публічну владу, може сприяти її ефективності» [167].

До речі, дослідники Ю. Батан та В. Сульжик вважають, що «електронний референдум є більш зручним варіантом голосування для громадян, оскільки він менш трудомісткий і може бути проведений без відвідування офіційного місця голосування» [3, с. 15].

Правове регулювання форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення здійснюється на конституційному, законодавчому та локальному рівнях нормативно-правового регулювання. Відповідно до статті 4 Закону України «Про правотворчу діяльність», «органи місцевого самоврядування та їх посадові особи належать до суб'єктів правотворчої діяльності» [168].

У сфері забезпечення локальної демократії важливе значення мають нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, ключовим серед

яких є статут територіальної громади, що визначає основні форми участі жителів у здійсненні місцевого самоврядування та особливості їх реалізації на відповідній території.

Наразі можна виділити два основні варіанти регулювання форм локальної демократії на рівні статуту територіальної громади.

Варіант I, який характеризується встановленням порядку реалізації форм партисипативної демократії безпосередньо в нормах статуту. Наприклад, Статут територіальної громади міста Одеси містить розділ «Форми безпосередньої участі територіальної громади в здійсненні місцевого самоврядування» та складається з 19 статей (статті 21-39), [169]; або Статут територіальної громади міста Івано-Франківська містить розділ «Форми та порядок участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення», що складається з 9 статей (статті 14-22), [170].

Варіант II, згідно з яким йдеться про норми статуту територіальної громади щодо форм локальної демократії. На основі цих норм приймаються відповідні положення, які є додатками до статуту. Наприклад, Положення «Про загальні збори громадян за місцем проживання в місті Харкові», що є Додатком 1 до статуту територіального товариства міста Харкова, Положення «Про місцеві ініціативи в місті Харкові», що є Додатком 2 до статуту територіального товариства міста Харкова, Положення «Про громадські слухання в місті Харкові», що є Додатком 3 до статуту територіального товариства міста Харкова [171].

Однак у випадках, коли до статуту територіальної громади додаються окремі положення, що визнаються його невід'ємними складовими, статут набуває комплексної (змішаної) структури нормативного регулювання.

Перевагою такої моделі порівняно з цілісною моделлю статуту є можливість уникнення надмірної деталізації основного тексту документа. За таких умов статут територіальної громади, навіть без урахування додатків, зберігає свій базовий, установчий («конституційний») характер, тоді як окремі

процедурні аспекти регулюються спеціальними положеннями, що є його невід'ємними частинами.

Інколи норми статуту територіальної громади також містять посилення на норми регламентів сільських, селищних, міських рад. Наприклад, порядок підготовки та подання громадських ініціатив мешканцями Миколаєва визначається Регламентом Миколаївської міської ради (172).

Згідно з частинами 26-28 статті 25 Регламенту Миколаївської міської ради VIII скликання, «члени територіальної громади міста Миколаєва мають право ініціювати розгляд у Раді (в порядку місцевої ініціативи, передбаченої статтею 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. У разі надходження до Ради питання в порядку місцевої ініціативи міський голова доручає його розгляд постійній комісії Ради, заступнику міського голови або іншій посадовій особі, до компетенції яких належить порушене питання. У разі погодження доцільності винесення порушеного питання на розгляд Ради, відповідний виконавчий орган Ради, до компетенції якого відноситься питання, готує проєкт рішення Ради, який виноситься на розгляд Ради в порядку, передбаченому цим Регламентом та чинним законодавством» [172].

Важливим етапом реалізації реформи децентралізації стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» від 9 травня 2024 року [173]. Зазначений Закон вніс зміни до Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» [49] та «Про статус депутатів місцевих рад» [174], визначивши організаційно-правові засади безпосередньої участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування та забезпечення їх права на доступ до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування.

Потрібно також зазначити, що під час розроблення статутів враховуються історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості функціонування конкретної територіальної громади.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування» також визначає термін «житель». Під таким терміном розуміється, що «житель – це громадянин України, який задекларував або зареєстрував місце проживання на території територіальної громади або фактичне місце проживання/перебування якого підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (далі – житель, який проживає), крім військовослужбовця строкової служби, фізичної особи, яка за вироком суду перебуває у місці позбавлення волі» [173].

Закон також містить положення, спрямовані на створення умов для залучення жителів територіальних громад до планування та розподілу коштів місцевого бюджету, проведення громадських консультацій, а також діяльності консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування.

Водночас Законом передбачено, що участь територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення може здійснюватися як безпосередньо, так і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Особлива увага приділяється питанням підзвітності посадових осіб місцевого самоврядування: сільські, селищні та міські голови, а також депутати місцевих рад зобов'язані не рідше одного разу на рік звітувати перед територіальною громадою на відкритих зустрічах, під час яких жителі мають право ставити запитання та вносити пропозиції. Письмовий звіт підлягає оприлюдненню на офіційному вебсайті відповідної ради та розміщується в приміщенні ради не пізніше ніж за сім календарних днів до дати проведення публічного звіту.

Потрібно зазначити, що окремі положення щодо звітування посадових осіб не застосовуються на територіях, де ведуться бойові дії або існують об'єктивні перешкоди для реалізації таких процедур в умовах воєнного стану. Прийняття зазначеного Закону свідчить про подальший розвиток механізмів локальної демократії та наближення національного законодавства до європейських стандартів участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування.

Важливим напрямом удосконалення правових засад локальної демократії стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування» [175], ухваленого Верховною Радою України 22 лютого 2024 року та підписаного Президентом України 13 травня 2024 року. Положення цього Закону спрямовані на підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування.

Серед основних нововведень Закону слід виокремити: обов'язкову онлайн-трансляцію пленарних засідань місцевих рад та засідань постійних комісій; здійснення відеофіксації засідань із подальшим зберіганням відповідних записів не менше п'яти років та їх оприлюдненням на офіційному вебсайті ради; обов'язкове оприлюднення проєктів порядків денних, висновків, рекомендацій і протоколів засідань постійних комісій, включаючи результати поіменних голосувань. Закон також передбачає обов'язкове використання державної мови під час роботи органів місцевого самоврядування та встановлює вимоги щодо оприлюднення у формі відкритих даних інформації про об'єкти права комунальної власності територіальних громад, зокрема результатів їх інвентаризації, що має проводитися виконавчими органами місцевих рад не рідше одного разу на п'ять років.

Подальший розвиток механізмів локальної демократії пов'язується також із прийняттям Закону України «Про публічні консультації» [176], який після набрання чинності має забезпечити нормативне врегулювання процедур участі громадськості у формуванні та реалізації публічної політики, в тому числі шляхом визначення принципів, форм і строків проведення публічних консультацій.

Продовження на сучасному етапі, в умовах дії воєнного стану в Україні, нормотворчої діяльності, спрямованої на вдосконалення форм та організаційно-правових механізмів здійснення публічно-самоврядної влади й локальної демократії, є необхідною передумовою як виконання Україною

євроінтеграційних зобов'язань, так і забезпечення подальшого розвитку реформи децентралізації.

На думку дослідників О. Євтушенко та Л. Стадніченко, «демократичний рівень розвитку нашої країни в першу чергу залежить від реальної участі громадян, зокрема на рівні територіальних громад вирішувати питання місцевого значення» [177, с. 293].

Зауважимо, що подальший розвиток локальної демократії, як певного різновиду демократії в державі, можливий лише на шляху постійного вдосконалення інститутів громадянського суспільства, зокрема місцевого самоврядування, а також підвищення активної участі громадян в управлінні територіальної громади.

Дослідження нормативно-правових засад розвитку локальної демократії та їх впливу на демократичне врядування дає підстави стверджувати, що важливою складовою національної моделі локальної демократії в Україні мають стати ефективні механізми взаємодії між інституційною структурою суспільства та основними соціально-демографічними групами населення.

У зв'язку з цим особливого значення набуває посилення взаємодії між соціально-представницькими та політичними інституціями, що сприятиме забезпеченню внутрішньої стабільності та стійкості місцевої політики, а також її орієнтації насамперед на потреби територіальних громад. Водночас розвиток механізмів участі жителів у здійсненні місцевого самоврядування та поглиблення інтеграції місцевих громад покликані забезпечити формування демократичного представництва «знизу», що в перспективі сприятиме підвищенню ефективності та якості демократичного врядування на місцевому рівні.

3.2. Міжнародно-правові стандарти локальної демократії

У перші роки незалежності Україна ратифікувала низку важливих міжнародно-правових актів, які засвідчили її орієнтацію на демократичний шлях розвитку. Одним із ключових документів у цій сфері стала Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 року [178].

Положення ЄХМС закріплюють основоположні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування, зокрема необхідність його конституційного або законодавчого визнання (стаття 2), а також визначають місцеве самоврядування як право і реальну здатність органів місцевого самоврядування в межах закону регулювати та управляти суттєвою частиною публічних справ під власну відповідальність та в інтересах місцевого населення (стаття 3).

Практика держав-членів Європейського Союзу свідчить про існування різноманітних механізмів залучення громадян до здійснення місцевого самоврядування, що відрізняються залежно від рівня та форм участі населення. Водночас нормативне закріплення таких механізмів виступає важливою гарантією створення сприятливих умов для діяльності територіальних громад та реалізації права жителів на участь у вирішенні питань місцевого значення.

Серед міжнародно-правових актів європейського рівня, що визначають стандарти розвитку локальної демократії, варто виокремити: Всесвітню декларацію місцевого самоврядування від 26 вересня 1985 року [179], Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування від 16 листопада 2009 року, який набрав чинності 1 березня 2013 року та був підписаний Україною 20 жовтня 2011 року, проте досі не ратифікований [180], а також Нафпліонську декларацію «Сприяння територіальній демократії у просторовому плануванні»

CM(2014)91, ухвалено на 16-й сесії Конференції міністрів Ради Європи, відповідальних за просторове планування (СЕМАТ) [181].

Важливе значення мають також «Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень» CM(2017)83-final, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 27 вересня 2017 року [182], метою яких є сприяння участі громадян, неурядових організацій та інститутів громадянського суспільства в процесах формування та реалізації публічної політики.

Важливе значення для розвитку механізмів участі громадськості в здійсненні публічної влади має також документ «Огляд стандартів та практик у країнах-членах Ради Європи щодо участі громадськості в процесі прийняття рішень» (Страсбург, 2016 р.) [183], підготовлений Європейським центром некомерційного права для Ради Європи з метою вироблення рекомендацій щодо участі громадськості у процесі формування та реалізації політичних рішень. У документі систематизовано основні міжнародні стандарти та принципи громадської участі з посиланням на акти Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу та Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Серед важливих міжнародних актів у цій сфері слід також виокремити Рекомендацію CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті, прийняту 21 березня 2018 року на 1311-му засіданні заступників міністрів [184]. Зазначений документ містить сучасні стандарти забезпечення участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування.

Тож серед важливих положень Рекомендації CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті [184] слід виокремити розширене розуміння поняття «міське публічне життя», під яким охоплюються питання, послуги та управлінські рішення, що стосуються або впливають на відповідну місцеву громаду. Документ також закріплює широке розуміння поняття «громадянин» у

контексті участі в місцевому публічному житті, поширюючи його не лише на громадян держави, але й, у відповідних випадках, на іноземців, які мають сталий зв'язок із місцевою громадою, відповідно до положень Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 року.

Водночас Рекомендація CM/Rec(2018)4 [184] значну увагу приділяє визначенню практичних механізмів заохочення громадян до участі в місцевому публічному житті. До таких механізмів належать забезпечення відкритості діяльності органів місцевого самоврядування, проведення інформаційних кампаній щодо участі у виборах, використання консультативних процедур, громадських слухань, форумів, дорадчих органів та опитувань громадської думки, а також розвиток механізмів звернень, місцевих ініціатив, референдумів і партисипаторних бюджетів.

Окрему увагу в документі приділяється необхідності залучення до місцевого публічного життя категорій населення, які можуть зазнавати труднощів у реалізації права на участь, зокрема осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та іноземців. У цьому контексті рекомендується впровадження спеціальних механізмів підтримки їх участі, включаючи створення молодіжних рад, діяльність дорадчих органів, а також застосування інструментів гендерного та соціального представництва.

Сучасні європейські документи у сфері розвитку локальної демократії підкреслюють важливість розширення можливостей участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування, необхідність підвищення рівня культури громадянської участі та подальшого розвитку принципів демократичного врядування, закріплених у раніше прийнятих міжнародно-правових актах.

І. Шумляєва обґрунтовує висновок про те, що «під впливом європейських документів щодо партисипативної демократії в Україні необхідним є виокремлення трьох послідовних рівнів участі громадян у прийнятті публічно-управлінських рішень місцевого значення залежно від певного виду відносин, ступеню участі членів територіальної громади та інтенсивності процесу:

– низький (базовий інформаційний) рівень, форми якого закріплені законом, тому відповідні приписи щодо їх використання мають імперативний характер (передбачене законом періодичне інформування населення органами та посадовими особами місцевого самоврядування не менш як два рази на рік про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітування перед територіальними громадами про свою діяльність; звернення громадян; електронні петиції; доступ до публічної інформації тощо);

– середній (публічно-консультаційний) рівень, регламентація форм якого передбачена законами або локальними актами, а регулювання відповідно пов'язано з імперативними або диспозитивними нормами права залежно від виду партисипації (місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання; громадські слухання; створення громадських консультативних рад й інших дорадчих органів при місцевих радах; громадські журі; муніципальні форуми; використання інструментів консультування з населенням, закріплених у статутах територіальних громад, зокрема участь в роботі органів місцевого самоврядування);

– високий (партнерський діалоговий) рівень, форми якого обов'язково регламентуються на локальному рівні у статутних документах територіальних громад та окремих локальних положеннях (місцеві ініціативи; врядування через інституції самоорганізації населення; надання членам територіальних громад повноважень органом місцевого самоврядування щодо управління місцевими справами, спільні проекти місцевого розвитку та їх реалізація, участь громадян у процесі планування та партисипативному бюджетуванні тощо)» [185, с. 118].

До міжнародно-правових актів, спрямованих на забезпечення участі громадськості в здійсненні публічного управління, також належать: Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі в справах органу місцевого самоврядування (2009) [186], Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів (2009) [187], а також рекомендації та керівні принципи Ради Європи, Організації економічного співробітництва та

розвитку, Європейського Союзу та Організації з безпеки і співробітництва в Європі щодо консультацій із громадськістю та залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття публічних рішень.

Зазначимо, що стаття 2 Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі в справах органу місцевого самоврядування [186] передбачає обов'язок держав-учасниць уживати необхідних заходів для забезпечення реалізації права осіб на участь у здійсненні місцевого самоврядування. Зокрема, йдеться про запровадження процедур залучення громадян до прийняття рішень, включаючи консультаційні процедури, місцеві референдуми, механізми подання звернень і скарг, а також створення умов для участі населення на найбільш наближеному до нього рівні управління.

Ще одним важливим міжнародно-правовим актом у сфері забезпечення демократичних стандартів та прав людини є Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року [75], положення якої спрямовані на гарантування соціально-економічних прав людини, забезпечення належного рівня життя населення, соціального захисту та підвищення суспільного добробуту.

Важливе значення для формування стандартів взаємодії між різними рівнями публічної влади має Рекомендація 171 (2005) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи «Про консультації місцевих органів влади з іншими рівнями влади» [188], в якій закріплюється необхідність забезпечення належних консультативних механізмів між органами місцевого самоврядування та органами державної влади.

Серед міжнародно-правових актів регіонального характеру, що визначають стандарти розвитку місцевого самоврядування та локальної демократії, важливе значення мають: Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 року [189], Європейська хартія міст 1992 року [76], Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи 1994 року [190], Ольборзька хартія

«Міста Європи на шляху до сталого розвитку» 1994 року [191], а також Переглянута Європейська хартія участі молоді в місцевому та регіональному житті 2003 року [192].

Вчені М. Баймуратов та Б. Кофман стверджують, що «міжнародно-правове супроводження й забезпечення місцевого самоврядування в межах європейського правового простору базується на міжнародному договірному праві, у межах якого проходить інтенсивна нормопроектна й нормотворча діяльність міжнародних європейських міждержавних і міжурядових організацій інтеграційного характеру (ЄС, СЄ, ОБСЄ, НАТО тощо) та їх структурних або допоміжних інституцій, а також міжнародних неурядових організацій, що є важливими елементами загальноєвропейського громадянського суспільства, щодо розробки проєктів міжнародних угод і прийняття міжнародно-правових договорів профільної спрямованості» [122, с. 67-68].

Водночас на сучасному етапі особливого значення набуває питання повноти та ефективності правового забезпечення форм локальної демократії. Зокрема, важливим є аналіз поширеності статутів територіальних громад, насамперед у територіальних громадах, утворених у процесі децентралізації, а також змісту закріплених у них механізмів локальної демократії. Йдеться, зокрема, про наявність у статутах положень щодо реалізації окремих форм безпосередньої участі жителів у здійсненні місцевого самоврядування та відповідність таких положень принципам, закріпленим у Європейській хартії місцевого самоврядування.

Водночас під час нормативного регулювання форм локальної демократії важливо враховувати принцип універсальності та рівності умов реалізації права на участь у місцевому самоврядуванні. Практика діяльності органів місцевого самоврядування свідчить про існування як позитивних прикладів ефективної взаємодії між територіальними громадами та органами місцевого самоврядування, так і випадків формального або недостатнього нормативного врегулювання механізмів прямої демократії. В окремих громадах відповідні положення або дублюють норми законодавства без їх належної конкретизації,

або встановлюють надмірно складні організаційні процедури проведення громадських слухань, загальних зборів громадян, місцевих ініціатив та інших форм участі, що суттєво ускладнює або фактично унеможлиблює їх практичну реалізацію.

Отже, в роботі удосконалено поняття міжнародно-правових стандартів локальної демократії як сукупності міжнародно-правових норм і принципів, що визначають засади організації та функціонування місцевого самоврядування, права й обов'язки органів місцевого самоврядування, а також механізми їх взаємодії з населенням. Зазначені стандарти спрямовані на забезпечення участі жителів у вирішенні питань місцевого значення, а також на гарантування прозорості, підзвітності та ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Наголошено, що розвиток концепції локальної демократії в європейських державах, а також формування теоретичних моделей, заснованих на принципах субсидіарності, децентралізації та регіоналізму, зумовили розроблення системи міжнародно-правових актів у межах діяльності міжурядових організацій, насамперед Ради Європи, які формалізували основоположні принципи локальної демократії у вигляді міжнародних стандартів.

Встановлено, що значна кількість міжнародно-правових актів присвячена питанням розвитку громадянського суспільства та впровадженню механізмів взаємодії громадськості з органами публічної влади. Відповідні положення знайшли відображення в актах Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та Європейського Союзу. Важливе значення мають також проведення консультацій з громадськістю та громадських обговорень, що свідчить про визнання й захист права громадян на участь в управлінні державними та муніципальними справами.

У міжнародних актах і документах міжнародних організацій сформовано значну кількість практичних рекомендацій щодо розвитку локальної демократії та механізмів громадської участі, які доцільно враховувати Україні в процесі

формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування.

3.3. Форми локальної демократії та організаційно-правові механізми їх реалізації

Термін «форма» походить від латинського слова *forma*, що означає «вид», «образ», «зовнішній вигляд», «модель» або «спосіб організації» [193].

У подальшому це поняття набуло поширення в європейських мовах, зокрема у французькій (*forme*) та німецькій (*Form*), зберігши значення зовнішнього вираження, структури та способу організації певного явища. У філософській та юридичній науці поняття форми традиційно пов'язується зі способом існування та зовнішнього прояву змісту, його внутрішньою структурою, організацією та порядком реалізації. У сучасному науковому розумінні форма розглядається як спосіб зовнішнього вираження та організації певного явища, процесу чи діяльності, що відображає його змістовні характеристики та структурні особливості.

Саме локальна демократія як форма самоорганізації жителів територіальних громад дає змогу більш повно розкрити їхню роль у процесах участі населення у вирішенні питань місцевого значення. Характеризуючи правові засади інституту локальної демократії в Україні, важливо звернути увагу на розвиток форм безпосереднього народовладдя.

Конституція України закріплює принцип народовладдя, відповідно до якого носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Демократія реалізується як у формах безпосереднього народовладдя, так і через систему представницьких органів. Згідно зі статтею 69 Конституції України, «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [72].

Важливе значення в системі локальної демократії мають місцеві вибори, які забезпечують формування представницьких органів місцевого самоврядування та надають жителям територіальних громад можливість безпосередньо впливати на вирішення питань місцевого значення. Особливістю місцевих виборів є їх тісний зв'язок із повсякденними потребами та інтересами

відповідної територіальної громади, що сприяє більш ефективному врахуванню локальних потреб у процесі здійснення місцевого самоврядування.

Науковець С. Фоміна вказує, що «приклад більшості країн в питанні реформування органів місцевого самоврядування демонструє активні пошуки балансу між представницькою та прямою демократією. Основним напрямом є децентралізація влади, а отже, процеси поширення прямої демократії є достатньо багатовекторними та складними. Вчені різних поглядів сходяться на одній думці, щодо того, що локальну представницьку демократію необхідно збалансовувати за допомогою різних форм партисипованої демократії. Активна участь громадян у прийнятті рішень може сприяти вдосконаленню місцевого самоврядування з огляду на два фактори: реагування на локальні проблеми та активну взаємодію з усіма верствами населення. Участь громадян у місцевому самоврядуванні також підвищує рівень політичної та правової свідомості, що однозначно є однією з передумов розвитку демократичного суспільства» [194, с. 25-26].

Дослідник К. Волш вважає, що «представницька демократія має бути націлена на узгодження розбіжностей, в той час як безпосередня на їх виявлення» [26, с. 67-68].

На думку Я. Павлович-Сенети, «форми безпосередньої участі територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення є малодослідженими в Україні через недостатню увагу до них у науковій сфері, слабку законодавчу базу, низьку зацікавленість громадян та органів місцевого самоврядування, а також через загальний процес децентралізації, який ще триває» [195, с. 266].

Відповідно до статті 6-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», «формами участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення є:

- 1) місцевий референдум;
- 2) загальні збори (конференція) жителів;
- 3) місцева ініціатива;

- 4) громадські слухання;
- 5) участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету;
- 6) публічні консультації;
- 7) консультативно-дорадчий орган при органах та/або посадових особах місцевого самоврядування;
- 8) громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- 9) інші форми участі, що не суперечать закону» [49].

Аналіз чинної редакції Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» дає підстави стверджувати, що правове регулювання у сфері локальної демократії стало більш деталізованим. Це стосується не лише визначення окремих форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, а й процедурних аспектів реалізації кожної з таких форм.

В аналітичному звіті (дорожній карті) «Використання інструментів локальної демократії в умовах карантину», підготовленому в межах проєкту ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні», форми безпосередньої участі населення в здійсненні місцевого самоврядування визначаються через категорію «інструменти локальної демократії» [196].

Аналогічний підхід простежується в аналітичному дослідженні «Аналіз доступності інструментів локальної демократії для внутрішньо переміщених осіб», підготовленому громадською організацією «Громадський холдинг «Група впливу»» [197], в якому загальні збори (конференції) громадян, громадські слухання, органи самоорганізації населення, електронні петиції, консультативно-дорадчі органи, місцеві ініціативи, партисипаторне бюджетування, контрольно-моніторингові органи та звернення громадян визначаються як інструменти локальної демократії.

На думку В. Панкратової, «інструментами локальної демократії є звернення громадян, електронна петиція, доступ до засідань, загальні збори,

консультативно-дорадчі органи, контрольно-наглядові органи, бюджет участі, органи самоорганізації населення, місцеві ініціативи, громадські слухання» [29, с. 101].

Такий підхід видається обґрунтованим у межах широкого функціонального розуміння локальної демократії, в якому термін «інструменти» використовується для узагальненого позначення всіх способів, механізмів та засобів забезпечення участі жителів у здійсненні місцевого самоврядування.

Зокрема, форми локальної демократії доцільно розглядати як безпосередні способи реалізації населенням права на участь у вирішенні питань місцевого значення, до яких належать: місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян, електронні петиції тощо. Натомість окремі елементи, наведені в переліку В. Панкратової, за своєю правовою природою є не стільки самостійними формами безпосереднього народовладдя, скільки організаційно-правовими механізмами, інституційними засобами або гарантіями забезпечення такої участі. Йдеться, зокрема, про консультативно-дорадчі органи, контрольно-наглядові органи, доступ до засідань органів місцевого самоврядування, а також окремі механізми партисипативного врядування.

Отже, використання поняття «інструменти локальної демократії» дозволяє охопити ширше коло засобів реалізації участі населення в місцевому самоврядуванні, тоді як категорія «форми локальної демократії» акцентує увагу саме на способах безпосереднього здійснення територіальною громадою функцій місцевого самоврядування.

Як зазначає науковиця О. Прієшкіна, «форми безпосередньої демократії класифікуються за:

- результатами діяльності (або способом впливу на суспільні відносини) на імперативні; консультативні; комплексні; правотворчі й ті, що не створюють норм права;

- механізмом діяльності – на прямо пов'язані з представницькою демократією, опосередковано пов'язані і не пов'язані з представницькою демократією (або відносно самостійні);

- правовими «засадами» – на чинні на підставі норм права й чинні на підставі традицій, звичаїв;

- територіальною ознакою – на національні (загальнодержавні) й місцеві;

- суб'єктами – на всенародні та групові, індивідуальні» [198, с. 52].

В умовах дії воєнного стану в Україні реалізація окремих форм безпосередньої демократії зазнала істотних обмежень, що обумовлено необхідністю забезпечення національної безпеки, громадського порядку та захисту населення. Насамперед це стосується проведення виборів і референдумів, організація яких у період воєнного стану законодавством України не допускається. Водночас окремі форми участі громадян у здійсненні публічної влади продовжують функціонувати, хоча й з урахуванням безпекових обмежень та особливостей правового режиму воєнного стану. Зокрема, зберігається можливість подання електронних петицій, звернень громадян, проведення громадських консультацій, діяльності консультативно-дорадчих органів, а також використання цифрових механізмів участі населення у вирішенні питань місцевого значення тощо.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває розвиток електронних та дистанційних форм участі громадян, які забезпечують можливість підтримання комунікації між органами публічної влади та територіальними громадами. Водночас практика реалізації форм безпосередньої демократії в умовах війни засвідчує необхідність удосконалення законодавчого регулювання механізмів громадської участі, забезпечення балансу між потребами безпеки та гарантіями політичних прав громадян, а також подальшого розвитку форм локальної демократії, адаптованих до умов кризового та післявоєнного врядування.

Навіть в умовах дії воєнного стану право на свободу мирних зібрань не зазнає такого абсолютного обмеження, як, наприклад, проведення виборів,

однак може підлягати окремим обмеженням з міркувань національної безпеки, громадського порядку та безпеки населення. Однією з ключових проблем правового регулювання свободи мирних зібрань в Україні залишається відсутність спеціального закону, який би комплексно визначав порядок реалізації та гарантії здійснення цього права відповідно до міжнародних і європейських стандартів.

Серед найбільш поширених проблем практики реалізації права на мирні зібрання в Україні виокремлюються необґрунтовані заборони мирних зібрань судами, випадки неправомірного притягнення учасників зібрань до адміністративної відповідальності, встановлення обмежень на підставі актів органів місцевого самоврядування або військових адміністрацій, а також тривале застосування застарілих нормативних підходів, що походять ще з радянського періоду правового регулювання.

Водночас незважаючи на наявність окремих законопроектних ініціатив та передбачення підготовки відповідного законопроекту в планах законопроектної діяльності Верховної Ради України, спеціальний закон, який би комплексно регулював порядок реалізації права на свободу мирних зібрань відповідно до міжнародних та європейських стандартів, станом на сьогодні в Україні не прийнято.

Право громадян на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування регулюється Законом України «Про звернення громадян» [132], який визначає основні форми реалізації цього права, порядок розгляду звернень та гарантії їх забезпечення.

Після Революції Гідності, в межах реформ, спрямованих на підвищення відкритості, прозорості та ефективності публічного управління, а також розвиток механізмів електронної демократії, у 2015 році в Україні було запроваджено інститути електронних звернень та електронних петицій. Їх впровадження стало важливим етапом цифровізації механізмів взаємодії громадян з органами публічної влади та розширення можливостей участі населення у вирішенні питань державного і місцевого значення.

Українська нормативна база щодо електронних петицій/участей написана таким чином, що вони розглядаються як інструменти, що активно прискорюють електронну демократію, «фіксують» проблеми, оцінюють їх за рівнем впливу на суспільство та забезпечують публічну демонстрацію ставлення державних службовців (центральных та місцевих) до проблем. За такої нормативної бази електронні петиції – на національному рівні – залишаються умовно прийнятним засобом оперативної локалізації потенційних криз. Тож електронні петиції, які отримують значну підтримку, зазвичай супроводжуються медіакампанією. Небажана реклама, опосередковано впливаючи на рейтинги, змушує центральну владу приймати рішення, яких очікує громадськість.

Д. Козирь у своїй статті говорить про те, що «електронні засоби демократії набувають дедалі більшого значення в контексті воєнного стану, а в сучасних умовах важливо, щоб органи місцевого самоврядування не відмовлялися від використання інструментів участі громадськості» [199, с. 106].

Публічні обговорення, громадські слухання, місцеві референдуми та партисипативні бюджети належать до основних форм партисипативної демократії на місцевому рівні. В Україні розвиток зазначених механізмів значною мірою пов'язується з реформою децентралізації та процесами зміцнення місцевого самоврядування. Реформа децентралізації, реалізація якої розпочалася після 2014 року, сприяла формуванню оновленої системи місцевого самоврядування, розширенню фінансової основи територіальних громад та розвитку механізмів участі населення у вирішенні питань місцевого значення. У результаті цього органи місцевого самоврядування отримали ширші можливості для впровадження інструментів локальної демократії та залучення жителів до процесів ухвалення рішень на місцевому рівні.

Напередодні повномасштабного вторгнення стало очевидним, що подальший розвиток децентралізації та зміцнення локальної демократії потребують удосконалення й системного оновлення значної кількості нормативно-правових актів у сфері місцевого самоврядування. Така тенденція збереглася і в умовах дії воєнного стану, коли виникла необхідність адаптації

правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування та механізмів громадської участі до нових суспільних і безпекових викликів.

Крім того, на законодавчому рівні необхідно чітко врегулювати предмет місцевих референдумів, зокрема визначити коло питань, які можуть виноситися на місцеве голосування. Таке нормативне визначення має важливе значення для забезпечення конституційних засад територіальної цілісності держави та недопущення використання механізмів локальної демократії в цілях, що можуть становити загрозу національній безпеці.

Одним із сучасних інструментів локальної демократії є партисипативне бюджетування (бюджет участі), яке надає жителям територіальних громад можливість впливати на розподіл частини коштів місцевого бюджету шляхом участі у відборі та реалізації суспільно важливих проєктів. Найчастіше такі проєкти стосуються розвитку громадського простору, освіти, культури, благоустрою та соціальної сфери. Водночас в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну органи місцевого самоврядування були змушені обмежувати перелік напрямів реалізації проєктів бюджету участі з урахуванням пріоритетів безпеки та оборони.

Бюджет участі є позитивною практикою залучення жителів до вирішення питань місцевого значення, однак масштаби його фінансування в Україні іноді залишаються обмеженими. Водночас розширення практик партисипативного бюджетування потребує впровадження ефективних механізмів прозорого відбору проєктів та належного громадського контролю з метою мінімізації корупційних ризиків.

Серед основних тенденцій розвитку інтегрованих європейських демократій можна відзначити такий популярний партисипативний метод як публічні консультації.

До червня 2024 року проведення публічних консультацій було нормативно обов'язковим переважно для органів виконавчої влади відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 року «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної

політики» [63]. Для органів місцевого самоврядування такі консультації здебільшого мали рекомендаційний характер і проводилися переважно на підставі статутів територіальних громад, регламентів місцевих рад та інших локальних актів.

Прийняття Закону України «Про публічні консультації» [176] стало важливим етапом розвитку механізмів партисипативної демократії, оскільки Закон встановив єдині правові засади організації та проведення публічних консультацій як на державному, так і на місцевому рівнях.

Очікування щодо потенціалу технологій електронної демократії у сфері підвищення рівня політичної інклюзії громадян України є значною мірою обґрунтованими. Водночас необхідно враховувати як незавершеність окремих масштабних проєктів цифровізації механізмів партисипативної демократії, так і ризики так званого «цифрового детермінізму», відповідно до якого цифрові технології розглядаються як універсальний засіб вирішення системних проблем демократичного врядування, зокрема корупції, низького рівня політичної участі чи недостатньої прозорості публічної влади.

Так, на початку 2021 року Міністерство цифрової трансформації, Секретаріат Кабінету Міністрів України та Фонд Східна Європа (програма EGAP) оголосили про запуск платформи електронної демократії «ВзаємоДія» [200], яка має спростити комунікацію між владою та громадянами. Перші функції почали впроваджуватися навесні 2021 року. Планувалося запустити такі інструменти, як електронні звернення та запити, електронні консультації, електронні опитування, електронні заявки, електронні конкурси, електронне голосування на виборах до громадських рад при органах виконавчої влади та громадська експертиза.

На поточний момент на порталі «ВзаємоДія», як єдиному порталі цифрової демократії, більшість основних модулів недоступна. Водночас недостатній рівень публічної комунікації з боку органів державної влади щодо причин та перспектив відновлення функціонування окремих сервісів сприяє поширенню суспільних дискусій.

Окрім очевидних викликів розвитку цифрової демократії в Україні, в сучасній науковій літературі значна увага приділяється потенційним ризикам її функціонування та неналежного застосування. Міжнародна академічна спільнота звертає увагу на низку проблемних аспектів, пов'язаних із впровадженням механізмів електронної демократії.

Зокрема, ініціативи електронної демократії, що передбачають збір і використання персональних даних громадян у політичних процесах, можуть створювати суттєві ризики для забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних. Крім того, електронна демократія нерідко асоціюється з поширенням поверхневих форм політичної участі, зокрема, так званого «кліктивізму», за якого участь громадян обмежується підтримкою онлайн-петицій або короткочасною цифровою активністю без реального залучення до процесу вироблення політики.

Окрему увагу науковці приділяють проблемам кібербезпеки, оскільки цифрові системи участі та електронного голосування можуть бути вразливими до кібератак, що здатні поставити під загрозу довіру до демократичних процедур та цілісність відповідних процесів. Водночас цифрові платформи, попри їх значний потенціал щодо розширення доступу до участі, не завжди здатні повною мірою забезпечити інклюзивний і деліберативний характер демократичного обговорення, властивий традиційним формам публічної комунікації та політичної участі.

Важливий вплив на сучасний розвиток теорії деліберативної демократії справила монографія К. Лафонт «Демократія без скорочень: партисипативна концепція деліберативної демократії» [14], в якій авторка акцентує увагу на необхідності поглиблення участі громадян у процесах демократичного прийняття рішень. На думку дослідниці, подолання кризи демократичної легітимності в сучасних західних державах потребує переходу від сприйняття деліберативних механізмів як факультативного елементу демократичного врядування до їх інтеграції у функціонування представницької демократії як

важливого інструменту забезпечення суспільної участі та демократичної легітимності політичних рішень.

Дослідник О. Бойко зазначає, що «мінімальною умовою для становлення та повноцінного функціонування режиму місцевої демократії є закріплення у праві сприятливих норм обрання локальних представницьких органів та безпосереднього залучення громадян до прийняття політико-владних рішень» [201].

У сучасній науковій літературі поряд із терміном «партисипативна демократія» використовуються також поняття «партисипаторна демократія» та «партиципаторна демократія», які здебільшого розглядаються як близькі за змістом категорії. Зазначене поняття пов'язується насамперед із такими категоріями як участь, залучення, співпраця та взаємодія громадян із органами публічної влади в процесі прийняття рішень.

Водночас у науці державного управління форми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування нерідко розглядаються через категорію «форми діяльності», що відображає організаційно-правові способи реалізації населенням права на участь у вирішенні питань місцевого значення та загалом узгоджується з положеннями Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо форм участі територіальної громади в здійсненні місцевого самоврядування.

На думку Н. Мішиної, «ефективне місцеве самоврядування неможливо без створення його ефективної організаційної форми» [202, с. 27].

Науковці І. Шумляєва та О. Лисиця визначають, що «під формою партисипативної демократії на місцевому рівні слід розуміти зовнішнє вираження волевиявлення членів територіальної громади з метою впливу на прийняття публічно-управлінських рішень місцевого значення, в межах чинного законодавства, з метою вирішення питань місцевого значення за відсутності їх прямої відповідальності за прийняті рішення» [203, с. 62].

Участь громадян у вирішенні питань, що стосуються суспільного життя, розглядається як важливий елемент демократичного врядування та охоплює

соціальні, культурні, економічні, екологічні та інші сфери суспільних відносин. У цьому контексті участь виступає не лише механізмом реалізації демократії, а й однією з основних умов її функціонування та розвитку.

Сучасна концепція партисипативної демократії пов'язується з наявністю різноманітних форм і механізмів залучення громадян до процесів здійснення публічної влади як в індивідуальному, так і в колективному вимірах. Зазначена концепція посідає важливе місце в сучасних політико-правових та управлінських дослідженнях і загалом розглядається як система участі громадян у реалізації державних і громадських функцій шляхом використання різних механізмів впливу на процес формування та прийняття публічних рішень.

Демократія є динамічною політико-правовою категорією, зміст якої формується та трансформується залежно від історичних умов, суспільних потреб і політичних викликів. Незважаючи на змінність форм її реалізації, демократія зберігає низку спільних фундаментальних ознак, що визначають її сутність.

Крім того, в науковій літературі обґрунтовується відмінність між партисипативною та прямою демократією. Зокрема, наголошується, що механізми партисипативної демократії, на відміну від форм прямої демократії, зазвичай не передбачають передачі громадянам владних повноважень, делегованих представницьким органам або обраним посадовим особам.

За такого підходу органи публічної влади та посадові особи зберігають за собою право остаточного ухвалення рішень, водночас будучи зобов'язаними враховувати позиції, пропозиції та інтереси громадян, висловлені в процесі консультацій, громадських обговорень чи інших форм участі. Тож представницькі органи виконують роль своєрідного арбітра в процесі прийняття рішень, тоді як безпосереднє прийняття владного рішення населенням має місце переважно в межах форм прямої демократії.

Дослідник В. Стрільчук зауважує, що «з огляду на історичні передумови виникнення теорії демократії участі, а також на різне функціональне

призначення порівняно з прямою демократією – було б неправильно ані співвідносити їх між собою як «ціле» і його «частину», ані ототожнювати» [204, с. 267].

Офіційна позиція Ради Європи щодо участі громадян у процесах публічного врядування викладена в документі «Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень» CM(2017)83-final, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 27 вересня 2017 року [182].

У зазначеному документі визначено основні форми участі громадськості, до яких віднесено інформування, консультації, діалог та активну участь, а також наведено приклади інструментів, що можуть використовуватися для їх реалізації.

Зокрема, в межах консультацій можуть застосовуватися такі інструменти як публічні слухання, зустрічі, фокус-групи, соціологічні опитування, анкети та цифрові механізми участі. Водночас для підвищення рівня громадської обізнаності рекомендується використання інформаційних матеріалів, методичних посібників, онлайн-ресурсів та освітніх заходів для представників громадянського суспільства й органів публічної влади.

Існування різних підходів до визначення форм та інструментів партисипативної демократії в науковій літературі значною мірою зумовлене недостатньою системністю їх нормативно-правового регулювання. Форми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення закріплені у статті 6-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [49]. Водночас окремі механізми громадської участі регулюються фрагментарно або визначаються на рівні локальних нормативно-правових актів територіальних громад.

У зв'язку з цим актуальним є вдосконалення та розширення чинного законодавства в напрямі уніфікації основних форм та механізмів участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування. Хоча повна законодавча уніфікація всіх засобів громадської участі є практично неможливою, доцільним

видається нормативне визначення базових форм партисипативної демократії та їх основних ознак.

Подальший розвиток механізмів громадської участі засвідчив, що сучасні цифрові технології та новітні інструменти взаємодії громадян із органами публічної влади сприяють виникненню нових форм участі населення в здійсненні місцевого самоврядування. Розширення спектра таких механізмів зумовлює необхідність використання ширшого поняття «партисипативної демократії», яке є поширеним у сучасному європейському політико-правовому дискурсі.

У країнах Європейського Союзу практику партисипативної демократії розглядаються як засіб удосконалення механізмів представницької демократії та розширення можливостей участі громадян у вирішенні питань місцевого значення. Такі практики охоплюють різні форми та рівні участі населення залежно від ступеня залучення громадян до процесів формування, обговорення та прийняття публічних рішень.

3.4. Проблеми та перспективи правового регулювання форм локальної демократії в Україні

Тривала відсутність повноцінного місцевого самоврядування в радянський період суттєво вплинула на подальший розвиток демократичного врядування в Україні. Централізований характер радянської системи управління зумовив обмежений рівень автономії місцевих органів влади та сформував залежність місцевого управління від рішень центральних органів державної влади. У подальшому це позначилося на темпах становлення ефективного місцевого самоврядування, а також сприяло збереженню значного впливу політичних і місцевих еліт на процес формування та реалізації публічної політики на місцевому рівні.

Як наслідок, інтереси жителів територіальних громад не завжди отримували належне врахування в діяльності органів місцевого самоврядування, що негативно впливало на рівень суспільної довіри до органів публічної влади та ускладнювало процес формування демократичного громадянського суспільства.

Згідно з частиною 2 статті 5 Конституції України, «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через державні органи та органи місцевого самоврядування» [72]. Зазначене конституційне положення є однією з основоположних засад демократичного конституційного ладу України та відображає принцип народного суверенітету.

Це означає, що саме народ визнається первинним та єдиним джерелом публічної влади в державі, а також суб'єктом права на її здійснення як у формах прямої демократії, так і через систему органів державної влади та місцевого самоврядування. Отож, Конституція України закріплює не лише належність влади народові, а й право народу безпосередньо брати участь в її реалізації.

Науковець М. Михайлов зазначає про те, що «залежно від предмета, тобто сфери дії народного волевиявлення, розрізняють зовнішні функції, такі як політична, економічна, оборонна та гуманітарна, і внутрішні функції, такі як

політична, економічна, соціальна, культурна та екологічна. Основними об'єктивними функціями прямої демократії є політичні. Зокрема, вона опосередковує питання політичної сфери прямої демократії, такі як внутрішня політика, політична реформа, незалежність, державний суверенітет, територіальна цілісність, форма державного устрою, форма правління, формування, структура, склад, статус і мандат органів публічної влади. Залежно від того, як реалізується безпосередня демократія, прийнято виокремлювати такі її функції: установчу, законодавчу, контрольну та захисну. Найважливішою з них є установча функція. Під нею розуміють рішення про форму державного правління, форму державного устрою та відповідний склад органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [205, с. 82].

Окремі форми локальної демократії потребують подальшого законодавчого вдосконалення. Основні засади виборчого процесу закріплені в Конституції України [72] та деталізовані у Виборчому кодексі України від 19 грудня 2019 року № 396-IX [130].

Водночас сучасний механізм організації та проведення виборів потребує подальшого розвитку з урахуванням таких питань як забезпечення відкритості та прозорості виборчого процесу, рівності можливостей для всіх його учасників, ефективного громадського та міжнародного спостереження, належного рівня безпеки та гарантій таємниці голосування. Окрему увагу в сучасних умовах привертають також питання цифровізації виборчих процедур та можливості впровадження окремих елементів електронного голосування з урахуванням вимог кібербезпеки та захисту виборчих прав громадян.

Інститут місцевого референдуму в Україні також потребує подальшого законодавчого врегулювання та оновлення. Порядок проведення місцевих референдумів раніше регулювався Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року, який втратив чинність. Унаслідок цього інститут місцевого референдуму тривалий час залишається недостатньо врегульованим у національному законодавстві України.

У науковій літературі референдуми традиційно поділяються на консультативні та обов'язкові залежно від юридичних наслідків їх проведення. Консультативні референдуми спрямовані насамперед на з'ясування громадської думки щодо певного питання, тоді як обов'язкові передбачають ухвалення територіальною громадою остаточного рішення, що має юридично обов'язковий характер. Водночас навіть консультативні форми волевиявлення мають важливе значення для забезпечення участі населення у вирішенні питань місцевого значення та повинні враховуватися органами місцевого самоврядування під час прийняття відповідних рішень.

Важливим аспектом розвитку інституту місцевого референдуму є також визначення суб'єктів права його ініціювання. Ефективність механізмів безпосередньої демократії значною мірою залежить від можливості ініціювання місцевих референдумів не лише органами публічної влади, а й самими членами територіальної громади за умови дотримання встановлених законом процедурних вимог.

Вибори та референдуми належать до основних форм безпосередньої демократії як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Через інститут виборів реалізується право народу на формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема Президента України, Верховної Ради України та представницьких органів місцевого самоврядування.

Інститут референдуму, у свою чергу, забезпечує можливість безпосереднього волевиявлення народу щодо найбільш важливих питань державного та місцевого значення.

Дослідниця І. Шумляєва вважає, що «першочерговим завданням у напрямі розвитку демократії в Україні має стати обов'язкове використання партисипативних принципів у діяльності місцевих органів влади. Їх реалізація пов'язана із відродженням місцевих традицій самоврядування, поширенням і розвитком існуючих громадських ініціатив, а також зі створенням нових структур співучасті під час вирішення питань місцевого значення, запозичених з досвіду європейських країн» [185, с. 114].

Сьогодні в Україні одним із найбільш відомих електронних ресурсів у сфері надання публічних та адміністративних послуг є Дія [206]. Платформа забезпечує можливість використання електронних документів, державної реєстрації бізнесу, сплати податків, отримання адміністративних послуг та здійснення інших юридично значущих дій у дистанційному форматі без необхідності особистого відвідування органів публічної влади.

У сучасних умовах Дія стала важливим елементом цифрової трансформації державного управління та забезпечення безперервності надання публічних послуг населенню, зокрема в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України.

Дія.Освіта [207]. За Концепцією розвитку цифрових компетентностей, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 167-р [208] передбачено, що формування і розвиток цифрових навичок та цифрових компетентностей у суспільстві здійснюється шляхом:

« - здобуття особою цифрової освіти з використанням інформаційних ресурсів, нових освітніх технологій та цифрових освітніх ресурсів, спрямованих на підвищення рівня цифрових навичок та цифрових компетентностей;

- забезпечення безперервного розвитку професійних цифрових компетентностей для фахівців у системі підвищення кваліфікації різних галузей діяльності;

- створення Єдиного державного вебпорталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта»;

- розроблення заходів щодо впровадження цифрових засобів доведення інформації до населення (телебачення, соціальні мережі, трансляція в інтернеті тощо)» [207].

Цифровою освітою є об'єднання різних компонентів і найсучасніших технологій завдяки використанню цифрових платформ, впровадженню нових інформаційних та освітніх технологій, застосуванню прогресивних форм організації освітнього процесу та активних методів навчання, а також сучасних навчально-методичних матеріалів.

Дія.Бізнес. Дія.Бізнес [209] – це державний проєкт із розвитку підприємництва та експорту, який був ініційований Міністерством цифрової трансформації України в лютому 2020 року, спрямований на надання інформаційно-консультаційної, освітньої та інституційної підтримки підприємців в Україні: від ідеї бізнесу до його масштабування і виходу на міжнародні ринки. З травня 2021 року проєкт реалізується Міністерством цифрової трансформації України спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту – державною установою, яка відповідає за розвиток та підтримку українського підприємництва на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Дія.Центри [210] – це мережа модернізованих ЦНАПів, у яких запроваджено єдині стандарти щодо якості надання послуг – зручно, швидко, просто та людяно. Місце, де можна отримати всі необхідні адміністративні послуги без черг. Дія Центри – це one-stop-shop із комплексом усіх необхідних послуг для громадян. Відвідувачі можуть отримати основні сервіси: адміністративні послуги; консультації щодо онлайн-послуг; місця для самообслуговування; консультації щодо бізнесу. А також супутні: безоплатна правова допомога; пошта; банківські послуги; оплата комунальних послуг тощо.

Отже, Україна здійснює розвиток державної політики у сфері цифровізації з урахуванням європейських та міжнародних стандартів, що створює передумови для подальшої інтеграції в спільний цифровий простір та формування гармонізованої системи цифрового врядування.

Програма «Цифрова Європа» [211] визначає п'ять взаємопов'язаних стратегічних напрямів розвитку цифрової політики: високопродуктивні обчислення, штучний інтелект, кібербезпеку, розвиток передових цифрових навичок, а також цифрову трансформацію державного сектору, бізнесу та суспільства шляхом впровадження й ефективного використання сучасних цифрових технологій.

Станом на сьогодні цифровізація є одним із ключових показників розвитку сучасних держав та важливим напрямом модернізації системи

публічного управління. Особливе значення при цьому мають впровадження електронних послуг, використання технологій штучного інтелекту та інших сучасних цифрових рішень.

Цифровізація сприяє автоматизації управлінських процесів, скороченню часу обробки документів та зменшенню рівня бюрократизації публічного управління. Водночас забезпечується доступність державних та адміністративних послуг для громадян без необхідності особистого відвідування органів влади. Важливими перевагами цифровізації також є підвищення прозорості діяльності органів публічної влади, мінімізація корупційних ризиків завдяки використанню електронного документообігу, зниження витрат на паперові носії інформації та підвищення ефективності діяльності державних службовців під час обробки запитів і прийняття управлінських рішень.

Україна активно розвиває сферу цифрового врядування та демонструє високі темпи впровадження електронних публічних послуг. Одним із важливих досягнень стало законодавче прирівняння цифрових документів у мобільному застосунку Дія до їх фізичних аналогів, що дозволило Україні посісти провідні позиції у сфері цифровізації публічних послуг. Розвиток електронної демократії в Україні також супроводжується впровадженням електронних петицій, електронного декларування, цифрових адміністративних сервісів та інших механізмів взаємодії громадян із державою.

Водночас стрімкий розвиток цифрових технологій зумовлює виникнення нових викликів, пов'язаних насамперед із забезпеченням кібербезпеки та захистом персональних даних. Особливої актуальності ці питання набувають в умовах повномасштабної збройної агресії проти України, оскільки електронні ресурси містять значний обсяг конфіденційної інформації, несанкціонований доступ до якої може створювати суттєві ризики як для громадян, так і для держави загалом.

Запровадження механізмів електронного урядування та розвиток цифрових сервісів органів публічної влади сприяли підвищенню рівня

суспільної довіри до цифрових технологій, а умови воєнного стану додатково актуалізували значення дистанційного отримання публічних послуг із дотриманням вимог безпеки.

Науковці Т. Михайліна та І. Щебетун зауважують, що «повноцінна ж реалізація принципів транспарентності та підзвітності в сучасних умовах є недосяжною без використання усіх можливих засобів інформаційного (digital) суспільства» [212, с. 19].

Дослідник А. Пасечник у своїй статті вказує «на брак статутної нормотворчості щодо різноманітних аспектів процедури проведення громадських слухань, внесення місцевої ініціативи і проведення загальних зборів громадян за місцем проживання» [213, с. 79]

Крім того, відсутність належного нормативно-правового регулювання участі громадян у вирішенні питань місцевого значення суттєво ускладнює реалізацію права на місцеве самоврядування у територіальних громадах.

У зв'язку з цим більшість науковців розглядають удосконалення законодавства та прийняття спеціальних нормативно-правових актів як один із ключових інструментів подолання існуючих проблем у сфері партисипативної демократії.

Як зауважують, зокрема, вчені О. Щербанюк та О. Сінькевич, «реформа з децентралізації в Україні відбулася успішно, а отже, залишилося лише нормативно врегулювати питання взаємодії неурядових організацій й органів місцевого самоврядування задля досягнення поставлених цілей» [214, с. 205].

Євроінтеграційні процеси, розвиток демократичного суспільства, децентралізація влади та умови воєнного стану в Україні зумовлюють необхідність переосмислення ролі органів самоорганізації населення (ОСН) в системі місцевого самоврядування. ОСН сприяють залученню жителів територіальних громад до вирішення питань місцевого значення, взаємодії з органами місцевого самоврядування та формуванню локальної політики. Водночас вони виступають важливим механізмом розвитку громадянського

суспільства, захисту інтересів жителів за місцем проживання та зміцнення локальної демократії.

Як елемент системи місцевого самоврядування, ОСН забезпечують участь населення у вирішенні окремих питань місцевого значення та сприяють підвищенню ефективності діяльності органів місцевого самоврядування шляхом оперативного реагування на потреби територіальної громади. В умовах децентралізації та дії воєнного стану значення ОСН суттєво зростає, оскільки вони сприяють самоорганізації населення, координації взаємодії між жителями та органами влади, а також оперативному вирішенню соціально-побутових і гуманітарних питань на місцевому рівні.

Факторами, що обмежують реалізацію потенціалу локальної демократії в Україні, є недостатній рівень практичного застосування механізмів громадської участі, низький рівень взаємодії між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, недовіра населення до органів публічної влади, недостатній рівень правової культури населення, а також проблеми матеріально-технічного й кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування.

Однією з ключових проблем залишається недостатня системність нормативно-правового регулювання механізмів локальної демократії. Зокрема, на законодавчому рівні не визначено вичерпного переліку питань, що мають регулюватися статутами територіальних громад та локальними нормативними актами у сфері громадської участі, а також відсутній уніфікований підхід до основних форм та механізмів участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим у науковій літературі та правозастосовній практиці актуалізуються дискусійні питання щодо співвідношення законодавчого і локального регулювання форм локальної демократії та доцільності запровадження модельних положень про механізми громадської участі.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [115] визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та припинення,

правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах воєнного стану, а також гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Згідно з частиною 1 статті 1 Закон України «Про правовий режим воєнного стану», «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [115].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», з метою забезпечення оборони, громадської безпеки та підтримання правопорядку Указ Президента України № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» від 24 лютого 2022 року [215] було утворено обласні військові адміністрації, а на базі районних державних адміністрацій – відповідні районні військові адміністрації. Крім того, окремими указами Президента України були утворені військові адміністрації населених пунктів.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування в період дії воєнного стану» № 2259-IX від 12.05.2022 [216] вніс низку змін до законодавства, зокрема щодо врегулювання особливостей здійснення повноважень органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, спрощення процедури призначення осіб на посади в органах місцевого

самоврядування, а також особливостей призначення керівників суб'єктів господарювання комунального сектору економіки.

Потрібно зазначити, що утворення військової адміністрації населеного пункту передбачає наділення такої адміністрації та її начальника значним обсягом повноважень, визначених, зокрема, статтями 10 та 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Наразі Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань підготовки громадян України до національного спротиву» № 4826-IX від 25 березня 2026 року [217], який запроваджує комплексну загальнонаціональну систему підготовки громадян до національного спротиву, інтегровану в освітній процес. Закон передбачає заміну базової загальновійськової підготовки системною підготовкою до національного спротиву, що здійснюватиметься на всіх рівнях освіти – від закладів загальної середньої освіти до закладів вищої освіти.

Для забезпечення практичної підготовки громадян законом унормовано створення мережі Центрів підготовки громадян до національного спротиву як комунальних організацій. Крім того, на рівні місцевих державних адміністрацій запроваджується посада заступника голови з питань оборони – військовослужбовця, відрядженого в порядку, визначеному законодавством. Такий підхід спрямований на забезпечення належної координації між центральними органами державної влади та місцевим рівнем у сфері підготовки громадян до національного спротиву.

Безпрецедентними викликами, що постали перед державою внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, є суттєве зростання екологічних ризиків та небезпек, які проявляються в масштабному забрудненні ґрунтів, водних ресурсів і атмосферного повітря, руйнуванні екосистем та виникненні техногенних загроз.

Відповідно до частини 1 статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», «екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується

попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [147].

Масове застосування мін, касетних боєприпасів та інших вибухонебезпечних предметів призвело до масштабного забруднення територій, що становить пряму загрозу життю та здоров'ю цивільного населення, перешкоджає відновленню інфраструктури та стримує соціально-економічний розвиток держави. В Україні проблема мінного забруднення набула системного характеру та охоплює значну частину територій, зокрема сільськогосподарські угіддя, населені пункти й об'єкти критичної інфраструктури.

У зв'язку з цим, важливим напрямом державної політики та діяльності органів місцевого самоврядування є забезпечення спроможності прифронтових і деокупованих територій до відновлення, підвищення їх стійкості та адаптивності, а також функціонування на засадах сталого розвитку.

Частиною 2 статті 6 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» передбачено, що «суб'єктами протимінної діяльності є:

- 1) національний орган з питань протимінної діяльності;
- 2) уповноважені органи виконавчої влади у сфері протимінної діяльності, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- 3) центр протимінної діяльності та центр гуманітарного розмінування;
- 4) оператори протимінної діяльності» [218].

Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2025 року № 1748, якою схвалено «Деякі питання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі» [219] визначає основні напрями подальшого розвитку системи місцевого самоврядування з урахуванням викликів воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Документ передбачає необхідність забезпечення стійкості територіальних громад, удосконалення механізмів взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також адаптації системи публічного управління до

стандартів Європейського Союзу. Особлива увага приділяється питанням відновлення деокупованих територій, підвищення спроможності територіальних громад, розвитку цифровізації публічного управління, удосконалення кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування та впровадження сучасних механізмів громадської участі. Крім того, документ орієнтований на подальшу гармонізацію українського законодавства у сфері місцевого самоврядування із європейськими принципами субсидіарності, децентралізації та належного врядування.

П'ятий Діалог високого рівня на тему: «Належне демократичне врядування в Україні: досягнення, виклики та шлях уперед у повоєнний період» відбувся у Страсбурзі 1-2 квітня 2026 року за участю представників України та за сприяння Ради Європи [220].

За результатами Діалогу було ухвалено Спільну заяву [221], яка відображає узгоджену позицію щодо подальшого розвитку реформи децентралізації, забезпечення переходу від військового до цивільного управління та підготовки повоєнних виборів відповідно до європейських стандартів. У документі наголошується, що реформа місцевого самоврядування має продовжуватися навіть в умовах воєнного стану, а відновлення цивільного врядування повинно здійснюватися на основі чітких правових і організаційних механізмів. Окремо в Спільній заяві підкреслюється необхідність розроблення й реалізації окремого довгострокового Плану заходів із впровадження реформи в умовах воєнного стану та в повоєнний період.

Тож повоєнна відбудова України не може розглядатися виключно як процес фізичної реконструкції інфраструктури, а є комплексним трансформаційним етапом, що передбачає формування нових підходів до публічного управління, стратегічного планування та взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування й інституціями сектору безпеки.

Ще одним викликом функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану є забезпечення правомочності місцевих рад та участі депутатів у пленарних засіданнях. На практиці

діяльність місцевих рад ускладнюється внаслідок вимушеної міграції населення, мобілізації депутатів, перебування окремих осіб у полоні, а також людських втрат, спричинених повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України.

Додатковим фактором впливу стали внесені зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 69 від 27 січня 2023 року № 69 [222], якими було уточнено обмеження щодо виїзду за межі України окремих категорій посадових осіб, зокрема депутатів місцевих рад, в умовах воєнного стану. У публічному просторі фіксувалися випадки дострокового припинення депутатських повноважень у зв'язку з такими обмеженнями.

Однією з основних причин відсутності депутатів місцевих рад на пленарних засіданнях також є проходження військової служби під час мобілізації. Указ Президента України № 65/2022 «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 року [223], затверджений Верховною Радою України, запровадив проведення загальної мобілізації у зв'язку з необхідністю забезпечення оборони держави та підтримання бойової готовності Збройних Сил України й інших військових формувань. Це суттєво вплинуло на кадровий склад представницьких органів місцевого самоврядування та їх спроможність здійснювати повноваження у повному обсязі.

Відповідно до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [224], депутати місцевих рад, а також сільські, селищні та міські голови не належать до категорій осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Водночас частина друга статті 33 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» [174] прямо передбачає можливість проходження депутатами місцевих рад військової служби під час мобілізації.

При цьому чинне законодавство не визначає мобілізацію підставою для дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради. Отже, депутат місцевої ради формально зберігає свій представницький мандат навіть під час проходження військової служби. Водночас законодавство не містить чітко

визначеного механізму реалізації депутатських повноважень у таких умовах, що створює практичні труднощі для забезпечення діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Ще до початку повномасштабної збройної агресії російської федерації Україна визначила євроінтеграційний курс як один із пріоритетів державної політики та розпочала процес реформування публічного управління й місцевого самоврядування відповідно до європейських стандартів та міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини.

Дослідник Д. Козирь зауважує на «необхідності гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, як частини обраного країною напрямку євроінтеграції» [225, с. 25].

Постанова Кабінету Міністрів України № 438 від 1 квітня 2026 року «Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС)» [226] визначає комплексний стратегічний механізм виконання Україною зобов'язань, пов'язаних із процесом набуття членства в Європейський Союз, та гармонізації національного законодавства з acquis ЄС. Програма формує структурований загальнодержавний план подальших заходів у сфері європейської інтеграції, забезпечуючи послідовність і комплексність реалізації відповідних реформ.

Після 2014 року та початку тимчасової окупації частини території України питання відновлення держави та територіального розвитку набуло особливого значення, зокрема в контексті реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та подальшого євроінтеграційного курсу України. Одним із важливих напрямів державної політики стало відновлення інфраструктури, що реалізовувалося за підтримки міжнародних партнерів.

Державні програми відновлення передбачали фінансування проєктів реконструкції та ремонту об'єктів критичної й соціальної інфраструктури, у тому числі закладів охорони здоров'я, освіти, транспортної та комунальної інфраструктури. Координацію відповідних процесів здійснює Міністерство

розвитку громад та територій України, а фінансування окремих проєктів забезпечується, зокрема, шляхом надання субвенцій місцевим бюджетам.

Водночас повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України у 2022 році зумовила необхідність перегляду підходів до післявоєнного відновлення та залучення додаткової міжнародної підтримки. У сучасних умовах особливої актуальності набуває узгодження державних програм відбудови з євроінтеграційними зобов'язаннями України, стандартами захисту прав людини та цілями сталого розвитку. Повномасштабна війна також виявила низку системних проблем у сфері публічного управління, зокрема незавершеність окремих реформ децентралізації, недостатню доступність соціальних послуг, проблеми інфраструктурного забезпечення та потребу в підвищенні ефективності й прозорості процесів прийняття управлінських рішень.

На думку вченої Н. Мішиної, «зараз, в очікуванні деокупації тимчасово окупованих територій, можна вже проводити підготовчу роботу, спрямовану на створення програм відновлення на цих територіях, наприклад, місцевого самоврядування» [227, с. 20].

План відновлення України [228] ґрунтується на низці ключових принципів, серед яких: швидкий початок відновлення та його поетапна реалізація, забезпечення справедливого економічного розвитку, інтеграція України до Європейський Союз, реалізація принципу Build Back Better («відбудувати краще, ніж було»), а також стимулювання приватних інвестицій.

План передбачає реалізацію заходів із відновлення в кількох взаємопов'язаних напрямках, зокрема відбудову критичної інфраструктури, реконструкцію об'єктів соціальної сфери та довгострокову трансформацію держави в економічній, соціальній та інституційній сферах. Концептуальною метою Плану є формування сильної європейської держави, привабливої для іноземних інвестицій та орієнтованої на забезпечення сталого економічного розвитку. Для досягнення відповідних цілей документ визначає систему національних програм та секторальних напрямів відновлення.

Дослідник Д. Козирь зазначає, що «влада, суспільство та демократія України зараз перебувають у стадії «дозрівання» [229, с. 42].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що за роки незалежності в Україні було сформовано нормативно-правову основу розвитку інституту локальної демократії, про що свідчить аналіз відповідних законів та підзаконних нормативно-правових актів. Водночас реформування різних сфер суспільного життя, реалізація реформи децентралізації та сучасні суспільно-політичні виклики зумовлюють необхідність постійного вдосконалення механізмів участі громадян у прийнятті публічних рішень та здійсненні впливу на діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування.

Розвиток партисипативної демократії сприяє підвищенню ефективності взаємодії між державою та громадянським суспільством, зміцненню механізмів демократичного контролю, забезпеченню балансу публічних інтересів, а також зниженню рівня соціально-політичної напруженості та досягненню суспільної злагоди.

Дослідник Д. Козирь зазначає про те, що «пряма демократія менш поширена, ніж представницька: швидше прийняття рішень, менші витрати, історичні стандарти, але пряма демократія має бути основним проявом народного управління на місцевому рівні» [230; с. 16].

Запровадження місцевих референдумів, принаймні в консультативній формі, може сприяти підвищенню рівня громадської участі у вирішенні питань місцевого значення, пошуку компромісу між органами публічної влади та територіальними громадами, а також розвитку політичної й правової культури громадян у демократичній державі.

У роботі також здійснюється подальший аналіз умов реалізації концепції локальної демократії в Україні. Необхідність визначення специфічних рис національної моделі локальної демократії у контексті її загальноєвропейського розуміння обумовлена сучасними викликами розвитку держави. З одного боку, євроінтеграційні процеси та міжнародно-правові зобов'язання України актуалізують потребу вдосконалення механізмів локальної демократії, а з

іншого, - воєнний стан, ресурсні обмеження та значне навантаження на систему місцевого самоврядування вимагають пошуку нових моделей взаємодії держави і територіальних громад.

Отже, цифрова локальна демократія – це форма реалізації локальної демократії в умовах цифрової трансформації суспільства, що являє собою систему правових, організаційних, інформаційно-комунікаційних та партисипативних механізмів взаємодії територіальної громади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства. Функціонування цифрової локальної демократії забезпечується за допомогою цифрових технологій з метою гарантування безпосередньої участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, здійсненні громадського контролю, забезпеченні прозорості муніципального управління.

У доктринальному вимірі цифрова локальна демократія виступає не лише технологічною модернізацією традиційних форм участі, а самостійним етапом еволюції конституціоналізму. У межах цього етапу цифровий простір трансформується в повноцінне середовище реалізації муніципальних прав і свобод особи, забезпечуючи нові форми комунікації між публічною владою та громадою. Члени територіальної громади набувають статусу активного суб'єкта прийняття рішень через: електронні петиції, цифрові консультації, онлайн-обговорення та інші форми електронної партисипації.

В умовах українських реалій цифрова локальна демократія набуває особливого значення як механізм забезпечення безперервності демократичних процесів та збереження зв'язку між державою і громадянином в умовах воєнного стану.

Однак одним із ключових викликів становлення цифрової локальної демократії є феномен цифрової нерівності, який проявляється в нерівномірності доступу членів територіальної громади до цифрових технологій, відмінностях у рівні цифрової компетентності та неоднаковій спроможності соціальних груп реалізовувати свої права через електронні механізми участі. У конституційно-правовому вимірі цифрова нерівність фактично унеможливорює рівноцінну

участь усіх членів територіальної громади в процесах прийняття рішень місцевого значення.

Цифрова нерівність в аспекті локальної демократії має декілька рівнів.

Перший рівень охоплює нерівність доступу до цифрової інфраструктури та технічних засобів комунікації. На локальному рівні це проявляється в диспропорціях між урбанізованими територіями та віддаленими населеними пунктами щодо якості інтернет-покриття, стабільності цифрових сервісів та доступності сучасних технологічних засобів. У контексті українських реалій особливої актуальності ця проблема набула в умовах воєнного стану, коли частина територіальних громад опинилася в умовах пошкодження цифрової інфраструктури або обмеженого доступу до електронних сервісів. Водночас матеріально-економічний фактор також впливає на можливість брати участь у цифрових формах локальної демократії, оскільки це передбачає наявність відповідних технічних пристроїв та стабільного доступу до мережі «Інтернет».

Другий рівень цифрової нерівності пов'язаний із диференціацією рівня цифрової грамотності населення. Наявність технічного доступу до електронних сервісів сама по собі не гарантує ефективної реалізації права на участь у місцевому самоврядуванні. Особи похилого віку, соціально вразливі категорії населення або громадяни з недостатнім рівнем цифрових компетентностей нерідко виявляються фактично виключеними із сучасних електронних механізмів локальної демократії. Складність процедур електронної ідентифікації, використання цифрових підписів, взаємодія з муніципальними платформами чи сервісами електронної демократії створюють ризик відчуження окремих членів територіальної громади та обмеження їх муніципальних прав і свобод.

Третій рівень цифрової нерівності характеризується відмінностями у здатності різних соціальних груп ефективно використовувати цифрові інструменти для досягнення конкретного політико-правового результату. Навіть за умов формально однакового доступу до цифрового середовища різні групи населення мають неоднакові можливості впливу на процеси локального

врядування. Найбільш організовані, інформаційно активні та технологічно підготовлені суб'єкти здатні ефективніше використовувати електронні петиції, громадські консультації, цифрові платформи участі. Унаслідок цього виникає небезпека цифрового бар'єру та дисбалансу представництва інтересів у межах територіальної громади.

Отож, цифрова нерівність у сфері локальної демократії стосується не тільки технічно-технологічних та соціальних аспектів, але й забезпечення принципів людської гідності та правової рівності, а також ефективної реалізації права на участь у здійсненні місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження локальної демократії як загальноєвропейської цінності, аналізу її аксіологічної природи, конституційно-правових засад, міжнародно-правових стандартів, інституційних форм та механізмів реалізації в умовах сучасного конституціоналізму, європейської інтеграції України, цифровізації суспільних процесів і функціонування держави в умовах правового режиму воєнного стану сформульовано такі висновки.

Встановлено, що локальна демократія є самостійним політико-правовим, конституційно-правовим та аксіологічним феноменом сучасного конституціоналізму, який відображає рівень демократичного розвитку держави, ступінь децентралізації публічної влади, ефективність механізмів участі громадян у прийнятті рішень та стан реалізації принципу народовладдя на місцевому рівні. Локальна демократія є не лише організаційною формою здійснення публічної влади, а й системою суспільних відносин, спрямованих на забезпечення безпосередньої участі населення у вирішенні питань місцевого значення.

Доведено, що розвиток локальної демократії безпосередньо пов'язаний із формуванням громадянського суспільства, утвердженням принципів верховенства права, субсидіарності, належного врядування та децентралізації влади. Саме локальний рівень є найбільш наближеним до людини простором реалізації конституційних прав і свобод, забезпечення публічних інтересів та формування демократичної політичної культури. У зв'язку з цим локальна демократія виступає необхідною умовою функціонування сучасної демократичної правової держави.

Визначено, що локальна демократія виступає важливим елементом *acquis communautaire* та однією з базових умов демократичного розвитку держав-членів Європейського Союзу, оскільки забезпечує реальну участь населення у здійсненні публічної влади на місцевому рівні, а також формує інституційні гарантії захисту прав і свобод людини в межах територіальних громад.

У дисертації вперше проведено комплексне конституційно-правове дослідження локальної демократії як загальноєвропейської цінності, що дозволило її концептуалізувати як самостійний аксіологічний та інституційний феномен сучасного конституціоналізму. У роботі системно розкрито сутність локальної демократії, її ціннісні, інституційно-правові та структурно-функціональні складові в сучасній Україні.

Сформульовано визначення локальної демократії як загальноєвропейської цінності, яка в аксіологічному вимірі являє собою нормативно та інституційно організовану систему суспільних відносин, засновану на принципах людської гідності, плюралізму, субсидіарності, самоврядування, партисипативності, правової рівності та солідарності, забезпечуючи реалізацію прав і свобод людини на найближчому до громадянина рівні публічного управління.

Встановлено, що концепція локальної демократії сформувалася внаслідок еволюції класичних та сучасних моделей демократії, зокрема представницької, прямої, партисипативної, деліберативної та цифрової демократії. У сучасних умовах локальна демократія набуває інтегративного характеру та поєднує різні механізми участі населення в здійсненні публічної влади на місцевому рівні. Саме тому локальна демократія не може розглядатися виключно як складова місцевого самоврядування або як окрема форма демократії, а повинна сприйматися як комплексний конституційно-правовий інститут.

Досліджено генезу локальної демократії в європейському політико-правовому просторі та встановлено, що її розвиток безпосередньо пов'язаний із процесами регіоналізації, децентралізації влади, формуванням муніципалізму та становленням сучасних моделей публічного врядування. Особливе значення для розвитку локальної демократії мають міжнародно-правові стандарти Ради Європи, насамперед положення Європейської хартії місцевого самоврядування, Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування, а також рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи.

Визначено, що міжнародно-правові стандарти локальної демократії формують систему мінімальних демократичних гарантій участі населення в здійсненні місцевого самоврядування, які повинні бути імплементовані в національне законодавство держав. До таких стандартів належать: організаційна та фінансова автономія місцевого самоврядування, право територіальних громад на участь у вирішенні питань місцевого значення, відкритість діяльності органів місцевого самоврядування, прозорість публічного управління, доступність механізмів громадської участі та забезпечення судового захисту муніципальних прав.

Обґрунтовано, що місцеве самоврядування виступає базовою інституційною формою реалізації локальної демократії. Саме через систему органів місцевого самоврядування, територіальних громад та інститутів громадської участі забезпечується практична реалізація принципу народовладдя на локальному рівні. Водночас локальна демократія не обмежується діяльністю органів місцевого самоврядування, а охоплює широкую систему суспільних відносин, пов'язаних із функціонуванням громадянського суспільства, механізмів самоорганізації населення та інструментів партисипативної демократії.

Встановлено, що реформа децентралізації в Україні створила передумови для розвитку сучасної моделі локальної демократії, сприяла посиленню ролі територіальних громад, розширенню повноважень органів місцевого самоврядування та формуванню нових механізмів громадської участі. Разом із тим доведено, що чинне нормативно-правове забезпечення локальної демократії в Україні залишається фрагментарним та потребує подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних європейських стандартів.

Досліджено основні форми локальної демократії та організаційно-правові механізми їх реалізації. Встановлено, що система форм локальної демократії включає місцеві вибори, місцеві референдуми, громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції, консультації з громадськістю, загальні збори громадян, діяльність органів самоорганізації населення, бюджети участі,

громадські ради та інші інструменти партисипативної демократії. Визначено, що ефективність функціонування цих форм залежить від рівня нормативно-правового регулювання, інституційної спроможності територіальних громад та реального рівня громадянської активності населення.

Обґрунтовано, що однією з ключових проблем розвитку локальної демократії в Україні є відсутність системного законодавчого регулювання окремих форм безпосередньої демократії, насамперед місцевих референдумів. Встановлено, що неприйняття спеціального закону про місцевий референдум фактично звужує можливості реалізації конституційного права громадян на участь у вирішенні питань місцевого значення. У зв'язку з цим доведено необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері локальної демократії шляхом системної гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами.

Визначено, що сучасні процеси цифровізації суттєво трансформують механізми функціонування локальної демократії. Цифрові технології створюють додаткові можливості для реалізації принципів відкритості, прозорості та громадської участі, забезпечують спрощення комунікації між органами місцевого самоврядування та населенням, а також сприяють розвитку електронної демократії. Водночас цифровізація локальної демократії супроводжується новими викликами, пов'язаними із забезпеченням кібербезпеки, захистом персональних даних, ризиками формалізації участі та цифровою нерівністю.

Доведено, що в умовах правового режиму воєнного стану локальна демократія набуває особливого значення як механізм забезпечення демократичної легітимності публічної влади, підтримання суспільної стійкості та залучення територіальних громад до процесів національного спротиву і повоєнного відновлення держави. Територіальні громади в умовах війни виконують не лише функції місцевого самоврядування, а й виступають важливим елементом системи національної безпеки та забезпечення життєдіяльності населення.

Встановлено, що функціонування локальної демократії в умовах воєнного стану потребує належного балансу між вимогами національної безпеки та необхідністю збереження демократичних механізмів участі громадян у здійсненні публічної влади. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій, визначення меж обмеження окремих форм локальної демократії та забезпечення гарантій реалізації муніципальних прав людини в умовах війни.

Доведено, що повоєнне відновлення України має здійснюватися із врахуванням принципів локальної демократії, належного врядування та широкого залучення громадянського суспільства до процесів прийняття рішень. Ефективне відновлення територіальних громад є неможливим без забезпечення прозорості діяльності публічної влади, розвитку інструментів громадської участі та формування стійких механізмів взаємодії між державою, органами місцевого самоврядування та населенням.

Доведено, що в умовах правового режиму воєнного стану локальна демократія виступає фактором легітимності публічного управління та запобігання концентрації владних повноважень, а також запорукою суспільної стійкості, коли територіальні громади є елементом системи національного опору та забезпечення життєдіяльності населення.

Визначено, що цифровізація локальної демократії в умовах правового режиму воєнного стану виступає механізмом забезпечення безперервності здійснення публічної влади, цифрової стійкості держави та реалізації муніципальних прав і свобод членів територіальної громади. Обґрунтовано, що цифрова нерівність у сфері локальної демократії стосується не лише техніко-технологічних та соціальних аспектів, а й забезпечення реалізації конституційних принципів людської гідності та правової рівності. У конституційно-правовому вимірі цифрова нерівність фактично унеможливорює рівноцінну участь членів територіальної громади у процесах прийняття рішень місцевого значення.

Опрацьовано концептуально-правовий підхід до розуміння локальної демократії як конституційно-правової цінності та невід'ємної складової *acquis communautaire*, що дозволило визначити її як системоутворюючий елемент сучасного європейського конституціоналізму та фундамент стабільності демократичної правової державності в умовах правового режиму воєнного стану.

Розглянуто підхід до розмежування категорій «локальна демократія», «місцева демократія», «місцеве самоврядування» та «територіальна самоорганізація населення», які у вітчизняній конституційно-правовій доктрині нерідко ототожнюються або використовуються фрагментарно й позасистемно, що дало змогу точніше окреслити зміст локальної демократії як самостійного конституційно-правового феномену, визначити її інституційні, функціональні та аксіологічні ознаки, а також відмежувати її від суміжних форм організації публічної влади на місцевому рівні.

Вивчено підхід до формування національної моделі локальної демократії в Україні, відповідно до якого її інституційною основою мають виступати механізми взаємодії між органами місцевого самоврядування та основними соціально-демографічними групами населення, що забезпечують реалізацію принципу представництва «знизу».

Розглянуто теоретико-правове обґрунтування європейських стандартів локальної демократії як системи аксіологічних, конституційно-правових та інституційних засад організації й здійснення публічної влади на місцевому рівні, що забезпечує належний баланс між централізацією державного управління і самостійністю територіальних громад у контексті правового режиму воєнного стану, європейської інтеграції України та розвитку сучасного конституціоналізму.

Опрацьовано наукове положення щодо конституційно-правових форм участі громадян у здійсненні локальної демократії шляхом формування трирівневої системи громадської участі, яка охоплює: інформаційний,

консультативний та партнерсько-деліберативний рівні взаємодії населення з органами місцевого самоврядування.

Вивчено наукове положення щодо системних проблем інституційно-правового забезпечення локальної демократії в Україні, зокрема встановлено, що ключовими детермінантами її неефективності є неузгодженість компетенцій органів місцевого самоврядування, дублювання владних повноважень та фрагментарність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами локальної демократії.

Розглянуто обґрунтування необхідності законодавчої інституціоналізації громадських обговорень як самостійної форми локальної демократії шляхом визначення їх правової природи, меж предметної компетенції та організаційних механізмів реалізації, що дало змогу сформулювати пропозиції щодо встановлення законодавчих обмежень стосовно питань національної безпеки, державної таємниці, надзвичайного і воєнного стану.

Опрацьовано доктринальні положення щодо природи муніципальних прав людини, які визначено як невід'ємну форму реалізації конституційного статусу особи в умовах глобалізації та цифровізації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання сформульованих у дисертації висновків та пропозицій у правотворчій діяльності, процесі вдосконалення законодавства України у сфері місцевого самоврядування та локальної демократії, в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі та подальших наукових дослідженнях.

Отже, локальна демократія в сучасних умовах виступає не лише механізмом реалізації народовладдя на місцевому рівні, а й фундаментальною загальноєвропейською цінністю, необхідною умовою забезпечення стійкості демократичної державності, ефективного функціонування територіальних громад, захисту прав людини та розвитку сучасного конституціоналізму. Для України розвиток локальної демократії має стратегічне значення в контексті європейської інтеграції, повоєнного відновлення держави, удосконалення

системи публічного врядування та забезпечення демократичного розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Burns D. Can Local Democracy Survive Governance? *Urban Studies*. 2000. Vol. 37, № 5/6. P. 963–973.
2. Chernenzenko O. Direct democracy and role of referendums in democratic politics. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. P. 334–339.
3. Батан Ю. Д., Сульжик В. В. Проект Закону України про місцевий референдум від 19 травня 2021 р.: загальна характеристика та перспективи вдосконалення. *Журнал східноєвропейського права*. 2022. Вип. 96. С. 10–20.
4. Dewey J. *Problems of Men*. New York : Philosophical Library, 1948. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.12499/> (дата звернення: 01.05.2026).
5. Eeckhout P. The growing influence of European Union law. *Fordham International Law Journal*. 2011. Vol. 33, Issue 5. P. 1490–1521.
6. Escobar O., Elstub S. *Forms of Mini-Publics: An Introduction to Deliberative Innovations in Democratic Practice*. Sydney : newDemocracy Foundation, 2017. URL: https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_May/nDF_RN_20170508_FormsOfMiniPublics.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
7. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство». Львів : Літопис, 2000. 321 с.
8. Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge : Polity Press, 1991. P. 125.
9. Delanty G. The Limits and Possibility of a European Identity: A Critique of Cultural Essentialism. *Philosophy and Social Criticism*. 1995. Vol. 21, № 4. P. 15–36.
10. Pagden A. *The Idea of Europe*. Washington : Woodrow Wilson Center, 2002. 377 p.
11. Froomkin D., Shapiro I., Dahl R. A. Democracy. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/democracy> (дата звернення: 01.05.2026).

12. Huntington S. P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge : Harvard University Press, 1957.
13. Kieran B. *Legislating in the European Union*. In: *European Union Law* / ed. by C. Barnard, S. Peers. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2017. P. 97–142.
14. Lafont C. *Democracy without shortcuts: A participatory conception of deliberative democracy*. Oxford : Oxford University Press, 2019. 288 p.
15. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Washington University Press, 1990. 152 p.
16. Parenti M. *Democracy for the Few*. 9th ed. New York : Bedford/St. Martin's, 2010.
17. Василькова Є. А. Конституційно-правове забезпечення європейських стандартів регіонального самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2013. 20 с.
18. Галус О. О. Правове регулювання форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 80–91.
19. Роговенко О. В. До питання формування партисипативної демократії в Україні. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 22–26.
20. Толкованов В. В., Гук А. К., Олуйко В. М., Прошко В. Я. *Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні* / за ред. В. В. Толкованова. Київ : Крамар, 2011. 199 с.
21. Кононенко Н. Партисипативні інструменти легітимації в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. 2024. Вип. 35. С. 21–31.
22. Pateman C. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1970.
23. Šarčević S. *New Approach to Legal Translation*. Alphen aan den Rijn : Wolters Kluwer, 1997. 326 p.
24. Schmidt M. G. *Demokratietheorien: Eine Einführung*. 2010. 591 p.

25. Van den Brink T. The Impact of EU Legislation on National Legal Systems: Towards a New Approach to EU–Member State Relations. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2017. P. 1–25.
26. Walsh K. Public services, efficiency and local democracy. *Rethinking Local Democracy*. 1996. P. 274.
27. Wollmann H. Local government systems: from historic divergence towards convergence? Great Britain, France and Germany as (comparative) cases in point. *Government and Policy*. 2000. № 18. P. 33–55.
28. Афанасьєва М. В. Доктрина «політичного питання» в українському виборчому праві. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.] ; відпов. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. літера, 2013. Т. 13. С. 206–212.
29. Панкратова В. О. Використання інструментів локальної демократії в Україні: правові аспекти. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 101–107.
30. Була С. П. Теоретико-методологічний аналіз локальної демократії як умови та інструменту становлення консолідованої демократії в перехідних суспільствах (на прикладі України) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Була Світлана Петрівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2012. 19 с.
31. Гришук М. Місцеве самоврядування в Україні: політико-правові аспекти становлення і розвитку на сучасному етапі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Гришук М. ; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. 18 с.
32. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : монографія. Ужгород : Мистецька лінія, 2011. 687 с.
33. Орзіх М. П. Регламент Одеської міської ради (проект). Одеса, 1995. С. 4.
34. Орзіх М., Баймуратов М. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування : навч. посіб. / наук. ред. Ю. В. Крилов. Одеса : Бахва, 1996. 230 с.
35. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

36. Баймуратов М., Кофман Б., Панасюк С. Європейська хартія локальної демократії від «А до Я» (наук.-практ. коментар Європейської хартії місцевого самоврядування). Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 273 с.
37. Муніципальне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко [та ін.] ; ред. М. О. Баймуратов ; Представництво Організації європейського права в Україні. 2-ге вид., доп. Київ : Правова єдність, 2009. 720 с.
38. Батанов О. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики. Київ : Юридична думка, 2010.
39. Любченко П. М. Компетенція місцевого самоврядування: організаційно-правові питання реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право». Харків, 1998. 20 с.
40. Любченко П. М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2007. 512 с.
41. Любченко П. М. Муніципально-правові відносини: поняття, сутність, види. Право України. 2020. № 10. С. 49–62.
42. Любченко П. М. Народовладдя та місцеве самоврядування: сутність і взаємообумовленість розвитку. Право України. 2019. № 10. С. 195–211.
43. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 240 с.
44. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : монографія. Одеса : Друкарський дім, 2009. 224 с.
45. Шаповал Н. В. Муніципальна реформа в сучасній Україні: конституційно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2021. 20 с.
46. Осипов А. В. Місце та роль самоврядних процесів у демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Осипов А. В. Одеса, 2008. 17 с.

47. Журавський В. С. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні / В. С. Журавський, В. О. Серьогін, О. Н. Ярмиш. Київ : «Алма-М», 2003. 672 с.
48. Колишко Р. А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2003. Вип. 27. С. 198–204.
49. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
50. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
51. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
52. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).
53. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17> (дата звернення: 01.05.2026).
54. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 01.05.2026).
55. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (дата звернення: 01.05.2026).
56. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 № 5026-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17> (дата звернення: 01.05.2026).

57. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> (дата звернення: 01.05.2026).
58. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 01.05.2026).
59. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 01.05.2026).
60. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
61. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 01.05.2026).
62. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 05.11.2008 № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.2026).
63. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Положення від 03.11.2010 № 996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#n30> (дата звернення: 01.05.2026).
64. Роговенко О. В. Конституційне право; муніципальне право. Приватне та публічне право. 2018. № 4. С. 11–17.
65. Батанова Н. М. Парадигма політичного права: доктринальні та праксеологічні аспекти. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки. 2019. С. 5–10.
66. Роговенко О. В. Методологічні засади дослідження муніципальної правотворчості. Приватне та публічне право. 2018. № 4. С. 11–17.
67. Батанов О. В. Аксіосфера сучасного конституційного права України: теорія та практика. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації :

- зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 травня 2019 р.) : у 2 ч.
Ч. 1. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені
Леоніда Юзькова, 2019. С. 44–47.
68. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична
парадигма : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 215 с.
69. Реньов Є. В. Цінності конституційного ладу України та їх правова
регламентація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
70. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. проф. В. В.
Дубічиського. Харків : Видавничий дім «Школа», 2016. 1008 с.
71. Велика українська енциклопедія : у 30 т. / відп. ред. А. М. Киридон та ін.
2016. Т. 1 : А–Акц. 592 с.
72. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. (зі змінами).
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
(дата звернення: 01.05.2026).
73. Сакало О. Є. Європейські цінності: сутнісні основи та практичне втілення.
Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації : матеріали Всеукр.
наук.-практ. конф. Полтава, 2015. С. 106–109.
74. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з
протоколами) : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.05.2026).
75. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія, міжнародний
документ Ради Європи від 03.05.1996. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 01.05.2026).
76. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : Хартія Ради Європи
від 05.11.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата
звернення: 01.05.2026).
77. Рамкова конвенція про захист національних меншин : Конвенція Ради
Європи від 01.02.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата
звернення: 01.05.2026).

78. Хартія основних прав Європейського Союзу : Хартія Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 01.05.2026).
79. Consolidated version of the Treaty on European Union / Conference of the Representatives of the Governments of the Member States // Official Journal of the European Union. 2008. 13 December. С 115/01.
80. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : укладена 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 01.05.2026).
81. Батанов О. В., Кравченко В. В. Доктринальні проблеми муніципальної статутної нормотворчості (аксіологічні, онтологічні та телеологічні аспекти). Аспекти публічного управління. 2019. Т. 7, № 4. С. 17–27.
82. Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права). Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 3–13.
83. Савчин М. В. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція. Вісник Конституційного Суду України. 2010. № 1. С. 111–120.
84. Гладій В. І. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи України : дис. ... канд. політ. наук / Міністерство освіти і науки України, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2015. 238 с.
85. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Теорія та історія держави і права. Конституційне та міжнародне право: правовий вимір. Часопис Донбасу / Law Journal of Donbass. 2023. № 2 (83). С. 67–74.
86. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія Ради Європи (Страсбург, 15 жовтня 1985 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 01.05.2026).

87. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право. 2021. № 2 (3). С. 7–31.
88. Батанов О. В. Аксіосфера сучасного муніципалізму: політичні та правові аспекти. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки. 2017. № 1. С. 6–12.
89. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та функції інших галузей права: порівняльно-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 105–108.
90. Гараджаєв Д. Я. Конституційні принципи прав людини: на практиці Конституційного Суду Азербайджану та Європейського Суду з прав людини : монографія. Київ : Видавництво «Норма Права», 2020. 308 с.
91. Барвіненко В. Д. Цінності місцевого самоврядування в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Вип. 6 (47). С. 25–29.
92. Гончарова К. А. Аксіологічний вимір місцевого самоврядування в Україні та в США. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2019. № 20. С. 62–69.
93. Демиденко В. О. Верховенство права як аксіологічна вершина системи принципів місцевого самоврядування. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2019. № 3. С. 167–176.
94. Камардіна Ю. В. Муніципальна реформа в Україні та державах-членах Європейського Союзу в умовах європейської міждержавної інтеграції: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. 24 с.
95. Сінькевич О. В. Участь громадян у законотворчості: виклики і можливості для України в контексті європейських стандартів. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична. 2022. Вип. 35. С. 347–353.
96. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 87–94.

97. Цуркан-Сайфуліна Ю. Міждисциплінарна методологія в контексті права і влади. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 11. С. 262–267.
98. Посторонко І. Г. Феноменологія муніципалізму: до виокремлення структурних блокових елементів. Alfred Nobel University Journal of Law. 2021. Т. 2, № 3. С. 67–73.
99. Муніципальне право : підручник / П. М. Любченко ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Харків : Право, 2019. 510 с.
100. Сухонос В. В. Два аспекти локальної демократії: зарубіжний та вітчизняний досвід. Кращі практики децентралізації: досвід країн ЄС для України : матеріали науково-практичного круглого столу (Суми, 27 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 80–82.
101. Кузнецов А. О., Ігнатенко Л. Ю. Партисипативна демократія: історичні нариси. Теорія та практика державного управління. 2010. Вип. 4. С. 95–100.
102. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях. Київ, 2014. URL: https://regionet.org.ua/files/07_PartDemocracy_Abramyuk_Materials_v.122.07.14.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
103. Батанов О. В., Кравченко В. В., Приходько Х. В. Партисипативна демократія в системі місцевого самоврядування: проблеми законодавчого регулювання. Аспекти публічного управління. 2014. № 9–10. С. 12–28.
104. Конотопцев О. Базові інструменти партисипативної демократії в адміністративних центрах районів Східної України. UPLAN. 2024. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/bazovi-instrumenty-partysypatyvnoi-demokratii-v-administratyvnykh-tsentrakh-raioniv-skhidnoi-ukrainy/> (дата звернення: 01.05.2026).
105. Була С., Гнатюк В. Локальна демократія як фундаментальна категорія в актуалізації проявів інституційно-правових модусів місцевого самоврядування: кореляція, формалізація та схематизація базових понять. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2015. Вип. 6. С. 77–89.

106. Баймуратов М. О. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування як простір формування, реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, охорони та захисту прав людини. Соціальний калейдоскоп. 2022. Т. 2. Вип. 3–4. С. 8–26. URL: <https://socialcaleidoscope.org.ua/index.php/journal/article/view/60/57> (дата звернення: 01.05.2026).
107. Козирь Д. В. Теоретико-методологічні підходи до конституційних проблем локальної демократії. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.2>
108. Посторонко І. Г. Теоретико-доктринальні засади феноменології муніципалізму. *Публічне право*. 2022. № 2 (46). С. 26–42. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/46/3.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).
109. Щебетун І. С. Організація місцевого самоврядування в Іспанії: досвід для України. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2025. № 1. С. 45–55. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/17677> (дата звернення: 01.05.2026).
110. Shumak I., Batan Y., Kravchenko S., Nedulianov V., Bysaga Y. Representative democracy under martial law. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13, No. 77. P. 159–169. URL: <https://amazoniainvestiga.info/check/77/12-159-169.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).
111. Янюк Н. В. Принципи служби в органах місцевого самоврядування: новели у законодавстві України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 2. С. 393–398.
112. Воронов М. М. Нова парадигма локальної демократії в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 190–197.
113. Gurynenko O., Pyroha I., Batan Y. Local self-government in Ukraine and the EU: economic co-operation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2026. Vol. 12, No. 2. P. 236–244.

114. Мінченко Р. М. Взаємодія державного управління і місцевого самоврядування як сутність демократизації вітчизняної державної влади. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 39. С. 11–20.
115. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
116. Львова Є. О. Громадянин та територіальний колектив в умовах воєнного стану: інтерпретація сутності та взаємозв'язку. Alfred Nobel University Journal of Law. 2024. № 2 (9). С. 30–35. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2024/2/5-.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).
117. Хороша С. В. Функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра : спец. 281 Публічне управління та адміністрування / наук. кер. О. М. Кузьмук ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 87 с.
118. Мішина Н. В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн–членів Ради Європи). Юридичний вісник. 2022. № 3. С. 154–160. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/18.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
119. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України; Програма, перелік від 18.03.2004 № 1629-IV.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15/ed20181104#n24> (дата звернення: 01.05.2026).
120. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / І. З. Брацук ; за наук. ред. проф. М. М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
121. Shvets D., Lvova I., Kobko Y. Legal issues and economic justification of EU work permit quotas. Baltic Journal of Economic Studies. 2023. Vol. 9, No. 1. P.189–199.URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2024/2033> (дата звернення: 01.05.2026).

122. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Європейське муніципальне право: до ідентифікації параметрально-номенологічних засад. Правовий часопис Донбасу / Law Journal of Donbass. 2023. № 2 (83). С. 67–75.
123. Львова Є. О. Міжнародні правовідносини України та Європейського Союзу: переваги наближення законодавства та настанови для процесу прийняття рішень на місцевому рівні в умовах воєнного стану. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 23–24. С. 98–110. URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/pravo/issue/view/129/123> (дата звернення: 01.05.2026).
124. Турченко О. Г., Щебетун І. С. Реформи децентралізації та адміністративно-територіального устрою: проблемні питання. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія 2023. 2023. С. 87–99. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14122> (дата звернення: 01.05.2026).
125. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.
126. Глевацька Н. М. Міжнародні стандарти у системі місцевого самоврядування України. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2009. Вип. 15. С. 114–122.
127. Рада Європи Демократія . КОМПАС : посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/democracy> (дата звернення: 01.05.2026).
128. Лінкольн А. Gettysburg Address (19 листопада 1863 р.). URL: <https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/gettysburg.htm> (дата звернення: 01.05.2026).
129. Нікітенко Л. О., Гуцалюк В. Б. Демократія участі: зарубіжний та вітчизняний досвід. Правові новели. 2021. № 15. С. 17-22.
130. Виборчий кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 19.12.2019 № 396-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

131. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20> (дата звернення: 01.05.2026).
132. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
133. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 01.05.2026).
134. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 01.05.2026).
135. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (дата звернення: 01.05.2026).
136. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України; Регламент від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 01.05.2026).
137. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).
138. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 01.05.2026).
139. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 01.05.2026).
140. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 01.05.2026).
141. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (дата звернення: 01.05.2026).

142. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 01.05.2026).
143. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
144. Бюджетний кодекс України : Кодекс України; Закон від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 01.05.2026).
145. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.05.2026).
146. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 01.05.2026).
147. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
148. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).
149. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення: 01.05.2026).
150. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 01.05.2026).
151. Про Положення про порядок підготовки та внесення проєктів актів Президента України : Указ Президента України; Положення від 15.11.2006 №

970/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970/2006> (дата звернення: 01.05.2026).

152. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 01.05.2026).

153. Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентіві України : Указ Президента України від 25.02.2021 № 73/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/2021> (дата звернення: 01.05.2026).

154. Про затвердження Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентіві України : Указ Президента України; Положення від 04.03.2021 № 89/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89/2021> (дата звернення: 01.05.2026).

155. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021> (дата звернення: 01.05.2026).

156. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Вимоги від 04.01.2002 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.2026).

157. Про затвердження Порядку проведення органами державного нагляду (контролю) консультацій з громадськістю за ініціативою громадських об'єднань : постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 24.05.2017 № 398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398-2017-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.2026).

158. Про залучення представників молодіжних громадських організацій до роботи на громадських засадах в центральних органах виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.02.2002 № 48-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2002-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).

159. Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2004 № 759-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).

160. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, План, Заходи від 08.11.2017 № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).

161. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2023–2025 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України; План від 17.11.2023 № 1049-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).

162. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства : роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.02.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11> (дата звернення: 01.05.2026).

163. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14/page#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

164. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

165. Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України; Склад колегіального органу, Положення від 20.06.2012 № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2012-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.2026).

166. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів

України; Концепція від 01.04.2014 № 333-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

167. Сінкевич. О.В. Конституційно-правове забезпечення права народу на участь у законотворчості через референдум в Україні. Академічні візії, 20/2023. 2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/594/534> (дата звернення: 01.05.2026).

168. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

169. Про затвердження Статуту територіальної громади міста Одеси у новій редакції: Рішення Одеської міської ради № 3782-VIII від 19.11.2025. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/214447/> (дата звернення: 01.05.2026).

170. Про затвердження Статуту Івано-Франківської міської територіальної громади: Рішення Івано-Франківської міської ради (54 сесія) 8 демократичного скликання від 10.10.2025 р. № 164-54. URL: <https://www.namvk.if.ua/dt/1181439/> (дата звернення: 01.05.2026).

171. Про затвердження нової редакції Статуту територіальної громади міста Харкова: Рішення Харківської міської ради від 04.07.2007 № 121/07 р. URL: <https://reestr.kharkiv.rocks/392583> (дата звернення: 01.05.2026).

172. Про затвердження Регламенту Миколаївської міської ради восьмого скликання: Рішення Миколаївської міської ради від 24 грудня 2020 року № 2/35 (зі змінами від 27 лютого 2025 року № 41/10). URL: <https://mkrada.gov.ua/documents/47584.html> (дата звернення: 01.05.2026).

173. Про внесення змін до деяких законів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування Закон України від 09.05.2024 № 3703-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3703-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

174. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

175. Про внесення змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування Закон України від 22.02.2024 № 3590-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
176. Про публічні консультації : Закон України від 20.06.2024 № 3841-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
177. Євтушенко О. Н., Стадніченко Л. М. Органи самоорганізації населення в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 4. С. 291-315.
178. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15.07.1997 № 452/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.05.2026).
179. Всесвітня декларація місцевого самоврядування. Ріо-де-Жанейро, 26 вересня 1985 року. *Місьцеве та регіональне самоврядування України*. 1994. Вип. 1-2. С. 65-69.
180. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 16.11.2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text (дата звернення: 01.05.2026).
181. Napflion Declaration: promoting territorial democracy in spatial planning (17 June 2014). 2014. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-conference-of-ministers-responsible-for-spatial-regi/168076c728> (дата звернення: 01.05.2026).
182. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень : прийняті Комітетом міністрів 27 вересня 2017 р. на 1295-му засіданні заступників міністрів. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> (дата звернення: 01.05.2026).
183. Участь громадськості в процесі прийняття рішень. Огляд стандартів та практик у країнах-членах Ради Європи, м. Страсбург, травень 2016 р.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik>

2018/rubrik_rekomehdation/civik_Europe_2016.pdf (дата звернення: 01.05.2026).

184. Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті, прийнята 21 березня 2018 року на 1311-му засіданні заступників міністрів. URL: <https://rm.coe.int/16807954c3> (дата звернення: 01.05.2026).

185. Шумляєва І. Вплив європейських норм партисипативної демократії на підвищення рівня участі громадян України в місцевому самоврядуванні. Аспекти публічного управління. 2021. Т. 9, № 1. С. 113–120.

186. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування : Протокол, міжнародний документ Ради Європи від 16.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b49#Text (дата звернення: 01.05.2026).

187. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів : Конвенція Ради Європи від 18.06.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09 (дата звернення: 01.05.2026).

188. Рекомендація 171 (2005) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи «Про консультації місцевих органів влади з іншими рівнями влади» / Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/implementation-of-the-european-charter-of-local-self-government-articl/1680719d78> (дата звернення: 01.05.2026).

189. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями : Конвенція Ради Європи від 21.05.1980. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106 (дата звернення: 01.05.2026).

190. Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи : Хартія Ради Європи від 14.01.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_674 (дата звернення: 01.05.2026).

191. Ольборзька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» : Хартія, міжнародний документ від 27.05.1994. URL: <https://sustainablecities.eu/the-aalborg-charter/> (дата звернення: 01.05.2026).

192. Переглянута Європейська хартія участі молоді у місцевому та регіональному житті : Хартія Ради Європи від 21.05.2003. URL: <https://ir.nmu.org.ua/entities/publication/02ca2752-af15-4620-8a37-a9fca1425e40> (дата звернення: 01.05.2026).
193. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук та ін. — Київ : Абрис, 2002. — 742 с.
194. Фоміна С. В. Локальні форми прямої демократії в європейських країнах. Право і суспільство. 2022. № 5. С. 22-27.
195. Павлович-Сенета Я. П. Форми безпосередньої участі територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення // Ужгородський національний університет Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 5. С. 265–271. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342608/330538> (дата звернення: 01.05.2026).
196. Використання інструментів локальної демократії в умовах карантину : аналітичний звіт (дорожня карта). Київ, 2020. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vykorystannya-instrumentiv-lokalnoyi-demokratiyi-v-umovakh-karantynu> (дата звернення: 01.05.2026).
197. Аналіз доступності інструментів локальної демократії для внутрішньо переміщених осіб. Київ : Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ», 2020. URL: <https://share.google/z4Ziz4usOgo0yr9sA> (дата звернення: 01.05.2026).
198. Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії : Навч. посібник. К. : Кондор. 2004. 336 с.
199. Козирь Д. В. Локальна демократія: виклики в умовах збройної агресії рф проти України. Сучасна доктрина права. 2026. № 3 (97). С. 101–108. DOI: <https://doi.org/10.25313/law-2026-3-97-21>
200. Взаємодія : платформа електронної демократії. URL: <https://e-democrasy.dii.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2026).
201. Бойко О. Існуючі форми локальної демократії та механізми їх правового регулювання. К. : Центр політико-правових реформ, 2023. 135 с. [електронне

видання]. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/43741.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).

202. Мішина Н. В. Організаційна форма місцевого самоврядування «рада-голова». Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2022. Т. 30. С. 26–32.

203. Шумляєва, І., & Лисиця, О. (2024). Теоретичні підходи до партисипативної демократії на місцевому рівні. Аспекти публічного управління, 12(2), с. 57-66

204. Стрільчук В. А. «Пряма демократія» та «демократія участі»: особливості розуміння, співвідношення та застосування. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р. м. Львів) «Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи» / [за наук. ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія]. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка ; Київ ; Щецин, 2022. С. 263-269

205. Михайлов М. Б. До питання про принципи безпосередньої демократії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 82-84.

206. Міністерство цифрової трансформації України. Дія : вебсайт. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2026).

207. Міністерство цифрової трансформації України. Дія.Освіта : вебсайт. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2026).

208. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, План, Заходи від 03.03.2021 № 167-р

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

209. Міністерство цифрової трансформації України. Дія.Бізнес : вебсайт. URL: <https://business.diia.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2026).

210. Міністерство цифрової трансформації України. Центри Дія : вебсайт. URL: <https://center.diia.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2026).

211. EU4Digital. The Digital Europe Programme : вебсторінка. URL: <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/the-digital-europe-programme/> (дата звернення: 01.05.2026).
212. Михайліна Т. В., Щебетун І. С. Роль правосвідомості у здійсненні муніципальної правотворчості. Право та державне управління. 2023. № 1. С. 15–21. URL: <http://pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-1-2023> pdf (дата звернення: 01.05.2026).
213. Пасечник А. С. Статут територіальної громади як правова основа локальної демократії в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 78–80. URL: https://lsej.org.ua/3_2025/18.pdf (дата звернення: 01.05.2026).
214. Шербанюк О., Сінкевич О. Взаємодія неурядових правозахисних організацій із органами місцевого самоврядування. Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання. 2023. № 5. С. 202–206. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/37.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).
215. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24.02.2022 № 68/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
216. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
217. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань підготовки громадян України до національного спротиву: Закон України від 25.03.2026 № 4826-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4826-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
218. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

219. Деякі питання реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнного стану і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі : постанова Кабінету Міністрів України від 12 груд. 2025 р. № 1748. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1748-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

220. Рада Європи. Спільна заява щодо результатів п'ятого засідання Високого рівня діалогу «Належне демократичне врядування в Україні: досягнення, виклики та шлях уперед у післявоєнний період» : вебсторінка. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/joint-statement-concerning-the-fifth-session-of-the-high-level-dialogue-good-democratic-governance-in-ukraine-achievements-challenges-and-the-way-forward-in-post-war-period-> (дата звернення: 01.05.2026).

221. Інформація про розвиток громад та цифрові сервіси в Україні // Децентралізація в Україні : вебсайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/20566> (дата звернення: 01.05.2026).

222. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 № 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

223. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 65/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

224. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

225. Козирь Д. В. Національна, конституційна та європейська ідентичність. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 18-27. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.33.02>

226. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) : Постанова Кабінету

Міністрів України; Перелік від 01.04.2026 № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

227. Мішина Н. В. Тимчасово окуповані території: концепція здійснення місцевого самоврядування після деокупації. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 4. С. 18–21. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2023/4.pdf (дата звернення: 01.05.2026).

228. План відновлення України : офіційний портал відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2026).

229. Козирь Д. В. Конституціоналізм в екстремальних умовах: влада, суспільство та демократія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 38-42. DOI : <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.9>

230. Козирь Д. В. Конституційно-доктринальні засади локальної демократії. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 6. С. 13–17. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2023.3>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Козирь Д. В. Локальна демократія: виклики в умовах збройної агресії рф проти України. *Електронний науковий журнал з юридичних наук «Сучасна доктрина права»*. 2026. № 3 (97). С. 101-108. URL: <https://doi.org/10.25313/law-2026-3-97-21>
2. Козирь Д. В. Національна, конституційна та європейська ідентичність. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 18-27. URL: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.33.02>
3. Козирь Д. В. Теоретико-методологічні підходи до конституційних проблем локальної демократії. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 11-15. URL: <https://doi.org/10.32782/chem.v1.2024.2>
4. Козирь Д. В. Конституціоналізм в екстремальних умовах: влада, суспільство та демократія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 38-42. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.9>
5. Козирь Д. В. Конституційно-доктринальні засади локальної демократії. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 6. С. 13-17. URL: <https://doi.org/10.32782/chem.v6.2023.3>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Козирь Д. В. Локальна демократія в умовах війни в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практи. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за ред. С. В. Ківалова*. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. 772 с. С. 203-207.

7. Козирь Д. В. Конституційний вимір національної безпеки України в умовах війни та післявоєнного відновлення. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. 1000 с. С. 163-166.*

8. Козирь Д. В. Локальна демократія як загальноєвропейська цінність. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 травня 2023 р.) / за ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т.1. 790 с. С. 297-300.*

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Положення, висновки та рекомендації, викладені в дисертації, доповідалися на: міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року) – особиста участь; міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 року) – особиста участь; міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 року) – особиста участь.